

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİMDALI
AVRUPA BİRLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN
AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Süleyman GÖK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Sühâl ŞEMŞİT

İZMİR-2018

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİMDALI
AVRUPA BİRLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN
AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Süleyman GÖK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Sühal ŞEMŞİT

İZMİR-2018

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çok Düzeyli Yönetişim Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Sürecindeki Rolü” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../.....

Süleyman GÖK

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**Çok Düzeyli Yönetişim Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin
Avrupa Birliği Uyum Sürecindeki Rolü
Süleyman GÖK**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Birliği Yüksek Lisans Programı

Batı Avrupa'nın tarihsel koşullarına göre gelişen sivil toplum kavramı küreselleşme sürecinin getirdiği yönetsel değişikliklerin etkisi ile birlikte çok düzeyli yönetim yaklaşımının temel aktörü olmuştur. Ulusal ve uluslararası alanda yaşanan değişiklikler ile sivil toplum kuruluşları, sadece iç politikada değil dış politikayı ilgilendiren konularda da etkisini göstermiştir. Bu çalışma ile sivil toplum kuruluşlarının Avrupa Birliği uyum sürecinde çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde rolünün ve etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Yeni yönetim anlayışı kapsamında gelişen çok düzeyli yönetim anlayışı, karar alma sürecine farklı aktörlerin özellikle sivil toplum kuruluşlarının katılımını içermesi bakımından önem taşımaktadır. Birinci bölümde, kavramsal çerçeveye yer verilmiş, yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının kavramsal açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, tarihsel geçmişi çok eskilere dayanan sivil toplum ve çok düzeyli yönetim kavramlarının Avrupa Birliği ve Türkiye özelinde gelişim süreci analiz edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü uygulamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu bölüm literatür taraması ile birlikte Avrupa Birliği- Türkiye ilişkilerinde etkin olarak faaliyet gösteren beş sivil toplum kuruluşunun (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine bakışları ve AB sürecindeki faaliyetleri gibi yönelimleri incelenmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecinde sivil toplum kuruluşlarının aktif olmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle, elit mülakat yöntemiyle elde edilen verilerde ve çalışma kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşları temsilcileri, AB sürecinin mutlaka devam etmesi gerektiğini vurgulamış, Avrupa Birliği projesinin bir kesime ait olmadığı, projeye toplumun tüm kesimlerinin sahip çıkması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda karar alma süreçleri, STK katılımına daha fazla açılmalı, idarenin işleyişinde yönetim anlayışı daha fazla hakim kılınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çok Düzeyli Yönetişim, AB Müzakere Süreci, Sivil Toplum, Türkiye- AB İlişkileri.

ABSTRACT

Master Thesis

**The Role of Civil Society Organizations in Turkey's Adaptation
Process to the EU in the Context of Multi-level Governance
Süleyman GÖK**

**Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of European Union
European Union Master Program**

The term civil society which has developed according to western Europe's historical conditions, has become the main actor of multi level governance thanks to effects of governmental changes which the globalization brought about. Civil society organizations have become influential in not only domestic policies but also in foreign policies due to the changes on both national and international arena. The purpose of this work is analyzing the NGOs' effect and role in European Union alignment process with multi- level governance approach.

Multi- level governance concept developed within new governance understanding is important to allow other actors, especially NGOs to take role during decision-making process. In the first chapter, conceptual framework is presented and governance and NGOs are analyzed conceptually. In the second chapter, the development process of civil society which has long historical past and concept of multilevel governance in the cases of the EU and Turkey is analyzed. The third chapter is devoted to the implementation. In this chapter with literature review, the perspective and actions of five NGOs which are very active in the relations between the EU and Turkey, such as Turkish Industry and Business Association, Economic Development Foundation, Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, Confederation of Turkish Trade Unions, Independent Industrialists and Businessmen's Association are examined.

As a result, these analyses show that NGOs should take more active role

during the EU alignment process. Especially, all the data gained through elite interviews with NGO representatives and fieldwork underline that the EU process should continue, that the EU Project does not belong to a part of the society, and that the whole society should embrace this Project. For this reason, decision-making process should be more open to NGOs' participation and governance understanding should be more dominant in functioning of administration.

Keywords: European Union, Multi-level Governance, EU Negotiation Process, Civil Society, Turkey- EU Relations.

Çok Düzeyli Yönetişim Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Rolü

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNETİŞİM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. YÖNETİŞİM KAVRAMI	4
1.1.1. Yönetişim Kavramının İlkeleri	8
1.1.2. Yönetişim Kavramının Özellikleri	11
1.2. ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM KAVRAMI	13
1.3. SİVİL TOPLUM KAVRAMI	16
1.3.1. Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Kökenleri	19
1.3.2. Sivil Toplumun Özellikleri	23
1.3.3. Sivil Toplumun İşlevleri	25
1.3.3.1. Devlet İktidarının Meşrulaştırılması	25
1.3.3.2. Despotizme Karşı Güvence	25
1.3.3.3. Demokrasiye Geçişi Kolaylaştıran Bir Etken	26
1.3.3.4. Uygarlığı Barbarlıktan Ayıran Ölçüt	26
1.4. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI	27
1.5. ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM YAKLAŞIMINA GÖRE SİVİL TOPLUM VE KARAR VERME SÜRECİ	34

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM

VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

2.1.	AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİMİN GELİŞİMİ	41
2.2.	AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ	52
2.3.	TÜRKİYE'DE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİMİN GELİŞİMİ	62
2.4.	TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM

KURULUŞLARININ ROLÜ

3.1.	İKTİSADİ KALKINMA VAKFI (İKVV)	83
	3.1.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı	85
	3.1.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri	88
3.2.	TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (TÜSİAD)	93
	3.2.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı	95
	3.2.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri	99
3.3.	TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB)	103
	3.3.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı	104
	3.3.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri	106
3.4.	MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (MÜSİAD)	110
	3.4.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı	111
	3.4.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri	115
3.5.	TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU (TÜRK İŞ)	117
	3.5.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı	118
	3.5.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri	121
	SONUÇ	124
	KAYNAKÇA	131

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
ABİGEM	Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AK	Avrupa Komisyonu
BM	Birleşmiş Milletler
CIVICUS	Vatandaş Katılımı İçin Dünya İşbirliği
ÇDY	Çok Düzeyli Yönetişim
DB	Dünya Bankası
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ETUC	Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu
EUROCHAMBERS	Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği
GB	Gümrük Birliği
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İSO	İstanbul Sanayi Odası
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
KİK	Karma İstişare Komitesi
MB	Merkez Bankası
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NGO	Hükümet Dışı Kuruluşlar
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
STA	Serbest Ticaret Antlaşması
SERKA	Serhat Kalkınma Ajansı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
STGM	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
STGP	Sivil Toplum Geliştirme Programı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TÜSEV	Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TTYO	Transatlantik Yatırım ve Ticaret Antlaşması
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TÜRK İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNICE	Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği
UAPME	Avrupa Esnaf Sanatkâr ve KOBİ Birliği

GİRİŞ

Tarihsel bir kavram olan sivil toplum kavramı, son yıllarda akademi ve siyaset alanında çalışma yapan kişi ve kurumların çalışmalarında yer almaya başlamıştır. Bir arada yaşamının bir aracı olarak görülen sivil toplum kavramı, etkisini gün geçtikçe arttırmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve küreselleşme sürecinin itici gücü ile birlikte yönetim anlayışında değişiklikler meydana gelmiş, ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle idare ve vatandaş arasındaki ilişkinin boyutu da değişim göstermiştir. 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası nitelikte olan Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü gibi kuruluşların raporlarında yer verdikleri “yönetişim” yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerde ve bu ülkelerin kalkınma süreçlerinde anahtar kavram olarak ülkelerin gündemlerine sunulmuştur. Yönetişim yaklaşımı, karar alma süreçlerine farklı düzeylerde farklı aktörlerin katılımını ön plana çıkarmakta, alınan kararların meşruiyetini güçlendirmede ve politikanın toplumsallaşmasının kolaylaştırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Avrupa Birliği ve Türkiye, küresel alanda yaşanan değişim ve dönüşümden etkilenmiş ve iki aktör de değişen anlayışa göre idari kapasitelerini ve süreçlerini gözden geçirmeye çalışmaktadır. Avrupa Birliği, 2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından çıkarılan Beyaz Kitap ile birlikte yönetim ve çok düzeyli yönetim yaklaşımını birlik düzeyinde hâkim kılmış, bu doğrultuda yasal mevzuat ve uygulama süreçlerinde çalışmalar yapılmıştır. Birlik düzeyinde “demokrasi açığının” önlenmesi amacıyla vatandaş ve sivil toplum katılımına önem verilmekte, kararların alınması ve uygulanması sürecinde STK katılımını güçlendirecek girişimlerde bulunmaktadır.

Türkiye boyutunda yaşanan gelişmeler analiz edildiğinde, 03 Ekim 2005 tarihinden itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olabilmesi için gerçekleştirilen müzakerelerin etkisi ile birlikte sivil toplum alanı gelişme göstermiştir. Yapısal anlamda, yönetim ve sivil toplum alanında reformlar yapılmış, yönetim anlayışına göre idari sistem sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerine uygun olarak gerçekleştirdiği kapsamlı reformlar ile sivil toplumun örgütlenmesinin önündeki mevzuattan kaynaklanan engeller kaldırılmış, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında sivil toplum diyalogunun

gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Çok Düzeyli Yönetişim yaklaşımı çerçevesinde karar alma ve uygulama süreçlerine sivil toplum kuruluşlarının katılımı, son yıllarda ayrıca önem taşımaktadır. Türkiye boyutuyla incelendiğinde, sivil toplum kuruluşlarının dış politika alanı olarak görülen ancak etkileri ve yansımaları ile iç politika ve toplumsal boyutu ile ön plana çıkan Avrupa Birliği politikası, sivil toplum kuruluşlarının da etkisiyle belirlenmeye başlamıştır. Avrupa Birliği sürecinin toplumsal bir proje olduğu bilinciyle hareket eden STK'lar, karar alma süreçlerine çeşitli araçlar ile katılmakta, Avrupa Birliği reformlarının yürütülmesinde önemli bir paydaş olarak rol almaktadır. Ulusal ve AB düzeyindeki sivil toplum diyalogu çalışmaları, müzakerelerin başlamasından sonlandırılmasına kadar ilerlemesi beklenen bir olgu olarak görülmektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda tezde, Türk dış politikasının en önemli çalışma alanlarından biri olan AB'ye yönelik siyasetin oluşturulmasında çok düzeyli yönetim yaklaşımı doğrultusunda STK'ların nasıl bir yaklaşım içerisinde oldukları analiz edilmektedir.

Tezin birinci bölümünde, yönetim ve sivil toplum olgularının kavramsal açıdan incelemesi yapılacaktır. Ayrıca, çok düzeyli yönetim yaklaşımının karar alma sürecinde sivil toplum kuruluşları ile olan ilişkiselliğine yer verilecektir. Ayrıca, çok düzeyli yönetim yaklaşımının ilkeleri ile sivil toplumun özellikleri, işlevleri ve sınıflandırılmasına yer verilecektir.

Tezin ikinci bölümünde, çok düzeyli yönetim ve sivil toplum kavramlarının Avrupa Birliği ve Türkiye özelinde gelişme süreçlerine yer verilerek, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de bu kavramlar arasındaki farklılıklar üzerinde durulacaktır.

Tezin son bölümünde, Avrupa Birliği tam üyelik süreci çalışmalarında aktif olarak yer alan sivil toplum kuruluşlarının rollerine yer verilecektir. İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği ve Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği ve örnekleriyle açıklanacaktır. Bu sivil toplum kuruluşlarının Avrupa Birliği sürecine bakışları ve Avrupa Birliği uyum sürecinde gerçekleştirdikleri faaliyetler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Bu bölümde sivil toplum kuruluşlarının müzakere süreci içerisindeki çalışmaları ve yayınları analiz edilerek, söz konusu STK temsilcileri ile yapılan görüşmelere ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNETİŞİM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. YÖNETİŞİM KAVRAMI

Yönetişim kavramı, son yıllarda akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Birçok alandaki politika ve uygulamalar yönetişim yaklaşımı çerçevesinde şekillenmektedir. Siyasi parti temsilcileri, sivil toplum kuruluşu çalışanları ve özel sektör temsilcileri yönetişimin farklı boyutlarını öne çıkarmakta ve bu durum kavramın net bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Günümüzde, gerek ekonomik ve kültürel gerekse teknolojik ve toplumsal alanlarda hızlı değişimler ve gelişmeler yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak vatandaşlar ile yöneticiler arasında var olan ilişkilerde de farklılıklar gözlenmektedir. Söz konusu ilişkilerde önemli ölçüde artışların gözlenmesi sebebi ile vatandaşların yönetimden beklentileri de artmakta ve vatandaşlara daha fazla sorumluluk yüklenmesine sebebiyet vermiştir (Eren, 2003: 61-62).

“Yönetişim” kavramının tanımı yapılırken, “yönetim” kavramına değinilerek, ondan ayrılan tarafları vurgulanmaktadır. Yönetim ve karar alma süreçlerine atıf yapılması, kararların nasıl alındığı ve uygulandığı, sorumlulukların ya da hesap verme yükümlülüğünün muhatabının kime ya da kimlere ait olduğu gibi konular etrafında yönetişim kavramı değerlendirilmektedir (Gündoğan, 2010: 25). Kamu yönetimi sözlüğünde “yönetişim” kavramı “Bir toplumsal politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen” şeklinde ifade edilmektedir (Karakuş, 2010: 21).

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte birçok alanda hızlı değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinden ulaşımaya kadar dönüşümün yaşandığı dünyada yönetsel alanda da değişimler olmuş, klasik yönetim anlayışı yerini iyi yönetişim anlayışına bırakmıştır. Yeni yönetişim anlayışına göre, devletler, şirketler, karar alıcılar ve sivil toplum kuruluşları, kısacası ekonomik ve siyasal aktörler siyasetini bu anlayışa göre şekillendirmektedir. Akıncıoğlu’na (2004: 249) göre yönetişim, yönetme işinin merkezi ve tek aktörlü yapıdan çok aktörlü, hiyerarşik bir yapıya dönüşümü nitelemektedir.

Klasik yönetim anlayışı olarak tanımlanan “yönetim” ile yeni yönetim anlayışı olarak tanımlanan “yönetişim” arasında benzerliklerin olmasının yanında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Temel olarak, hükümet etmek biçiminde yönetimdeki farklılıklar, yönetişim kavramının tek aktörlü yapı yerine çok aktörlü bir yapıyı ön plana çıkarması, bu süreçte aktörler arası etkileşimi savunması, resmi ya da resmi olmayan kişilerin, grupların ve hükümet dışı kuruluşların yönetim çalışmalarına katılımı gibi unsurlar iki kavram arasındaki farklılığı oluşturmaktadır (Özer, 2006: 62).

Kooiman’a (1993, 55) göre “ müstakil olarak gerçekleştirmeyi “ esas alan klasik yönetim yaklaşımlarının verimlilikleri ve etkinlikleri gün geçtikçe azalmaktadır. Bu çerçevede beraber düzenlemeyi ve birlikte başarmayı hedefleyen “yönetişim” kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, yönetişim anlayışında genel olarak kamunun, özel sektörün ve STK’ların ortaklaşa hareket etmeleri savunulmaktadır (Göymen, 2000: 6).

Yönetişim, siyasal ve ekonomik gücün toplumda daha hızlı dağılımını ve belirlenen hedefler doğrultusunda aktörler arasında işbirliğini öngörmektedir. Yeni işbölümünde, ihtiyaçlarını ve önceliklerini kendileri tanımlayabilen, kararlarını özgür alabilen ve bağımsız faaliyette bulunabilen, diğer aktörleri ve kendilerini yönlendirebilen ve bu kapasiteye sahip aktörlerin ağırlığı olacaktır. Özellikle sivil toplum kuruluşları yeni yönetim anlayışında önemli role sahiptir. Bu aktörler kendi belirledikleri gündemlerine ve önceliklerine göre zaman zaman kendi başlarına, zaman zaman ise diğer aktörlerle amaç ve yöntem birliği sağlayarak hareket edebileceklerdir (Göymen, 2000: 7).

Çukurçayır’a (2003: 259-275) göre ise yönetişim, adem-i merkeziyetçilik anlayışını benimseyen birden çok aktörün belirli bir ağ ilişkisi içerisinde yer aldığı ve toplum üyeleri ile sağlam bir iletişim altyapısının bulunduğu bir yönetim anlayıştır. Yönetişimde, klasik sistemlerdeki merkeziyetçi ve yetkileri kendinde toplamış tek aktörlü yönetim anlayışı yerine, toplum bünyesindeki farklı aktörlerin yönlendirilerek yapabilir kılınması esası benimsenir.

İyi yönetişim olarak kavramsallaştırılan yönetişim yaklaşımının ekonomik, siyasal ve yönetsel olarak adlandırılan üç değişik boyutu vardır. **Ekonomik yönetişim**, bir ülkeye has olan ekonomik işlevleri ve ülkenin diğer ülke ekonomileri

ile ilişkileri, yoksulluğun azaltılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konularında, **siyasal yönetim** siyasi yöntem ve politikaların belirlenmesi ve hayata geçirilmesi konularında, **yönetimsel yönetim** ise siyasaların faaliyete geçtiği sistemler ile ilgili karar verme süreçlerini tanımlamaktadır (Palabıyık, 2004: 65).

Göymen (2000: 6-7), yönetimi sistemsel yönetim, siyasal yönetim ve yönetimsel yönetim olarak adlandırdığı üç farklı boyut ile açıklamaktadır. Sistemsel boyutta yönetim, kamunun karar verme süreçlerinde geleneksel anlayış yerine daha kapsamlı bir anlayışı temsil eder. Siyasal yönetim boyutunda ise sadece tek bir aktör olarak devletin değil, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecindeki her alana katılımını ifade etmekte ve son olarak yönetimsel boyutta yönetim, hesap verebilen, saydam, etkin, hukukun üstünlüğünün benimsendiği kamusal bir hizmet olarak tanımlanmaktadır

Küresel, ulusal ve yerel boyutları ile sorunların çözümünde yeni yönetim anlayışı olarak ifade edilen yönetim, farklı mekânsal düzeylerde uygulanmaktadır. Küresel yönetim; dünyadaki insanoğlunun karşılaştığı ve devletlerin kendi iç mekanizmalarıyla çözemeyecekleri ortak sorunlar karşısında çözümler geliştirmek amacıyla işbirlikleri oluşturarak karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde oluşturdukları ve bünyesinde birçok aktörün bulunduğu bir yapıyı temsil eder. Anılan sistemde, uluslararası sivil toplum kuruluşları devletler kadar önemli rol üstlenirler. Ulusal yönetim; devletin hizmet üretmekten ziyade, hizmetlerin sunumunu önemseydiği, toplumun tüm kesimlerinin istek ve taleplerinin temsil edilmesine imkân tanıyan; etkin, hesap verebilir, şeffaf anlayışla karar alarak bu kararları uygulamaya çalışan yönetimsel sistem olarak tanımlanır. Yerel yönetim ise sürecin yerel dinamiklerle, aktörlerle ve yöneticiler ile etkileşim ve işbirliği içerisinde hayata geçirilmesini vurgulamaktadır (Bıçkıcı ve Sobacı, 2011: 221).

Genel olarak değerlendirildiğinde yönetim kavramının çok boyutlu olmasından dolayı ortak ve net bir tanım literatürde bulunmamaktadır. Ancak, ilke ve özellikleri çerçevesinde tanım yapılması gerekirse yönetim; “demokrasiye, hukukun üstünlüğüne, insan haklarına ve özgürlüklere değer veren, katılımcılığın, denetimin, yerinden yönetimin, açıklığın, saydamlığın, hesap verebilirliğin, kalitenin, liyakatin ve etiğin üstün olduğu olduğu, sivil toplum kuruluşlarına öncelikli değer

atfeden ve STK'ların gelişmesinin önünü açan, bağımsız olarak işleyen bir yargı sistemine sahip, teknolojideki gelişmelerle uyumlu ekonomik ve siyasi düzeni" ifade etmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 5).

Yönetişim kavramının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, kavramın ilk olarak 16. yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlayış daha sonra Kuzey Avrupa'da uygulanmaya başlamış ve en nihayetinde tüm dünya geneline yayılmıştır. Bununla birlikte, yönetim kavramı Fransa tarihinin en çalkantılı dönemlerinin yaşandığı 17.yüzyılda yönetim ile sivil halkı anlaşmaya sevk eden bir yaklaşımdan esinlendiği belirtilmektedir (Çukurçayır, Eroğlu ve Uğuz, 2010: 6).

Yönetişim kavramının olgunlaşması ve varlık göstermesi İngiltere'de gerçekleşmiştir. İngiliz modeli, Klasik Westminster- parlamenter sistem- modeline alternatif bir şekilde doğmuş, seçimler ile hükümete verilen sorumluluklar parlamentonun üstünlüğünün kabul edilmesine imkân sağlamıştır. Buna karşılık yönetim anlayışı yukarıda belirtilen sisteme karşı çıkar ve hâlihazırda var olan problemlerin kaynağının bu sistemin olumsuz uygulamalarında olduğunu benimser (Tortop ve diğerleri, 2007: 546).

Yönetişim kavramı günümüzde tartışılan içeriğiyle ilk kez Dünya Bankası (DB) tarafından iyi yönetim olarak kullanılmıştır. Yönetişim kavramının ortaya çıkışı, Dünya Bankası'nın politikalarının değişmesi ile doğru orantılıdır. 1989 yılında Afrika için Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen araştırmada kullanılan yönetim anlayışı ile birlikte siyasi boyutun uluslararası ilişkilerde kullanılması yaygın olarak ön plana çıkmıştır. Kavramın içeriği sonraki çalışmalarda değiştirilmiş ve yönetim kelimesine "iyi" sıfatı eklenerek iyi yönetim kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Karakuş, 2010: 19).

Dünya Bankasına göre kavramın içeriğini temel ilkeler oluşturmaktadır. Kurum bazı ilkeler çerçevesinde yönetim kavramını tanımlamaktadır. Bu ilkeler genel olarak, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü, şeffaflık, karar alma süreçlerine sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımını arttırmak, kaynakların verimli kullanılması, hesap verilebilir bir yönetim anlayışı gibi yönetim ilkeleridir.

DB yönetişimi, kaynakların yönetilmesi için otoritenin kullanılma şekli olarak tanımlamaktadır. Bu kaynaklar ülkelerin kalkınmalarındaki en önemli etkenlerin başında yer alan ekonomik ve sosyal kaynaklardır (Devlet Planlama

Teşkilatı, 2007: 5). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında yönetim, ülkenin problemlerinin çözümü için politik, ekonomik ve yönetsel otoritenin kullanılması şeklinde açıklamaktadır (Güçlü, 2013: 8).

Ekonomik ve İşbirliği Kalkınma Örgütü (OECD) de yaklaşımın ekonomik ve sosyal yanlarını öne çıkararak yönetimi “bir ülkenin sosyal ve ekonomik kaynaklarını kalkınma amaçlarına hizmet eder bir biçimde yönetme türü” olarak tanımlamaktadır. OECD, özellikle ekonomik kalkınma alanında yönetim yaklaşımına destek vererek, üye devletlerin hükümetlerinin, ilgili uluslararası kuruluşların ve özel sektörün uyacağı standartlar ve ilkeler belirlemiştir. Bu yönetim anlayışı, özellikle şirketleri, uluslararası pazarları ve finans akışını düzenlemeyi amaçlamaktadır (Çukurçayır, 2003: 259-275).

1.1.1. Yönetişim Kavramının İlkeleri

Yönetişim kavramının farklı tanımlarında görüldüğü gibi yaklaşımı oluşturan bazı ilkeler bulunmaktadır. Birbirini tamamlayan sekiz temel ilke bağlamında yönetim tanımlanmaktadır (Karakuş, 2010: 22). Bu ilkeler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

Hesap Verebilirlik: Hesap verebilirlik kavramı, genel olarak, kamuya ait gücü uhdesinde bulunduranların vatandaşlara hizmetler sunma ve vatandaşların çeşitli ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu, kişinin gerçekleştirdiği eylem ve tasarruflarından ötürü gerekli açıklamaları yapabilmesi, görev ve sorumlulukları çerçevesinde performansının açıklanması, yapılan eylem ve işlemlerin ne şekilde yerine getirildiğini açıklama zorunluluğu gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 14). Yönetişim çerçevesinde hesap verebilirlik, idari kurum ve kuruluşların yanı sıra STK’ların ve özel sektörün de hesap verebilir olmasını içermektedir (Palabıyık, 2004: 72). Kısacası, kamu ve sivil kuruluşların, yapmış olduğu faaliyetlerden ve aldığı kararlardan etkilenebilecek olanlara karşı hesap verebilir olması gerekir (Çukurçayır ve Sipahi, 2004: 52).

Katılımcılık: Vatandaşların ve diğer toplumsal aktörlerin karar alma süreçlerine katılımını, alınan kararların uygulama ve denetim aşamalarına dâhil olmasını anlatan bir kavramdır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 14). Uygulanacak politikaların hazırlanmasından denetlenmesine kadar olan tüm süreçlere vatandaşların

katılımının sağlanması, politikaların etkinliklerini ve kalitesini belirlemede önemli yeri bulunan bir etkidir (Koçak, 2010: 476). Yönetişim bağlamında değerlendirdiğimizde katılımın, özellikle aktif katılımın artırılmasındaki nihai hedef, devletin vatandaşlara daha yakın hale getirilerek yapılan eylemlerin meşruiyetini güçlendirmektir. Bu güçlendirme, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer aktörlerin katılımını gerektirmektedir (Çukurçayır ve Sipahi, 2004: 53). Aktif katılımın sağlanabilmesi için üç unsurun bulunması gerekmektedir: Bütün politika süreçlerine vatandaş dahil eden devlet, devlet ile vatandaş arasında sürekli bilgi transferi ve son olarak vatandaşların katılım konusunda bilgilendirilmesini sağlayacak mekanizmaların etkin hale getirilmesi bu unsurları oluşturmaktadır (Merkez Bankası, 2003: 27).

Hukukun Üstünlüğü: Yönetişim kavramının önemli ilkelerinden birisi hukukun üstünlüğüdür. Hukukun üstünlüğünün sağlanabilmesi için devletin hukukla yönetilmesi ve idarenin hukuk kurallarına bağlı olması gerekmektedir (Güçlü, 2013: 23). Hukukun üstünlüğü ilkesi, kurumların, adil olarak oluşturulan yasa ve kanunlar çerçevesinde hareket etmelerini ve kişilerin kendi eylem ve tasarruflarına yasaların ve kanunların uygulanabileceğini ifade edilmektedir (Karabacak, 2003: 63-65). Hukukun üstünlüğü, yönetenlerin belirli ahlaki değerleri gözetmesini gerektiren kuralları oluşturmaktadır. Bu değerler, vatandaşlara karşı eşit ve adil uygulamayı ve yönetenlerin ellerinde bulunan güçleri kullanırken oluşturulan kanunlar çerçevesinde kullanılmasını ifade etmektedir (Merkez Bankası, 2003: 30).

Şeffaflık: Şeffaflık, kamu ve sivil kuruluşların işlem ve eylemlerinin daha açık bir şekilde işlenmesini ifade etmektedir (Koçak, 2010: 476). Ayrıca şeffaflık ile kamu yöneticilerinin farklı aktörlere ve paydaşlara bilgi ve karar alma süreçlerini paylaşır kılmalarını gerektirmektedir (Toksöz, 2008: 18). Yönetimde şeffaflık/ açıklık ilkesi gereği, üç belirleyici boyut ön plana çıkmaktadır. Kamusal bilgi, eylem ve kararların, eylemleri gerçekleştiren vatandaşlar tarafından denetlenmeye her zaman hazır bulunması ifade eden saydamlık, verilen hizmetler ve bilgiye vatandaşların erişimini sağlamayı açıklayan ulaşılabilirlik ve görüş, ihtiyaç ve taleplere cevap verebilme durumlarını içermektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 6). Şeffaflık, diğer iyi yönetim ilkeleri ile bağlantılı olarak gelişmektedir. Kaynakların etkin ve verimli şekilde kullanılması şeffaflık ilkesi ile ilişkilidir (Çukurçayır

ve Sipahi, 2004: 52). Karakuş'a göre bilgi edinme hakkı, şeffaflık ilkesi ile doğrudan ilişkilidir. Bireylerin bilgiye erişimlerinin sağlanması, günümüzde devletin şeffaflığı ile birlikte anılmaktadır (Karakuş, 2011: 24).

Eşitlik: Bu kavram genel olarak birbirleri ile benzerlik gösteren sosyal ve hukuksal ilişkilerin adilane ve tarafsız şekilde ele alınması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda yönetim anlayışının tüm bireyleri eşit olarak değerlendiren, bireylere eşit olanak ve imkânlar sunan, aynı derecede yetki ve sorumluluk verilen ve bunun yanı sıra bireyleri ortak bir amaçta buluşturan bir kavram olduğu söylenebilir (Aşkın, 2003: 94). Böylelikle devlet, vatandaşların kaynaklara adaletli şekilde ulaşmalarını sağlayarak toplumun her ferdinin sosyo-ekonomik imkânları eşit derecede kullanabilmelerini güvence altına alır (Güler, 2003: 109).

Cevap Verebilirlik: Cevap verebilirlik ilkesi, vatandaşların karar vericiler tarafından dinlenerek hızlı ve etkin bir şekilde cevaplandırılacaklarını bilmelerini ifade etmektedir (Karakuş, 2011: 28). Sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün görüş ve beklentilerinin dikkate alınması yönetimin sorgulanması cevap verebilirlik ilkesinin özelliğidir (Güler, 2003: 105). Diğer bir ifade ile "vatandaşın öncelikli olması" anlayışı, cevap verebilirlik ilkesinin esasını oluşturan en önemli etmenlerin başında gelmektedir (Karakuş, 2010: 29).

Etkinlik: Politikalar etkili olmalı ve zamanında yapılmalıdır. Belirlenen ve açıklanan hedeflere uygun olarak politikalar gerçekleştirilmeli, geçmişte yaşanan tecrübeler ve gelecekte yaşanması beklenen ihtimaller özenle değerlendirilmelidir (Koçak, 2010: 476). Etkinlik kavramını, ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki boyutlarıyla tanımlamak doğru bir yaklaşımdır. Teknik açıdan ele alındığında ise etkinlik, kamunun talepleri karşılanırken kaynakların en etkin düzeyde verimli şekilde kullanılmasını ifade etmektedir (Palabıyık, 2004: 69). Bu bağlamda yönetimde etkinlik, sürdürülebilir kalkınmada özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının, vatandaşların ve devletin yönetimde birlikte rol almalarını öngörmektedir (Göküş, 2010: 603).

Stratejik Vizyon: Yönetimde bulunan liderlerin veya yöneticilerin, toplumun her ferdinin gelişimi için kapsamlı bir plana ve uhdesindeki tüm unsurların kalkınmasına yönelik olarak geniş bir vizyona sahip olmaları beklenir. Stratejik

vizyon olarak adlandırılan bu ilke söz konusu yöneticiler ve vatandaşlar arasında iyi yönetim anlayışı çerçevesinde tarihsel ve sosyo-kültürel temellere dayalı bir yaklaşımın olmasını gerektirir (Çukurçayır ve Sipahi, 2004: 56). Bu kapsamda değerlendirildiğinde iyi yönetim ilkeleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Yönetim karşısında yönetişimin başarılı ve sürdürülebilir olması, bu ilkelerin yüksek kullanım oranına bağlıdır (Güçlü, 2013: 25).

1.1.2. Yönetişim Kavramının Özellikleri

Yönetişim kavramını daha iyi tanımlamak ve anlayabilmek için temel ilkelerinin yanı sıra onun özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir. Yönetişim kavramı analiz edilirken, yönetişimin özellikleri göz ardı edilmemelidir.

Stoker (1998, 18) yönetişim kavramını beş temel özellik çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu özellikler şu şekilde tanımlanabilir (Göküş, 2010: 595):

- *Yönetişim, hükümetten doğan fakat hükümeti de kapsayan aktörler boyutunu ifade etmektedir.*
- *Yönetişim, ekonomik ve toplumsal sorunların üstesinden gelinmesinde paydaşların sahip oldukları sorumluluklarını ve sınırlarını tanımlar.*
- *Yönetişim, ortak eyleme taraf olan aktörler arasında karşılıklı etkileşimi ve işbirliğini tanımlar.*
- *Yönetişim, kendi kendini yöneten, özerk ve bağımsız aktörler ağlarına ilişkindir.*
- *Yönetişim, komuta etmek ya da iktidarın gücüne dayanmayan eylemlerin yürütülmesi kapasitesini tanımlar. Hükümet, yönetmek yerine kolaylaştırıcı rolüne uygun yeni araçlar ve teknikler kullanabilen bir aktördür.*

Stoker'ın tanımladığı özelliklerin yanı sıra yönetişim kavramının temel özellikleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

Ekonomik, sosyal ve siyasi öncelikler: Yönetişim, katılımçılık, saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri içerisinde muhafaza edilerek gelişmektedir. Toplumun ekonomik ve sosyal açılardan kalkınması için yürürlüğe konulacak olan politikalar ve ele alınacak öncelikler konusunda uzlaşma sağlanması gerekmektedir (Tortop ve diğerleri, 2007: 551).

Seçilmiş görevlilerin değişen rolleri: Yönetişimde seçilmiş görevlilere stratejik hedef doğrultusunda yetki ve sorumluluklar verilmeli, kamu yöneticilerin bu yetkilerini birlikte yapabilme ve paydaş anlayışına uygun olarak vatandaşın hizmetine

sunmaları sağlanmalıdır. Toplumun ve vatandaşların değişen ilgi ve ihtiyaçlarına göre kamu yöneticileri de bu talepleri karşılayacak dinamizm ve stratejik vizyon sahibi olmalıdırlar (Karakuş, 2010: 35).

Katılımcılık: Yönetişim, katılımcı demokratik bir yapılanmadan ayrı düşünülmemektedir. Bu doğrultuda, vatandaşların ve STK'ların karar alma süreçlerine katılımı gerekli görülmektedir. Bununla birlikte, nihai olarak, tüm katılımcıların ortak sonuca beraberce ulaşacağı göz ardı edilmemelidir (Kooiman, 1993: 258).

Bürokratik şartlar: Yönetişim çerçevesinin bürokratik şartlar temelinde gerçekleşebileceği, bunun hem politik hem de yönetsel alanlarda benimsenmesiyle, idarenin karar ve eylemlerinin öngörülebilir olacağı, sonuç olarak ise toplumun her kesimi için güvenilir bir ortamın oluşacağı görülmektedir (Gündoğan, 2007: 99).

Saydamlık: Yönetişimde, kamu kesiminin eylem ve işlemlerinin olabildiğince açıklık içinde yapılması temel bir zorunluluktur. Kamu yönetiminde bulunanlar açısından, öncelikle yönetimdeki diğer paydaşlara karşı onların katılımını anlamlı kılmak için bir açıklığa ihtiyaç vardır. Yönetişim, katılımın gerçekleşebilmesi için açıklığı ve eylemlerin şeffaf yürümesini öncelikli kılar (Eken, 2005: 58).

Yeni liderlik anlayışı: Yerindelik olarak tanımlanan ve yöneticilerin haiz olduğu yetki ve kaynakların yerel yönetimlere devredilmesini esas alan anlayış yönetişimin temel unsurları arasında yer almaktadır. Yerindelik ilkesinde merkez yönetim ile yerel yönetim arasında bir hiyerarşi bulunmaz. Benzer şekilde, yerel yönetim seviyelerinde de böyle bir yönetim modeline ve çok aktör modeline geçilmesi önem arz etmektedir (Ökmen ve Baştan, 2004: 209).

Demokratik sorumluluk: Demokratik sorumluluğun sağlanabilmesi için farklı çıkarların ve taleplerin ifade edilebilmesi ve yönetim sürecine farklı bakış açılarının katılması sağlanmalıdır. Bu bakış açılarının demokratik katılım ortamlarında tartışılmasıyla tatmin edici çözümler bulunabilir. Bu doğrultuda yönetişimin kalıcı demokratik bir yapılanmaya olanak sağladığı görülmektedir (Aktan ve Dileyici, 2005: 40).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (1997: 10) ise yönetişimin özelliklerini dört başlık altında toplamıştır: Ekonomik yönetişim, idari yönetişim, politik yönetişim ve sistemsel yönetişim (Sobacı, 2010: 315- 316):

Ekonomik yönetim esasen, ülkenin ekonomik faaliyetleri ile diğer ülke ekonomileri ile ilişkilerini tanımlayan karar verme süreçlerini kapsamaktadır. Politik yönetim, karar alma ve uygulama sürecinin meşru ve güvenilir olmasıdır. Farklı paydaşlardan oluşan çoğulcu bir idari sistemde vatandaşların özgürce tercihlerde bulunmasına imkan tanınmalıdır. İdari yönetim, politikaların etkin, bağımsız, hesap verebilir ve şeffaf bir kamu sektörü tarafından uygulandığı bir sisteme işaret etmektedir. Sistemsel yönetim, politik ve sosyo-ekonomik ilişkilere rehberlik edecek toplumsal süreçleri ve yapıları kapsamaktadır.

1.2. ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM KAVRAMI

Çok düzeyli yönetim, küreselden yerele dağıtılan karar verme gücünü ifade etmektedir. Çok düzeyli yönetim ile sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecine yatay ve dikey boyutta ekonomik ve sosyal ortakların katılımını içerir. Avrupa Birliğinde yaklaşıma ilişkin çalışma, iki farklı teorik aşamada karakterize edilmiştir. İlk aşama uluslar arası ilişkiler alanında çalışmalar yapılarak Avrupa bütünleşmesini çok düzeyli yaklaşım çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci aşama ise kamu politikası uygulamalarında yaklaşımın önemi anlaşılabilir farklı paydaşların farklı düzeylerde politika yapım sürecine dâhil ederek çok düzeyli bir yönetim yapısının oluşturulması sağlandı.

Çok düzeyli yönetim, kamu ve özel sektör ile farklı bölge ve seviyelerde yer alan aktörler arasındaki ilişkileri içermektedir. Avrupa Birliği içerisinde çok düzeyli yönetim Avrupa politikalarının uygulanmasında ya da değerlendirilmesinde hükümetin verdiği karar sürecinin her kademesine katılımın artması amaçlanmıştır. Çok düzeyli yönetim yaklaşımı ile kurumların keyfi olarak güç uygulamasını önlemek amacıyla AB kurumsal tasarımında değişikliklere giderek yönetim modelini uygulamaya başlamıştır. Yatay ve dikey boyutta farklı aktörler arasındaki iletişim ve etkileşim yaklaşımının özünde bulunmaktadır.

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin genişleme perspektifinde artan üye sayısı ile birlikte sınırlı sayıda olan aktörlerin sayılarının

arttığını ve birbirinden farklılık gösterdiğini, karar alma ve uygulama süreçlerinde devlet merkezli anlayış yerine, çok aktörlü, çok düzeyli bir anlayışı ifade etmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda Avrupa Birliği'nde karar alma süreci homojen bir yapı olarak görülmemekte, bütün eylemler heterojen bir yapı içerisinde gerçekleştirilerek, farklı gelişmişlik düzeyine sahip aktörlerin politika yapım, uygulama ve denetim sürecine katılmalarını öngörmektedir (Aytuğ, 2008: 155).

Çok düzeyli yönetim kavramı, Avrupa Birliğinde karar alma ve uygulama süreçlerine farklı aktörlerin katılımını, ulusal, ulus altı ve ulus üstü düzeylerde devletlerin yanı sıra ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan varlık gösteren birçok aktörün yer aldığı, çevre, tarım, dış politika gibi farklı alanlardaki politikaların oluşturulmasında çeşitli aktörlerin değişik algılamalarının olduğunu, karar mekanizmasında devlet ve devlet dışı aktörler arasında yatay bir ilişkinin olduğunu ve aktörler arasında hiyerarşinin olmadığını belirtmektedir (Mercan, 2011: 75).

Avrupa Birliği'nde yönetimin çok düzeyli niteliği, politik kararların farklı düzeylerde alınması kadar, bu düzeyler arasındaki karşılıklı etkileşimi ve işbirliğini de ifade etmektedir (Eliçin, 2011: 49). Ulus üstünde alınan kararlar farklı aktörlerin katılımıyla gerçekleşir. Bu eylem, Avrupa Birliğinin yönetim modelinde çok aktörlüğü ve çok düzeyliliği göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Beyaz Kitap'ta Avrupa Birliği, Brüksel merkezli kurumları, ulusal, yerel ve bölgesel yönetimleri ve birbirinden farklı aktörlerin oluşturduğu çok düzlemli bir sistemde paydaşların karşılıklı etkileşim ve birlikte çalışması yerine, sistemde bulunan aktörlerin AB ile ilgili her türlü politika tasarım ve uygulama sürecine dahil edilmesini savunmaktadır. AB'nin ulaşmak istediği hedef nokta ve yönetsel sistem, "çok düzeyli yönetim" modelidir (Okçu, 2007: 306). Avrupa Birliği'nde çok düzeyli yönetim çalışmaları hem yatay hem de dikey çok düzeylilik üzerinde, çeşitli yerel ve bölgesel aktörlerin karşılıklı etkileşimleri ve ulus üstünde gerçekleştirilen yapısal politikaların, üye ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkileri üzerinde durmaktadır (Eliçin, 2011: 50).

Dede'nin tanımıyla çok düzeyli yönetim kavramı, krizler çağı olarak ifade edilen ve tanımlanan 1990'larda Gary Marks tarafından kullanılarak literatüre kazandırılan bir kavramdır. Kavram, hem düzey hem de yönetime referans vermesinden dolayı çok düzeyli yönetim yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Ulus

altı, ulus üstü ve ulusal düzeylerde karar alma ve uygulama sürecinde yetkilerin dağıtılması ile çok düzeyliliğe; piyasa- devlet- sivil toplum katılımını ifade etmesi açısından ise yönetişime atıf yapılmaktadır (Dede, 2011a: 246).

Marks'ın çalışmalarında çok düzeyli yönetim yaklaşımının özellikleri ve ilkeleri şu şekilde sıralanmıştır (Dede, 2011b: 38):

- *Karar alma yetkileri devlet otoritesinden ziyade; farklı düzeydeki aktörler arasında paylaştırılmıştır. Böylece ulus devletler siyaset yapımı, karar alma yetkilerini farklı mekânsal boyutlarda örgütlenmiş, karar alma süreçlerinde çeşitli aktörlerle bir taraftan yetki paylaşımı diğer taraftan yetki çatışması ortaya çıkmıştır. Bu doğrultu da devletin tek aktör gücü zayıflamıştır.*
- *Ulus üstü boyutta, devletlerarasında birlikte karar almayı içeren yapı, ulus devletlerin yürütme üzerindeki kontrol kaybını içermektedir. Avrupa Birliğine üye devletlerin birlikte ve uzlaşarak karar alma mekanizması, devletlerin kararlar üzerinde önemli güç kaybına yol açmaktadır.*
- *Siyasal alanlar karşılıklı etkileşim ile bağımlıdır, iç içe geçmiş değil, aktörler birbirleri ile iletişim halindedir. Bu süreçte ulus altı aktörler hem ulusal hem de ulus üstü alanlara müdahale eder, ulus- ötesi sivil toplum kuruluşlarını kapsayan birlikler kurar.*

Okçu, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Beyaz Kitabın nihai hedefinin çok düzeyli yönetim modeline ulaşmak olduğunu ifade etmektedir. Okçu'ya göre, AB bünyesinde yer alan yönetsel kurumların karşılıklı olarak etkileşebilmesi AB sisteminin tasarımından kaynaklanan sebeplerden ötürü mümkün olmamaktadır. Bu maksatla AB'nin resmi olarak çok düzeyli yönetim modelini gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır (Okçu, 2007: 305-306):

Avrupa Birliğinde çok düzeyli yönetim modeline yönelik çalışmaların ikinci önemli etkinliği Avrupa Bölgeler Komitesi tarafından 2009 yılında hazırlanan “Çok Düzeyli Yönetişim Üzerine Beyaz Kitap” tır. Hazırlanan kitabın gerekçesi; son yıllarda yaşanan küresel krizlerin üstesinden gelebilmek için AB düzeyinde çok düzeyli yönetim yaklaşımının uygulanması olarak ifade edilmektedir. Demokratik meşruiyetin artırılması, ekonomik ve sosyal birliğin güçlendirilmesi amaçlarına hizmet etmesi düşünülen çok düzeyli yönetim kavramının, kurumsal yönetim ve ortaklık temelli yönetim arasında bir denge unsuru olabileceği de vurgulanmıştır. Avrupa Bölgeler Komitesinin çıkardığı Beyaz Kitap, Lizbon Antlaşması sonrası Birliğin kurumsal amaçlarına ulaşmada çok düzeyli yönetimi bir araç olarak kullanılmasını içermektedir. Kitap, “Ortaklık için Birliğin İnşası”, “Avrupa Sürecine

Katılımı Desteklemek”, “Birlik Eylemlerinde Etkinliği Güçlendirmek” ve “Beyaz Kitabın Yürürlüğü ve Gözlemlenmesi” kısımlarından oluşmaktadır (Okçu, 2007: 301).

Özetle, çok düzeyli yönetim yaklaşımında iki boyut ön plana çıkmaktadır. Birinci boyut, aktör çeşitliğinden doğan yönetimin yatay hale gelmesi, ikinci boyut ise, politika tasarım sürecine farklı düzeylerde aktörlerin katılımıdır. Bu iki faktörün birleşmesi çok düzeyli yönetim kavramını oluşturmaktadır. Bu aktörler, ulus üstü, ulusal ve ulus altı olmak üzere üç düzeyden oluşmaktadır. Ulus üstü düzeyde, devletler bazı egemenlik haklarını bir üst otoriteye devrederler ve bu otorite tarafından alınan kararlar kendilerini bağlamaktadır. Ulusal düzey, ulus devleti ifade etmektedir. Bölgesel ve yerel yönetim aktörleri ve bu aktörlerin faaliyetleri ulus altı düzeyi meydana getirmektedir (Okçu, 2005: 274).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı farklı düzeylerde sivil toplum katılımını ön plana çıkarmakta, yönetim yaklaşımı çerçevesinde karar alım süreçlerine sivil toplum ve vatandaş katılımını vurgulamaktadır.

1.3. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Sivil toplum kavramı, farklı dönemlerden itibaren çeşitli aşamalardan geçerek günümüzde yaygın olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Latince “civillis” kelimesinden türeyen sivil kelimesi toplum kelimesi ile birleşerek sivil toplum kavramına dönüşmüştür. Bu sözcükten türeyen sivil toplum da, devlet içerisindeki bir yapıyı aynı zamanda da devletin müdahalesinden arınmış bir varlık olarak görülmektedir (Tamkan, 2009: 2).

Sivil toplum kavramının felsefi tartışma gündemine girişi Eski Yunan dönemine dayanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde, Eski Yunan’dan itibaren gerek felsefi gerek politik tartışma konularından biri olarak sivil toplumun aldığı içerik ve görünüm toplumsal bir varlık olarak değişim ve dönüşüm geçirmiştir (Tosun, 2006: 2). Sivil toplum içeriğini ve kapsamını, toplumsal yaşam pratik ve deneyimlerine, siyasal düşünce tarihindeki tartışmalara bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerin sonucunda kazanmıştır (Tosun, 2007: 2).

Hâlihazırda sivil toplum kavramı farklı şekilde anlamlandırılmakta ve kavramın tanımı değişik şekillerde ifade edilmiştir (Akıncı, 2014: 193). Sivil toplum kavramının tanımı yapılırken daha çok onun özellikleri ve ilkeleri kullanılarak bir tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Sivil toplum, gönüllü olarak bir araya gelen

vatandaşların toplumsal değişimi amaçlayarak kurdukları bağımsız ve kaynakları itibariyle özerk bir sosyal yapıyı ifade etmektedir.

John Keane (1993, 50) göre sivil toplum otonom olarak örgütlenebilme yeteneğine sahip olan devlet kurumları ile sürekli olarak gerilimli ilişkileri olan fakat eylemlerinde şiddet dışı yöntemleri tercih eden dinamik topluluk kategorisidir (Kabasakal, 2008: 6). Diamond ise sivil toplum üzerine getirdiği tanımda Keane'nin getirdiği tanımı desteklemektedir. Söz konusu tanıma göre sivil toplum, kendi kendine gönüllülük esasına göre örgütlenen büyük ölçüde kendi kendisine yetebilen toplumsal bir yaşama alanı olarak ifade edilmektedir (Diamond, 1994: 5).

Günümüzde sivil toplumun tanımına ve ne olduğuna ilişkin birçok tartışma yapılmakta ve kavramın tanım ile alakalı olarak çeşitli fikirler sunulmaktadır. Örneğin Bolay'a göre sivil toplum düzenli ve belirli örgütsel yapıya sahip olan kurumsal bir yapıdır (Bolay, 1997: 8). Dündar'a göre ise sivil toplum, mantıksız olarak nitelendirilebilecek grup çıkarlarına karşı gönüllülük esasına dayalı bir ortak hareket beraberliğinin oluşması anlamını taşır. (Dündar, 2006: 38). Akıncı ise sivil toplum kavramını, Batı Avrupa'da 18.yy'da bireylerin artık toplum olarak yaşama ihtiyaçları ile ortaya çıkmış olan ve bu hususun gerçekleştirilebilir olduğunun anlaşılmaya başlandığı bir araç olarak tanımlamaktadır (Akıncı, 2014: 193).

İnalcık ise sivil toplumu, kendi ekonomik kanunlarını, oyun kurallarını takip etmek isteyen fakat devletin de kontrol sistemini kaybetmek istemediği bir alan olarak tanımlamaktadır (İnalcık, 2000: 97). Çaha'ya (1996, 37) göre de sivil toplum esasen yönetim karşıtı olan, devletin ulaşamadığı alanlarda etkinlik gösteren, yöneticilerin politikalarını oluşturabilecek gücü temsil eden bir oluşumdur (Aktaş, 2008: 94).

Sosyal bilimler sözlüğünde ise sivil toplum özet olarak, devlet denetimi ve baskısı olmadan rahatlıkla ilişkiler geliştirilebilen, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunulan gönüllülük esasına göre teşkil edilen toplum olarak tanımlanmaktadır (Akıncı, 2014: 194). Sivil toplum kavramı üzerine pek çok yazar farklı şekillerde tanım geliştirmişlerdir. White, "bu ölçüde muğlak bir kavramın, siyasal kuramın büyük kilisesinin mahzeninde yer alan tabutunun içerisine tekrar gönderilmesi gerekmez

mi?” diye sorarak kavramın muğlaklığını ifade etmiştir (White, 1994: 378). Ancak sivil toplum kavramı üzerine yapılan çalışmalar incelendiği zaman üzerinde durulması gereken en önemli unsur, sivil toplumun demokratik hayat için önemli bir ön koşul olarak görülmesidir. Devletin baskısı altında olmadığı, vatandaşın temel hak ve özgürlüklerini herhangi bir korkusu olmadan ve baskı bir baskıya maruz kalmadan kullanabildiği, hak ve özgürlüklerin devlet tarafından korunmakta olan sivil toplumun varlığı demokrasinin en önemli göstergelerinden biri olarak nitelendirilmektedir (Haşlak ve Gülener, 2006: 4).

Sivil toplumun tanımı yapılırken genelde ”askeri toplum” karşıtlığı üzerinden bir tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Ancak Mardin’e göre sivil toplum, askeri toplumun karşıtı değil, “şehir adabı”dır ve sivil toplumdaki sivil kelimesinin kökü, şehir hayatı ile birlikte ortaya çıkan yükümlülükleri yansıtmaktadır (Akıncı, 2014: 195). Politik toplum ile sivil toplum arasında önemli farklar bulunmaktadır. Politik alanda tekçi bir anlayış bulunurken sivil alanda tam tersi bir durum görülmektedir. Vatandaşlar sivil topluma farklılıklar arz eden özellikleriyle birlikte kabul edilirler. Bu yönüyle sivil toplum alanı çok kültürlülüğün ve farklı renklerin bir arada olduğu alandır (Uğur, 2000: 173).

Keyman’a göre sivil toplum kavramı, minimalist ve maksimalist tanımlamaların dışında üçüncü bir tanıma da sahiptir. Keyman sivil toplumu, sosyal yaşamı değiştirmeyi amaçlayan ve hak temelli olarak çalışan, devletten bağımsız olarak örgütlenen kuruluşların otoriteden bağımsız olarak kurdukları bir alan olarak tanımlamaktadır (Keyman, 2010: 3). Sivil toplum kavramı ile devlet otoritesi dışında sosyal, ekonomik ve toplumsal alanı ifade etmek için kullanılan, belirli temalardaki sorunları çözmek amacıyla gönüllü olarak örgütlenerek çalışmalarını yürüten, demokratik bir alana sahip olan, belirli bir yapısı olan, düzenli, kurallı bir toplumu ifade etmektedir (Akıncı, 2014: 196).

En genel anlamıyla sivil toplum, rıza ve gönüllülük esasına dayalı olan ve kendiliğinden oluşan, devlet müdahalesinden bağımsız olarak teşkil edilmiş olan ve özel alan ile devlet arasında bir nevi aracılık vazifesi ifa eden örgütlenmiş bir sosyal yapıdır (Kabasakal, 2008: 9). Sivil toplum, her türlü düşüncenin örgütlendiği,

farklılıkların bir arada olduğu, beraberce hareket etmenin çoğulculuğu doğurduğu ve bu şekilde ilerleme dinamizminin elde edildiği bağlantılardır (Tamkan, 2009: 3).

1.3.1. Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Kökenleri

Tarihsel bir olgu olarak ilk çağlardan itibaren “devlet” ve “politik” toplum ile eş anlamlı olarak algılanan sivil toplum, ortaçağın sonlarında biçimlenmeye başlayan feodal sistem içerisinde, ekonomik olarak bağımsız olarak feodalizmin katı kurallarından kurtulmaları neticesinde elde edilen durumu belirtmek maksadı ile kullanılmıştır (Tosun, 2006: 8-10).

Tarihsel süreç içerisinde sivil toplumun geçirdiği aşamalar ile tüm düşünürlerin kavramı kendi ideallerindeki toplum modelini yaratmak üzere tanımlamaları arasında doğru orantı bulunmaktadır (Tamer, 2010: 89). Toplumsal sorunların değişmesi, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkideki tarafların rollerinin de değişmesine ve farklılaşmasına yol açmıştır (Tamer, 2010: 89).

Sivil toplum, burjuva sınıfının doğuşu ve gelişimine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Toplumda politik yapının dışında bir yargı anlayışının ortaya çıkması, matbaanın icadıyla birlikte artan bilimsel gelişmeler ile kamuoyunun oluşması politik toplumu etkileyen önemli iki aşamayı ifade etmektedir. Politik toplumdan bağımsız olarak ortaya çıkan “mahalli meclisler” ile sivil alan oluşmaya başlamıştır (Arslan, 1999: 14).

İlkçağlarda devlet kavramı her şeyin üstünde görülmekteydi. Aristo, sivil toplumu, politik toplumu ifade eden devlet ile eş anlamlı olarak kullanmıştır. Aristo’ya göre aile yapısı da dahil olmak üzere devlet her türlü özel alana müdahale etmelidir. Buna karşılık Aristo, adalet, özel mülkiyet, yasaların üstünlüğü vb. değer yargılarını savunmuş ve bu yüce amaçlar doğrultusunda mükemmel bir devletin yaratılmasının gerekliliğinin altını çizmektedir (Tamer, 2010: 92).

Aristo, bugün anladığımız anlamdaki sivil toplumdan oldukça farklı bir tanım yapmıştır. Aristo’nun tanımıyla sivil toplum, hayatın her alanını kuşatan politik toplum ile aynı alanı ifade etmektedir. Aile, din, eğitim gibi unsurların hepsi “polis” yani politik toplumun birer parçası olarak görülmekte, sivil toplum ve devlet arasında herhangi bir farkın olmadığı savunulmaktaydı (Ardhart, 2004: 67).

Özet olarak Aristo, “politika” adlı eserinde sivil toplum kavramını “koinonia politike” olarak kullanarak, vatandaşların özgür ve eşit olarak değerlendirildiği ve bu hususun yasalar vasıtası ile belirlendiği politik toplumu, ahlaki bir örgüt olarak tanımlanmıştır (Tamkan, 2009: 4).

Ortaçağ’a gelindiğinde sivil toplum kavramı çağdaşlık ve laiklik kavramları ile anılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak sivil toplum kavramı ile dini toplum kavramlarının birbirlerinin karşıtı olarak değerlendirildiği görülür. Aristo’dan Ortaçağın son devrelerine kadar ise devlet ile sivil toplum kavramları iç içe geçmiş ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. 17’inci ve 18’inci yüzyıllarda sivil toplum kavramı “doğa durumundan” uygarlık durumuna geçişi tanımlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte sivil toplum tanımı oldukça köklü değişiklikler geçirmiş ve en nihayetinde hürriyeti, hakları ve yükümlülükleri ifade eden şehrili bir kavram olarak da kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde vatandaş olma mevhumu değer kazanmış ve vatandaşların sivil toplum için vazgeçilmez bir unsur olduğu kabul edilmiştir (Yıldız, 2004: 86).

Sanayi devrimini takiben burjuvazinin ortaya çıkışı ile birlikte üretim araçlarında meydana gelen gelişmeler sivil toplumun bugünkü şeklini almasında önemli iki ana dinamiği oluşturmaktadır (Haşlak ve Güler, 2006: 4). Bilindiği üzere Fransız ihtilali öncesinde toplumsal alanda köklü başkalaşmalar yaşanmıştır. Buna bağlı olarak sivil toplumun devlet anlayışına karşıt olan kesimleri temsil eden bir kavram olduğu algılanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte çoğu aydınlanma düşünürü devlet ile toplumsal bir alanı ifade eden sivil toplumun birbirlerine karşı olduğu düşüncesini savunmuştur (Ulaş, 2001: 14-35).

Toplumsal sözleşmeci düşünürler sivil toplum kavramını doğa biçiminden sıyrılarak politik otorite etrafında bir araya gelmek şeklinde tanımlamışlardır. Gerek Rousseau gerek Hobbes başlangıç noktası olarak vatandaş ve vatandaşın çıkarları ile ve onayının bulunmasını esas kabul etmekte ve sonuç olarak her ikisinin de mutlak ve herkese şamil bir devlet amacına ulaştığı görülmektedir. Toplumsal aktörlerin toplanarak bir araya gelerek egemenlik haklarını tek bir yetkiliye devrettikleri ileri sürülmektedir (Akpınar, 1997: 21).

Hobbes, sivil toplumu devlet ile özdeş görmektedir. Dini kurumlar dâhil tüm sivil toplumu oluşturan unsurları devlet çatısı altında toplayan Hobbes’un anlayışıyla

farklılığın ve çeşitliliğin bir alanı olan sivil toplum, bugünkü anlamda çoğulcu bir toplum profilini yansıtmamaktadır (Çaha, 2000: 28).

Klasik liberal kuramcılardan ve toplumsal sözleşme felsefecilerinden Locke, Hobbes'tan daha açık bir şekilde sivil toplumu tanımlamıştır. Locke ise sivil toplumun modern toplumdaki tanımına uyan bir anlayış ortaya atmış ve kamusal ya da politik alan dışında sivil alana da anlam kazandırarak, devleti mutlak bir hegemonya aygıtı olmaktan çıkarmıştır (Çaha, 2000: 43-47).

Diğer toplumsal sözleşmeciler gibi Rousseau da sahip olunan hakların belirli anlaşmalar ile feragat yoluyla ulaşılan toplumu sivil toplum olarak tanımlamaktadır. Rousseau'ya göre sivil toplumun en temel ögesi özel mülkiyettir., Ayrıca, sivil toplum oluşumuna evrilmek için geniş kapsamlı bir dönüşüme ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir (Tamkan, 2009: 7).

On sekizinci yüzyıla kadar çağdaş anlamda sivil toplum- politik toplum ayrımından söz edilememektedir. Sivil toplum kavramı on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişik şekilde anlamlandırılmıştır. Ayrıca, sivil toplum kavramı Adam Ferguson tarafından "*Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*" adlı eserde ilk defa 1767 yılında kullanılmıştır. Hegel onu takip ederek, sivil-politik toplum ayrımını ilk kullanan düşünür olarak tarihe geçmiştir (Karakuş, 2006: 12). Modern anlamda sivil toplum olgusunun şekillenmesi Hegel, Marx ve Gramsci'nin kavrama getirdiklerinden yakından etkilenmiştir (Tosun, 2006: 180).

Sivil toplum çalışmaları kapsamında Hegel'in kuramsallaştırmalarının, kavramın günümüzdeki karşılığına en fazla katkısı olduğu görülmektedir. Hegel, sivil toplumu, medeni hukuk tarafından ilişkileri düzenlenen ve devlet otoritesinden bağımsız vatandaşların, sınıfların ve kurumların oluşturduğu mozaik olarak tanımlamaktadır. Hegel sivil toplum kavramında, sivil toplumu politik toplumdan ayırarak, devleti ön plana almış ve devleti, sivil alandaki çalışmaları uzlaştıran bir kurum olarak tanımlamıştır (Yetiş, 2003: 35-72). Bu çerçevede Hegel'e göre sivil toplumda aile içerisinde bulunan samimi ilişkiler bulunmaz ve ferdi çıkarlar ön planda tutulur. Bununla birlikte kişisel kazanç, ferdi tatmin bireylerin statülerinin korunması gibi hayat kesitlerinin toplu olarak yaşanmış şeklinin ifadesi olarak tanımlamaktadır (Tamkan, 2009: 8).

Marx ise sivil toplumu devletten bağımsız olarak görmemektedir. Marx'a göre sivil toplum on sekizinci yüzyılda burjuvazi ile birlikte gelişme göstermiştir. Sivil toplum devlet otoritesine bağlı değildir fakat devlet sivil topluma bağlıdır.. Marx teorisinde, sivil toplumun devlet tarafından belirlendiği tezine karşı çıkararak devletin sivil topluma bağımlı olduğu tezini savunmuştur. Marx, sivil toplumu alt yapı, devleti üst yapı olarak görmektedir. Sivil toplum devletin sosyal ve ekonomik temelini oluşturur ki bu bağlamda sivil toplum bir iktisadi ilişkiler alanı olarak tanımlanmaktadır (Tamer, 2010: 98).

Marksist kuramın temsilcilerinden ve hegemonya kavramının kuramcılarında Gramsci, sivil toplum ile ilgili çalışmaların canlanmasında etkili olmuştur. Devlet- sivil toplum diyalektiğini Hegelci ve Marksist unsurlar çerçevesinde yeniden biçimlendirmeye çalışan Gramsci, sivil toplumun ekonomik olmayan boyutuna ağırlık vererek ekonomik kurumları temel olarak belirlemeye çalışan ve sivil toplumun merkezine ekonomiyi alan klasik marksizimden ayrılmaktadır (Tosun, 2006: 25).

Gramsci, sivil toplumun üst yapısal alanda yer aldığını belirterek bu yönüyle sivil toplumun tüm toplum üzerinde hegemonyası olduğunu öne sürmüştür. Gramsci hegemonyanın fikir, felsefe, din ve ahlaki boyutunu bünyesinde bulunduran sivil toplumun, politik boyutunu oluşturan devletin işleyişini tersine çevirerek hegemonyaya da son verilebileceğini söylemektedir (Arslanel, 2001: 13).

Uzun bir tarihsel sürece sahip sivil toplum kavramı çeşitli aşamaları geçerek bugüne ulaşmıştır (Tamkan, 2009: 24-25). Buna göre sivil toplum ilk aşamada devlet ile özdeşleşen anlamından sıyrılmış, ikinci aşamada sivil toplumda yer alan bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmaları gerçekleşmiş, üçüncü aşamada sivil toplumun sahip olduğu özgürlüklerin çeşitli çatışmalara yol açtığı ve devletin söz konusu çatışmaları önleyici bir misyonunun olduğu benimsenmiş ve son aşamada ise üçüncü aşamanın tersine olarak devletin sivil topluma müdahalesinin sivil toplum üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı değerlendirilmiştir.

Görüldüğü üzere kavrama ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. Günümüzde denilenebilir ki sivil topluma ilişkin bütün tanımları içerisine alacak yeni bir tanımının yapılması ve kavramın yeniden yorumlanması gerekmektedir (Karakuş, 2006: 14).

1.3.2. Sivil Toplumun Özellikleri

Demokratik hayat için vazgeçilmez bir konumda bulunan, devlet ile toplum arasında bir aracı konumu ifa eden sivil toplumun bir takım özellikleri bulunmaktadır. Sivil toplum özerk bir alanı ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları yerel ve merkezi otoriteden bağımsız bir özelliği haiz olduğu gibi aynı zamanda siyasi parti oluşumlarından da farklı yaklaşımlara sahip olabilmektedir (Akatay ve Yelkikalan, 2007: 25).

1. Sivil toplum ve STK'lar kar amacı gütmeyen topluluklardır. Toplumsal faydaya hizmet eden sivil toplum kuruluşları kişisel kazanç amacıyla faaliyetlerde bulunamazlar. Gelir getirici faaliyette bulunabilmelerine karşı elde ettikleri kârı mensuplarına veya gönüllü çalışanlarına dağıtmamalıdır (Tutar ve Erkan, 2012: 443).

2. Sivil toplum kuruluşlarını karakterize eden ve tanımlayan beş özellik, örgüt yapısı, hukuksal biçimi, kamu ve özel sektörle ilişki kurması, bireysel değerlere dayanması ve faaliyetlerini hem ulusal hem de uluslararası boyutta gerçekleştirmeleri olarak değerlendirilebilir (Güçlü, 2013: 31).

3. Sivil toplum üzerinde devlet otoritesinin baskısı ve denetimi olmamalıdır. İktidarın somut baskısının ön planda olmadığı alanlarda vatandaşların ve toplulukların devletten izin almalarına gerek duyulmadan, özgürce birbirleri ile iletişime geçebildiği gönüllülük ilkesinin ön planda olduğu alanı ifade etmektedir (Bulut ve Kahraman, 2008: 735-741).

4. Toplumun faydası için gayret gösteren ve minvalde kamuoyu oluşturan, sorunun değil çözümün parçası olan, çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren bürokratik donanımdan ziyade, gönüllülük anlayışı ile bir araya gelen ve yönetim anlayışı çerçevesinde demokratik işleyişe sahip kuruluşlar sivil toplum olarak tanımlanmaktadır (Aslan ve Kaya, 2004: 213- 223).

Bu özelliklere ek olarak, sivil toplumun toplumsal bir gerçeklik olduğu, küreselleşme süreciyle yakından alakalı olduğu ve kavramsallaştırma sürecini henüz tamamlamamış olduğu da eklenebilir (Karakılıç, 2006: 225).

Tağma, sivil toplum kuruluşlarının özelliklerini farklılaşma, gönüllülük, teşkilatlanma, özerklik ve baskı mekanizması olarak beş şekilde tanımlamaktadır (Tağma, 2001: 62-63).

Farklılaşma: Farklılaşma ile ifade edilen özellik, otoriter ve totaliter politik sistemlerde sivil toplum alanı içerisinde bulunmamaktadır. Sosyal yaşamda toplumsal ve kültürel olarak çeşitliliğin olması, insanın negatif, pozitif ve aktif hak ve sorumluluklarını bunun yanında özgürlüklerini garanti altına alan katılımcı demokrasilerde sivil toplum alanından söz edilmektedir.

Gönüllülük: Vatandaşların değişiklik arz eden alanlara kendi istek ve rızaları ile hiçbir kurum veya kişi tarafından zorlama yapılmaksızın kendi istekleri ile gönüllü olarak bir araya gelmelerini ve istedikleri zaman kuruluştan ayrılmalarını ifade etmektedir. Vatandaşın müsaadesi olmadan maddi ya da manevi baskı ve zorlamalar ile bir araya gelen bireyler, sivil toplum alanı yerine yarı resmi kuruluşları meydana getirirler (Akıncı, 2014: 201).

Teşkilatlanma: Sivil toplumun hedeflerine ulaşabilmesi maksadı ile belirlenecek politikalar ve kadrolar teşkilatlanma yardımı ile belirlenir. Sivil toplum kuruluşları vakıf, dernek, platform, vb. oluşumlar ile teşkilatlanırlar. Söz konusu oluşumların hukuki ve yasal düzenlemeleri, devlet otoritesinin bu kuruluşların iç işlerine müdahalesi ya da bu kuruluşları yönlendirmesi şekline dönüştürmemesi gerekmektedir (Akıncı, 2014: 201).

Özerklik: Sivil toplum alanında idarenin ve otoritenin müdahalelerini engelleyebilecek bir önlem olarak görülen özerklik, sivil toplumun en önemli özelliklerinden birisini oluşturmaktadır. Farklı hukuki kişilik çerçevesinde teşkilatlanan sivil toplum kuruluşları, maddi ve manevi kaynakları bakımından otorite ile belirli bir düzeyde ilişki geliştirmeli, kaynak bakımından otoriteden bağımsız olmalıdır. Sivil toplumun “sivil” karakterinin kazanılmasının en önemli unsuru bağımsızlıktır. Sivil toplum, kararlarını özgürce almalı, kaynaklarını özgürce yönetebilmelidir.

Baskı Mekanizması: Sivil toplum kuruluşları kendi tematik alanlarına politik otoritenin müdahale etmesini önlemek ve özerk statülerini muhafaza etmek maksadı ile diğer STK'lar ile iletişime geçerek işbirlikleri oluştururlar. Bu kapsamda

değerlendirildiğinde, sivil toplum kuruluşları toplumsal anlamda politika mühendisleri olarak, politik tahayyüllerin uygulayıcısı veya canlandırıcısı olamaz.

1.3.3. Sivil Toplumun İşlevleri

Sivil toplumun ülke içerisinde farklı işlevleri yerine getirebilmesi için iyi şekilde organize olması gerekir. Sivil toplum kuruluşları, vatandaşları çeşitli toplumsal problemler etrafında örgütler ve politik otoritenin ilgili problemlere çözüm getirmelerini hedefler. Gerekğinde kendi çözüm yollarını üretir ve problemlerin aşılmasına yardımcı olur. Böylelikle devletin yükünü hafifletmiş olur. Bunun yanında sivil toplum kuruluşu, baskı grupları oluşturarak toplum lehine devlet politikalarını etkilemektedir (Kaşıkçı, 2012: 18).

Erdoğan, “liberal toplum liberal siyaset” isimli kitabında belirttiği üzere sivil toplumun uygar olanı barbar olandan ayırma gibi bir işlevi vardır. Bu anlamda devlet iktidarının meşrulaştırılması ve despotizme karşı bir güvence olarak etkilidir. Sivil toplum, demokrasinin pekiştirilmiş olmasını kolaylaştırmakta, otoriter yönetimden demokrasiye geçişi işlevsel hale gelmesini sağlamaktadır (Erdoğan, 1998: 224-226).

1.3.3.1. Devlet İktidarının Meşrulaştırılması

Sivil toplum toplumda kabul olandır ve elit bir grubun devletin gücünü ve kaynaklarını kullanmaya yetkili olması ancak ve ancak vatandaşların rızasına bağlıdır. Dolayısı ile iktidarın kaynağının sivil toplum olduğu söylenebilir. Öte yandan muhalefetin kaynağının da sivil toplum olduğu düşünülebilir. Otoriter ve totaliter rejimlerde muhalefet unsuru çoğu zaman sivil toplum içerisinde örgütlenir (Akıncı, 2014: 199). Kararların toplumsal hayatta meşruiyetinin güçlenmesinde sivil toplumun rolü önemlidir.

1.3.3.2. Despotizme Karşı Güvence

Otoriter rejimlerde bir hayli zayıf ve güçsüz olan sivil alan totaliter rejimlerde ise hiç bulunmaz. Totaliter yönetimlerde vatandaşlar ve devlet arasında aracılık görevini yerine getiren kuruluşlar ya yönetim tarafından baskı altında tutulur ya da faaliyet gerçekleştirmelerine izin verilmez. Böylelikle muhalefetin organize olması engellenir ve vatandaşların haklarını arama imkânları ortadan kaldırılır (Akıncı, 2014: 224).

1.3.3.3. Demokrasiye Geçişi Kolaylaştıran Bir Etken

Sivil toplumun çoğulcu ve katılımcı bir toplum yaratılmasındaki etkisi büyüktür. Sivil toplum kuruluşları politik kurumlar ile halk arasında bir köprü görevi üstlenerek politikanın toplumsallaşmasına yardımcı olurlar. Genelde olan projelerin gerçekleştirilmesinde politik kurumlar ile fikir alışverişinde bulunurlar ve projelerin olası etkilerini vatandaşlara aktarırlar (Atar, 1997: 98-105).

1.3.3.4. Uygarlığı Barbarlıktan Ayıran Ölçüt

Sivil toplum kavramı bazı yazar ve düşünürlerce bir uygarlık ölçütü olarak tanımlanmaktadır. Uygarlıkta bireyciliğin ve rasyonelliğin zorunlu bir ilişki içerisinde olduğu varsayılır. Buna mukabil, barbarlıkta söz konusu bir ilişki bulunmaz. Bu sebeple toplumların sahip olduğu sosyal ve ekonomik altyapıların din, mezhep, etnisite veya cemaat bağlarıyla sürdürülmesi halinde sivil toplumun uygar olduğu düşünülemez (Akıncı, 2014: 200). Sivil toplum kuruluşlarının bir takım ahlaki değerler çerçevesinde işlevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir (Özalp, 2008: 31-32). Bu ahlaki değerler;

Dürüstlük ve tutarlılık: Bu değer sivil toplum kuruluşlarına olan güvenin ve kendilerinden beklenen hususların bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Bu kapsamda sivil toplumun hedef ve nihai niyetinin açıklıkla belirtilmesi ve bu minval üzerine gerçekleştirilen eylemlerde bir tutarlılık bulunmalıdır.

Açıklık ve saydamlık: Sivil toplum kuruluşları gerçekleştirdikleri çalışmalarını tüm açıklığı ile topluma açıklamakla yükümlüdür. Toplumun, sivil toplum kuruluşlarının toplum yararına ne ölçüde faydalı olduklarını belirtmelidir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin nedenleri ve sonuçları ile sivil toplum kuruluşuna bahşedilen çeşitli ayrıcalıkların ne şekilde kullanıldığı da topluma her zaman izah edilmelidir..

Hizmet anlayışı: Sivil toplum kuruluşlarının temel hedefi topluma hizmet olmalıdır. Sivil toplum kuruluşlarının vatandaşları yönetme ve denetleme gibi bir niyeti ve faaliyeti olamaz.

Yardımseverlik: Sivil toplum kuruluşu toplumun her ferdinin refah seviyesini arttırmak ve vatandaşlar arasında çeşitli maddi ve manevi imkânlarla ihtiyacı olanlara yardımcı olmak ile yükümlüdür.

Sonuç olarak, belirtilen bilgiler çerçevesinde sivil toplumun demokrasi ile şekillenmiş toplum yapılarında çok önemli işlevler üstlenmiştir. Bireysel alandan toplumsal alana, ekonomik alandan kültürel alana yayılan anılan işlevleri sivil toplum, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yerine getirmektedir. Kısaca, demokrasi kültürünü geliştirmek, toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunarak toplumsal çeşitliliğin ifade edilmesini sağlamak, farklı grupların çıkarlarının bir araya gelmesini ve bu çıkarların savunulmasını kolaylaştırmak, politik katılıma aracılık etmek, bireylerin sosyalleşmesine ve toplumsallaşmasına katkıda bulunarak ekonomik kalkınmaya yardımcı olmak sivil toplumun en temel işlevlerini oluşturmaktadır (Çaha ve diğerleri, 2013: 18).

1.4. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sivil toplumun rollerini gerçekleştirmek için toplumsal çıkar amacına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlardır (Akıncı, 2014: 202). İngilizcede, hükümet dışı örgütler olarak da tanımlanan sivil toplum kuruluşları, aynı anlama gelen üçüncü sektör, gönüllü kuruluşlar, kâr amacı olmayan kuruluşlar gibi farklı şekillerde de tanımlanmaktadır (Gönel, 1998: 1).

Yıldırım, sivil toplum kuruluşlarını “ sivil toplumun birer meyvesi ” olarak tanımlamıştır. Sivil toplum kuruluşları toplumdan demokratik unsurlar yönüyle beslenir ve söz konusu unsurlar ile toplumun olgunlaşmasını sağlar (Yıldırım, 2003: 226). Tekeli’ye göre ise sivil toplum kuruluşu esasen bir siyasal irade olarak tanımlanabilir. Bu irade toplumun ihtiyaç duyduğu çeşitli hizmetleri gerçekleştirmek için çeşitli mikro kamusal alanlar oluşturur ve söz konusu alanı gerekli olan hizmetleri üretmek maksadı ile kullanır (Tekeli, 2002: 15).

Bir kuruluşun sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde tanımlanmaktadır (Tamkan, 2009: 29- 30):

1. Gerçekleştirilen faaliyetlerin çoğunlukla fedakarlık gerektirmesi ve söz konusu çalışmalar için kişilerin gönüllü olması,
2. Kuruluşun niyetinin ve hedefinin açıklıkla belirtilmesi ve bunların toplumun yararına olması,

3. Kuruluşlarda hiyerarşinin bulunmaması ve gönüllülerinin eşit düzeyde ilişkiler kurmasının sağlanması,
4. Açık ve belirli konuda uzman bilgisine sahip olunması,
5. Çalışmaların temel hedefinin, toplumun çeşitli sorunlarına çözümler sunmak olması,
6. Bu amaçla gerektiğinde devlet otoritesi ile çalışmalar gerçekleştirilmesi,
7. Tüm toplum bireylerinin yönetime aktif olarak katılmasının sağlanması,
8. Yönetimin demokrasi ile şeffaflık ilkeleri herkesi kapsamaması,
9. Kaynakların, yetki ve sorumlulukların adaletli şekilde paylaşılmasına yardımcı olunması.

Corsino (1998, 56-57) ise sivil toplum kuruluşlarının sahip olması gereken özellikleri şu şekilde belirtmektedir (Akıncı, 2014: 204- 205):

- 1- *Temelinde muhalif olma unsuru vardır. Mevcut yönetime akılcı ve bilimsel alternatifler sunarlar.*
- 2- *Bağımsız kuruluşlar vasıtası ile organize olurlar*
- 3- *Yönetimin güdümünde olmayan belirli hedefleri vardır.*
- 4- *Herhangi bir ekonomik kazanç elde etmeyi hedeflemezler.*
- 5- *Yönetimin toplum yararına olacak çeşitli hizmetleri yerine getirmesi maksadı ile çalışmalarını sürdürürler.*
- 6- *Düşünce üretme ve etkin sistemler kurabilme maksadı ile diyalog içerisinde bulunurlar..*
- 7- *Toplumun kültürel değerlerine ve beklentilerine eşlik ederler..*
- 8- *Toplumun örgütlenmesi için gerekli teknolojiyi ve kaynağı sağlamakta yardımcı olurlar. Alt kesim ve grupların, kendi durumlarına daha iyi hâkim olmaları ve yönetim kapasitelerini arttırmaları için örgütlenme sürecine eşlik etmenin yanı sıra bilgi, teknoloji ve kaynak aktarımının aracıdır.*

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi sivil toplum kuruluşunu; “toplum faydası doğrultusunda sorumluluk alabilen, resmi makamlar ile vatandaşlar arasında aracı işlevi gören bütün örgütsel yapılanmalar olarak tanımlamaktadır (Ateş ve Uysal, 2006: 63-86). Genel olarak sivil toplum kuruluşları, devlet ile toplum arasında aracı kurumlar olarak örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde oluşturulmuş oldukça geniş bir yelpazeye dağılmış olan dini veya etnik örgütlenmelerden ideoloji, statü, çıkar, toplumsal yarar ve toplumsal iktidar peşindeki toplumsal hareketlere kadar uzanan gönüllü örgütler, kuruluşlar olarak adlandırılmaktadır (Güçlü, 2013: 30).

Sivil toplum kuruluşları çeşitli amaçları gerçekleştirmek için faaliyet alanlarına göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları tematik alanlarına göre; dini örgütler, sosyal kurumlar, kültürel- sanatsal amaçlı kuruluşlar, eğitim ve araştırma kuruluşları, politik kuruluşlar, sosyal amaçlı kuruluşlar ve ekonomik amaçlı kuruluşlar olarak sınıflandırılabilir. Bunun yanı sıra statülerine göre yaygın STK biçimleri vakıflar, dernekler, kooperatifler, birlikler, odalar ve sendikalar olarak belirtilebilir (Kaya, 2008: 26).

Ayrıca farklı özelliklerine göre sivil toplum kuruluşları, amaçlarına göre sivil toplum kuruluşları ve uygulama alanına göre sivil toplum kuruluşları olarak ikiye ayrılmaktadır. Amaçlarına göre sivil toplum kuruluşları, yardım yönelimli, hizmet yönelimli, katılıma yönelik, toplumu güçlendirmeye yönelik sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilmektedir. Uygulama alanına göre ise sivil toplum kuruluşları, cemaat temelli ve kent çapındaki örgütler ile ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilmektedir (Tosun, 2001: 51).

Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlardaki gelişmelere paralel olarak sivil toplum kuruluşlarının da çalışma alanları ve kapsamaları gelişim ve değişim göstermiştir. Bu gelişim ve değişim boyutuna göre sivil toplum kuruluşlarını dört temel kategori altında sınıflandırmak mümkündür: Ekonomik kuruluşlar, politik kuruluşlar, farklı tematik alanlarla ilgili çalışmalar yapan toplumsal ve kültürel kuruluşlar ve dini kuruluşlar. Ekonomik alanda çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları genel olarak işçi ve işveren sendikaları, farklı alanları kapsayan meslek kuruluşları, ticari kuruluşlar ve odalar olup, ekonomik alanda sivil toplumu örgütleyen ve omuzlayan örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çaha ve diğerleri, 2013: 15).

Politik alanda gelişmiş sivil toplum kuruluşları başta fikir kulüpleri olmak üzere, politik ve sosyal hareketleri, politik amaçlı dernekleri kapsamaktadır. Politik alanda faaliyetlerini sürdüren sivil toplum kuruluşları, politik katılım, politikanın toplumsallaşması, demokratikleşme, temel hak ve hürriyetler gibi alanlarda sivil toplumun omurgasını oluşturmaktadır (Çaha ve diğerleri, 2013: 15). Hak temelli faaliyetler ile birlikte savunuculuk çalışma alanlarını genişleten sivil toplum kuruluşları toplumsal hayatta geniş bir yelpazede katılım göstermektedirler. Başta, eğitim, sanat, edebiyat ve sportif alanlar olmak üzere kadın

çalışmaları, çevre ve sürdürülebilir kalkınma, internet hakları gibi tematik alanlarda da faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Katılım, farklılaşma, bireyselleşme gibi unsurlar ile demokratik bir sistemin alt yapısını oluşturmaktadırlar.

Sivil toplum kuruluşlarının son olarak dini alanda örgütlendikleri ve faaliyetlerini bu kapsamda yürüttükleri görülmektedir. Özellikle, toplumsal hayatta örgütlenen cemaatlerin ve tarikatların birer sivil toplum kuruluşu olarak mensuplarını temsil etmesi farklı tematik alanlarda baskı unsuru olarak iktidar üzerinde etki uyandırması, bu yapıların sivil toplum kuruluşu olarak tanımlanmasını mümkün kılmaktadır.

Kültürel, ekonomik ve politik değerlerin küreselleşmesi ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının da karakterleri ulusal boyuttan uluslararası boyuta doğru bir gelişme göstermektedir. Özellikle post modern konular olarak tanımlayabileceğimiz, demokratikleşme, insan hakları, kadın hakları, çevre ve kültürel- tarihsel varlıkların korunması gibi tematik konularda sivil toplum kuruluşları kendi sınırlarını aşarak ulusal ve uluslararası boyutta bu alanlarda hizmet vermektedirler (Çaha ve diğerleri, 2013: 17).

Toplumsal düzeyde sorunların çeşitlenmesi ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının da sayıları artmıştır. Bu artış ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının sınıflandırılmasında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu konudaki bir başka sınıflandırma aşağıdaki şekildedir (Çiftçi, 2012: 15):

1. Korporatist örgütler: Sendikalar ve ekonomik etkinlik alanları
2. Teknik örgütler: Meslek bilgisi üzerinden kurulan örgütler
3. Bilimsel örgütler: Üniversite ve araştırma dernekleri
4. Sosyal ve toplumsal kuruluşlar
5. İnsani yardım ve gelişme
6. Çevre kuruluşları
7. Hak temelli kuruluşlar
8. Toplumsal hareketli kuruluşlar

Türkiye’de, toplumsal hayat içerisinde otoritenin bir parçası olmayan ve idare ile eşit şekilde temsil edilen her örgütlenme sivil toplum kuruluşu olarak ifade edilmektedir. Yukarıda genel olarak belirtildiği üzere, işçi ve işveren sendikaları, dini kurum ve kuruluşlar, birlikler, odalar, küçük ve özel sektör girişimleri, kültür, sanat

ve çeşitli konularda savunuculuk çalışmaları yapan kuruluşlar da sivil toplum kuruluşu kapsamına girmektedir (Usta, 2006: 47).

Vakıflar, sendikalar, dernekler ve mesleki kuruluşlar, sivil toplum kuruluşlarını hem yapısal hem de işlevsel yönden tanımak açısından önemli ölçüde yeterli görülmektedir (Özalp, 2008: 19). Bu sınıflandırmanın yanı sıra toplum içerisinde faaliyet gösteren ve idarenin bir parçası olmayan dini kurum ve kuruluşlar, loncalar, spor kulüpleri, sanat ve kültür dernekleri gibi sivil toplum özellikleri doğrultusunda bir araya gelen oluşumlar da sivil toplum kuruluşu kapsamına girmektedir (Kabasakal, 2008: 39).

Dernekler: Dernekler, aynı görüşleri benimseyen ve paylaşan vatandaşların tek başlarına yapamayacakları çalışmalarını birlikte gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan hukuki kişiliktir. Dernekler, kazancın üyeler arasında paylaşılmasını amaç edinmeyen. buna karşılık belirli bir ortak hedefe ulaşmayı maksadı ile teşkil edilen demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır (Kabasakal, 2008: 39).

Derneklerin asıl amacı kar elde etmek değildir. Dernek, ortak bir amaç, fikir ve çıkar çerçevesinde resmi olarak bir araya gelen insanların, ortak bir gayeyi gerçekleştirmek üzere oluşturulan sivil toplum kuruluşudur. Dernekler tanımı itibari ile ekonomik derneklerden siyasal derneklere, kültürel, sanatsal, spor gibi çalışmalar yapan kuruluşlara kadar geniş bir kitleyi kapsamaktadır (Usta, 2006: 48).

TÜSEV ve CIVICUS (Sivil toplum izleme merkezi) tarafından yürütülen sivil toplum kuruluşlarının gelişimini ve eğilimini belirleyen araştırmaya göre Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının özellikle derneklerin ve vakıfların sayısı artmakta ancak sivil kuruluşlar yaygınlık ve derinlik açısından sınırlı kalmaktadırlar (Bikmen ve Meydanoğlu, 2008: 35-38).

Vakıflar: Vakıflar, parasal kaynağı kendisine ait olan ve bu maddi olanağı toplum yararına projeler ve etkinlikler doğrultusunda harcayan kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Batı’daki anlayış çerçevesinde vakıflar, otoriteden bağımsız olarak, kendi içlerinde oluşturulan bağımsız mütevelli heyetleri tarafından yönetilirler (Ertuç, 2007: 133).

Vakıflar, sosyal adaletin toplumsal hayatta gerçekleşmesi için çalışmalarını sürdürmektedirler. Geleneksel anlamda vakıflar, hayır kurumu olarak algılanmakta ancak günümüzdeki vakıf imajı değişiklik göstermektedir. Özellikle son dönemdeki

gelişmelere paralel olarak insan hakları, demokrasi, özgürlük gibi evrensel haklara ve değerlere ilişkin konuların takipçisi ve izleyicisi olan vakıflar faaliyetlerini klasik vakıflardan oldukça farklı şekillerde devam ettirmektedir. Bugün vakıflar, ekonomik ve toplumsal yaşam içerisinde kapasiteleri oranında yön verici bir rol oynamaktadır (Ceylanoğlu, 2006: 152).

Sendikalar: Sendikalar, Türkiye’de çalışma ilişkilerinde üyelerinin hak ve çıkarlarının korunması, kalkınma ve artırılması maksadıyla kurulan örgütlerdir (Kabasakal, 2008: 40). Çalışanlar ile işverenler arasındaki güç eşitsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla oluşturulan sendikalar, işçilerin haklarının devlete ve işverenlere karşı korunduğu sosyal örgütlenmelerdir (Usta, 2006: 73).

Son yıllarda, sendikalar kendilerini sivil toplum kuruluşu olarak tanımlayarak yeni bir yapılanma arayışlarına girişmişlerdir. Özellikle vakıflarda olduğu gibi demokratikleşme sürecinde temel hak ve özgürlüklerin gelişmesine ve toplumsal kalkınma alanlarına yönelik çalışmalar yapan sendikalar, farklı çalışma yöntemleri oluşturarak siyasal alanın içerisinde yer edinmeye çalışmaktadırlar (Tosun, 1998: 340).

Anlayıştaki bu değişiklik, sendikaların yalnızca ekonomik çıkar ve talepler üzerine değil, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri yaparak daha çok hak temelli çalışmalar yapan platformlarda da yer almaya başlamasına neden olmuştur. Özellikle, Avrupa Birliği müzakere sürecinde gerçekleştirdikleri sosyal çalışmalar ile hem üyelerinin ekonomik çıkar ve beklentilerini korumak ve savunmak hem de müzakere sürecinin sosyal boyutunu güçlendirmek amacıyla faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Sendikalar, sosyal sendikacılık bilincinin günden güne genel kabul görmesi ile birlikte salt çalışan üyelerinin değil her kesimden ferdin refahını en üst seviyelere çıkarılmasını hedeflemektedirler (Kabasakal, 2008: 41).

Mesleki Kuruluşlar: Ülkemizdeki mesleki kuruluşlar daha çok oda, borsa, kobi ve dernek olarak örgütlenme biçimi göstermektedir. Bu örgütlenme yaklaşımları arasında, sahip olunan yetki ve sorumluluklar, gelir kaynakları ve iktidar ile ilişkiler açısından farklılıklar bulunmaktadır. Odalar, borsalar ve diğer meslek kuruluşları ilgili yasalara göre kurulur ve ilgili meslek alanında kamu yararının en üst düzeyde korunması amacı ile gereken düzenleme ve denetimleri gerçekleştirirler (Tamkan, 2009: 49).

Mesleki kuruluşlar, kamu kurumu niteliğindeki sivil toplum kuruluşu olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının özellikleri gereği, devletten özerk olması gerekliliği, bazı mesleki kuruluşları sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilmesini zorlaştırmaktadır. STK'lar otoriteden özerk olması, kendi kendiliğinden örgütlenmeleri, kaynaklarının bağımsız olması gibi özellikleri çerçevesinde değerlendirildiğinde yasa ile kurulan örgütlenmelerin sivil toplum kuruluşu olma özelliği taşımadıklarını göstermektedir.

Mesleki kuruluşlar içerisindeki örgütlenmelerin bazı fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar genel olarak, temsil edilen toplum kesimine hareket kazandırmak, siyasi otorite üstünde baskı kurmak ve ilgili konularda karar vericilere danışmanlık yapmaktır (Tamkan, 2009: 49). Özellikle, bazı meslek odalarının, odalar ve borsalar birliğinin ve iş adamları derneklerinin değişen ve farklılaşan çalışma anlayışları çerçevesinde daha çok sosyal projelere ağırlık verilmiş, Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecinde de iletişim çalışmaları gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Anayasanın 135'inci maddesi kamu kurumu özelliğine sahip meslek kuruluşlarının vasıflarını tanımlamıştır. Buna göre, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile üst kuruluşlar, kanun ile kurulan kamu tüzel kişilikleridir ve yönetim organları anılan kanunda belirlenen hükümler çerçevesinde gizli oyla seçilir. Söz konusu kuruluşlar belirli bir meslek erbabının ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetleri ile ilgili olan işlemleri kolaylaştırmak, mesleğin genel çıkarlar ile örtüşecek şekilde gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ve toplum fertleri ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak amacı ile kurulurlar.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları günümüzde idari ve siyasal kararlar üzerinde yön verici olmakta, çeşitli siyasal açılımlarda kamu otoriteleri üzerinde etki uyandırmaktadır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin gerek iç gerekse dış politika alanlarında siyasal iktidarları etkilemesi ve baskı grubu olarak faaliyet göstermesi sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini yerine getirdiğini göstermektedir.

1.5. ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM YAKLAŞIMINA GÖRE SİVİL TOPLUM VE KARAR VERME SÜRECİ

Yönetişim, çok düzeyli yönetim kavramları ve yaklaşımları ile sivil toplum kuruluşları arasında bir etkileşim ve ilişkisellik bulunmaktadır. Öncelikle, teorik açıklamalarda da görüldüğü üzere her şey değişen yönetim anlayışına paralel olarak gelişmektedir. Özellikle, karar alma süreçlerindeki değişimin aktörler üzerine yansımaları ve farklı düzeylerde ve farklı niteliklerde aktörlerin politika yapım sürecine katılması bazı kavramları ön plana çıkarmıştır. Bu kavramlar özetle sivil toplum kuruluşları ile yönetim kavramlarıdır. Bu bağlamda değerlendirmeye çalıştığımızda, yönetimde sorumluluğun ve etkinliğin tek aktörlü bir sistemden çok aktörlü bir yapıya geçmesi ile birlikte sivil toplum kuruluşları ön plana çıkmıştır. Yöneten ve yönetilenlerin birlikte yönetme olgusu ile çoğulculuk kavramları da yönetişimi ifade etmektedir.

Yönetişimin doğasında çok aktörlü yapı ve aktörlerin birbirleri arasında olan etkileşim süreçleri bulunmaktadır. Yönetişim, yönetim kavramından farklı olarak, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların sisteme müdahil olmalarını sağlamakta ve paydaşlar arasında hiyerarşik bir ilişki öngörmemektedir (Çukurçayır, 2003: 261). Yönetişim, çeşitli işlevlerin ve bu işlevlerden doğan sorumlulukların devlet otoritesinden sivil topluma aktarıldığı yeni bir ilişkiyi tanımlamaktadır. Çok aktörlü yapıda yönetişim, siyaset yapımında birlikte planlama, karar verme, yönetim ve sürece katılmayı olanaklı kılan, aktörlerin faaliyetlerinin belirlenen sonuçlara ulaşması için onları etkin ve verimli kılmada önemli derecede etkili bir işleve sahiptir (Göymen, 1999: 72). Toplumsal değişimler ile birlikte vatandaşlık tanımı ve vatandaş- devlet ilişkisi de değişim göstermiştir. Buyurgan ve itaatkâr yönetim mekanizmaları yerine danışan ve birlikte karar alan modeller egemen olmakta, yöneten- yönetilen ilişkileri giderek daha demokratikleşmektedir (Çukurçayır, 2010: 12).

Katılım, devletin yönetsel ve politik karar alanlarında kamu dışında kalan toplumsal aktörlerin yer alması ve bu alanlara etki edebilme mekanizmalarına sahip olması olarak tanımlanmakta ve yönetim kavramının da bu anlayış çerçevesinde aktif katılıma bir model geliştirdiği söylenmektedir (Güler, 2003: 113-114). Yönetişim, sivil toplum kuruluşlarının yönetim süreçlerine ortak olmasını sağlayarak önemli bir demokratik açılım imkânı sağlamaktadır (Ataay, 2006: 124).

Çok düzeyli yönetim bir yönetme şekli olarak değerlendirildiğinde, kamu ve özel sektörler ile sivil toplumun etkileşimini, işbirliğini ve vatandaşların katılım sağlamalarını içermekte, alınacak kararların yapım aşamasında, uygulama ve denetim aşamalarında birer paydaş olarak bu aktörleri kabul etmekte ve azami derece, kararların tüm aktörlerin katılımıyla alınmasını ve siyasetin oluşturulmasını öngörmektedir (Bıçkıcı ve Sobacı, 2011: 220). Bu yaklaşım içerisinde en önemli aktörlerden birisi sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla vatandaşlar yönetim sürecine katılım imkânı bulmakta, sorunların çözümünde, kararların alınmasında ve denetimin yapılmasında önemli işlevleri yerine getirmektedirler (Yıldırım, 2014: 77).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi belirleyen temel unsur, sivil toplum kuruluşlarının kamu ve özel sektör ile birlikte politika yapım sürecine katılımıdır. Bu model çerçevesinde, devlet toplumu yönetir anlayışı terk edilmekte, devlet dışındaki aktörlerin de, devletin yönetimine eşit paydaş olarak katılımı ön plana çıkmaktadır (Bayramoğlu, 2002: 85). Tek ve merkezî yönetim anlayışı yerine, çok aktörlüğü ve çoğulcu bir modeli savunan çok düzeyli yönetim anlayışı ile hükümet- toplum arasındaki etkileşim artmakta, devlet ile devlet dışı aktörler arasında işbirliğinin geliştirilmesinin önü açılmaktadır (Yüksel, 2000: 146).

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan “Sivil Toplumun Karar Verme Sürecine Katılımıyla İlgili İyi Yönetişim İlkeleri” belgesinde, sivil toplum kuruluşlarının, karar sürecinde uzmanlık alanları ve bilgi birikimleriyle yararlı olabildiklerini belirtilmektedir. Her kademedeki yönetimin politikası oluşturulurken, kararlarını alırken ve yürütürken STK’ların rolleri ve katkılarından yararlanılması gerektiği belirtilmektedir (Avrupa Konseyi, 2009: 5). Belgede sivil toplum kuruluşlarının politik karar verme sürecine katılabilmesi için uygun ortamın oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu ortamı oluşturan koşullar, hukukun üstün olduğu bir düzen, demokratik ilkelere bağlılık, politik irade, uygun mevzuat, açık ve net tanımlanmış prosedürler, sürdürülebilir sivil toplum için gerekli kaynaklar olarak görülmektedir (Avrupa Konseyi, 2009: 6).

Bu bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde çok düzeyli yönetim ile sivil toplum arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi Türkiye’nin Avrupa

Birliği müzakere sürecinde de görmekteyiz. Günümüzde yönetişimin en önemli aktörlerinden biri olarak tanımlanan sivil toplum kuruluşları, siyasi partilerden ve diğer paydaşlardan sonra vatandaşların katılımını sağlayan önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Özellikle, Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve sendikalar önemli aktörlerdir (Uçar, 2010). Türkiye'nin AB aday ülke olarak çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde karar alma prosedürlerini çok aktörlü yapıya imkan tanıyacak biçimde oluşturması gerekmektedir. Bu kapsamda ülkede demokratik yapının tesis edilmesinin yanında vatandaşların da aktif katılımını sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir (Tosun, 2007: 13).

Yönetişimin bir paydaşı olarak sivil toplum kuruluşları, değişen demokrasi anlayışı ile birlikte çoğulcu demokrasilerin vazgeçilmez birer aktörü olarak görülmektedir. Post modern toplum anlayışında, hiyerarşik, aktörlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğu, hükümetlerin dışında kalan yapılar ile yönetişimin alt yapısı oluşturularak, toplumsal gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve yönetimin gelişmesi açısından sivil toplum kuruluşları önemli işlevlere sahiptir (Coşkun, 2008: 67-82).

Aktif bir sivil toplumun bünyesinde çok sayıda sivil toplum kuruluşu yer alır. Bu şekilde, aktif bir vatandaş topluluğu olarak, kamu politikalarının belirlenmesini sağlayacak projelerin hayata geçirilmesinde gereken işbölümü, bütünlük ve yerindeliği yönetişimin temel unsurları haline getirecektir. Canlı sivil toplum hayatında, sivil toplum kuruluşlarının kamu ve vatandaş ile yerel, ulusal ve uluslararası arenalara taşıdıkları yönetimde ortak olarak karar alma, uygulama ve denetleme biçimlerini farklılaştıracakları görülmektedir (Çukurçayır ve Sipahi, 2003: 35-66).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının, karar alma sürecine katıldıkları görülmektedir. Özellikle, yüksek politika alanı olarak görülen dış politika alanında sivil toplum kuruluşlarının dış politika çalışmalarına katılması ve Avrupa Birliği müzakere sürecindeki rolleri önemli olarak değerlendirilmekte ve sürece katılımın sürdürülebilir bir hale getirilmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'nin dış politika konularına ilgi duyan ve karar süreçlerinde söz ve etki sahibi olmaya çalışan sivil toplum kuruluşlarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Önceleri devlet dışındaki aktörlere kapalı olan dış politika alanı çok düzeyli yönetim anlayışı doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarına, özel sektör aktörlerine açılmaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ve Avrupa Birliği uyum süreci bu yönelimin önemli kolaylaştırıcı faktörleri olarak nitelendirilebilir. Neo-liberal yaklaşımların karar alma mekanizmalarını ve karar alma usullerini etkilemesi ile birlikte sivil toplum kuruluşları küresel düzeyde kabul gören bir anlayışın içinde yer almaktadır (Doğan, 2006: 35).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı ile sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecindeki etkilerini sağlıklı analiz edebilmenin ön koşullarından birisi örnek uygulamaları incelemekten geçmektedir. Türkiye özelinde değerlendirmeye çalıştığımızda dış politika alanında sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine dahil olma süreci bu analizi yapmamızı kolaylaştıran bir etken olarak görülmektedir.

Dış politika; uygulama ve karar alma sürecindeki aktörlerin katılımının artmasıyla, AB ve ABD’de uzun yıllardır önemli bir figür olarak bulunan düşünce kuruluşları 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de de yaygınlaşmaya başlamıştır. 2000’li yıllarda, sivil toplum kuruluşları, dış politika alanına yeni açılımlar getirerek, dış politikanın toplumsallaşmasına aracılık etmektedir (Doğan ve Mazlum, 2006: 14). Dış politikada sivil toplum kuruluşları, çıkar ve taleplerini farklı yöntemler ile karar alma süreci ile bütünleştirmektedir. Sivil toplum kuruluşları, dolaylı ya da doğrudan yapılan lobi çalışmaları, raporların, yayınların hazırlanması, konferanslar yoluyla kamuoyu oluşturulması, siyasal kararların oluşum sürecine kendi çözüm önerileriyle katılarak, kararların alınmasında, uygulanmasında, denetlenmesinde önemli bir konuma gelebilmektedirler (Yılmaz, 2013: 4).

Rubin (2002, 279), yaşanan bu gelişmeyi liberalleşme ve demokratikleşmenin dış politikaya etkileri olarak değerlendirmiştir. Rubin’e göre eski sistemlerde devlet otonom olarak davranmakta ve belirli politikaları yukarıdan baskı ile dayatmaktadır. Buna rağmen, eski sistemler yerini çeşitli çıkar grupları ve siyasi çoğulculuğun geliştiği, dış politikayı şekillendiren ve etkileyen farklı güçlerin ortaya çıkmasına imkan sağlayan yeni bir dış politika iklimine bırakmaktadır (Cicioğlu, 2011: 46).

Dış politikada çok düzeyli yönetim yaklaşımı ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi inceleyen teorik yaklaşımlar, aktör merkezli teorilerdir. Aktör merkezli dış politikanın neo liberal yaklaşımın temel parametrelerinden biri olduğu

ve aktörlerin rasyonel karar alma sürecinde dış politika üzerinde etkilerini ve çıkarlarını temsil etmektedir. Neo liberal teori, egemen devletin kendi yapısı içerisinde merkezi bir yapıya sahip olmadığını ve sistemin içerisinde ve dışarısında yer alan aktörlerin siyaset yapım sürecini etkilediğini belirtmektedir. Devlet, farklı toplumsal çıkarlarının temsilcisi olarak tek bir aktör olarak değil, toplumsal grupların ve katmanların çok düzeyli bir çerçevede ilerletilmesinde temel bir araç olarak konumlanmaktadır (Cicioğlu, 2011: 23).

Sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar göstermiştir ki günümüzde devletler ve hükümetler arasındaki klasik ilişki biçimi yerini farklı bir zemine bırakmıştır. Hükümet ve devlet yetkililerinin yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin başlatmış olduğu sivil girişimler ve aktivist hareketler, dış politika karar vericilerinin işini kolaylaştırmaktadır. Hak temelli sivil toplum kuruluşlarının, toplumlar arası gerçekleştirmiş oldukları insandan insana çalışmalar, düşünce kuruluşlarının akademik çalışmalarla yapmış oldukları katkılar ve iş dünyası alanında kurumsallaşmış sivil toplum kuruluşlarının katkıları, dış politika alanında sivil toplumun rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecinin yönetim çalışmaları doğrultusunda ilerlemesi sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katılımına bağlı olarak gelişme göstermektedir. Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde sivil toplum kuruluşu ile devlet arasında özel olan bir ilişki biçimi bulunmaktadır. Avrupa Birliği ile 56 yıllık bütünleşme, 16 yıllık adaylık ve 11 yıllık müzakere sürecinde bugün gelinen nokta ilerisi için umut vaat etmekten uzak görünmektedir. Türkiye-AB arasında devam etmekte olan müzakere sürecinde ilerleme sağlanamadığı gibi, tam üyelik perspektifi de giderek tartışmalı hale gelmektedir. Bu gerçeğin bulunmasının yanında Türkiye müzakere sürecinde, sivil toplum diyaloguna ve sivil toplum katılımına yeterli önem vermemesi, kalıcı ve uzun vadeli çalışmaların yapılmasını engellemektedir (Dartan, 2012: 143).

Türkiye'de, Avrupa Birliği'ne üyelik çalışmalarının hızla artmasıyla beraber sivil toplum kuruluşları da görünür olmaya başlamıştır (Tutar ve Erkan, 2012: 440). Türkiye'nin 1999 yılında aday ülke statüsü kazanmasından itibaren yapılan yasal değişiklikler neticesinde sivil toplum kuruluşlarının önü açılmış ve üyelik sürecinde aktif rol almaları mümkün hale gelmiştir (Dartan, 2012: 153). Sivil toplum

kuruluşları ile ilgili yasalar Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde düzenlenmiş, insan hakları, temel hak ve özgürlükler konusunda çalışmalar hız kazanarak devam etmektedir (Akçadağ, 2010: 4). Müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolü sadece ülke içi hazırlıklar ile sınırlı değildir. AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının AB’de bulunan sivil toplum kuruluşları ile ortak projeler üreterek AB kamuoyu üzerinde etkili olmak için lobi çalışmaları yapma rollerini üstlenmeleri gerekmektedir (Maç, 2006: 3).

Avrupa Birliği müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte etkin olarak yer alması, üyeliğin sadece karar alıcılar tarafından değil, sivil toplum kuruluşları tarafından da desteklenmesini sağlayacaktır. Türkiye’de müzakere sürecinde ve Avrupa Birliği politikasında sivil toplum kuruluşları her alanda siyaset yapım sürecine dahil olmaktadır. İş dünyası içerisinde işçi ve işveren dernekleri, mesleki kuruluşlar, hak temelli kuruluşlar, vakıflar ve siyasal tercihleri ön planda olan dernekler, müzakere sürecine tercihleri doğrultusunda katılım göstermektedir. Bu çerçevede tek boyutlu olarak yürütülen ilişkiler çoğulcu ve katmanlı bir karakter kazanmıştır (Doğan, 2003: 20).

Avrupa Birliği Bakanlığına göre, Türkiye’nin AB üyelik süreci ve hazırlanan iletişim stratejisinin sürekli ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülebilmesi sadece devletin değil, sivil toplumun da sahiplenmesiyle gerçekleşecektir. Bu anlayış stratejisine göre öncelikli olarak, stratejinin tüm toplum kesimleri tarafından benimsenmesi ve sahiplenmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği’ne katılımın toplumun tüm fertlerini etkiliyor olmasından ötürü hedeflerin gerçekleştirilmesinde, katılımın toplumun tüm paydaşları tarafından benimsenmesi önem arz etmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014: 13).

Değişen dinamikler çerçevesinde Avrupa Birliği- Türkiye ilişkilerinde sivil toplum kuruluşlarının rolünü Doğan şu şekilde tanımlamaktadır (Doğan, 2006: 46):

AB tarafını etkilemek isteyen hükümetler ve devlet kurumları zaman zaman mesajlarını aşına olmadıkları ve asimetrik bir biçimde yapılmış olan AB kurumlarına iletmekte zorlanmışlardır. Geleneksel anlamda uluslararası ilişkiler aktörlerinde oldukça farklı bir tarihi ve yapısı olan AB ile ilişkiyi, sadece devletten devlete bir ilişki olarak algılamak ve geleneksel diplomasi yöntemleri ile etkilemek oldukça zordur. Uzun yıllar sosyal tarafların ne dediğini fazlaca dikkate almadan karar verme ve uygulama alışkanlığı yerleşmiş olan Türk hükümetleri ve özellikle kamu bürokrasisi AB ile kurulan ilişki sıklıkla bu asimetrinin bir sorun olduğunu hissetmeye başlamıştır. Bu

nedenle örneğin hükümet dışı kuruluşların dış politika süreçlerine olan katılımı Dışişleri Bakanlığı'nın özel olarak ilgilendiği alanlardan biri olmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşları, bu süreçte kamu tarafından araçsallaştırılmakta ve devletin yüksek çıkarlarına hizmet eden kamusal aktörler olarak görülmektedir.

Türkiye, tam üyelik sürecinde ve AB politikalarının belirlenmesinde devletin tek başına belirleyici konumda olmadığı bir yönetsel sistemi benimsemelidir. Bu çalışma kapsamında üzerinde durulduğu gibi müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının da aktif olarak yer aldığı bir sistem inşa edilmelidir. Küreselleşme ile birlikte değişen dış politika anlayışı çerçevesinde sivil toplum kuruluşları gerek ulusal gerekse küresel yönetim yaklaşımlarının birer paydaşı olarak yer almaya başlamış ve politika yapım süreçlerini etkileme sürecine girmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, farklı çıkar grupları ile birlikte çok düzeyli yönetim anlayışı çerçevesinde kamu politikasının belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi aşamasında sivil toplum kuruluşlarının kendi çıkarları ve beklentileri doğrultusunda karar alma süreçlerine katılması gerekmektedir.

Türkiye, geleneksel yönetim anlayışından yönetim anlayışına doğru geçiş sürecinin zorluklarını yaşamaktadır. Bu süreçte, aktörlerin karar alma sürecine katılımlarını arttırmanın en önemli yolu yönetişime açık yaklaşım değişikliğinin kolaylaştırılması olarak görülmektedir. Bu sürecin bütün aktörlerinin yönetişimin temel ilkelerini benimsemesi ve bütün aktörlerin bu yaklaşıma sahip olması gerekmektedir (Toksöz, 2008: 88).

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM

VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Avrupa Birliği ve Türkiye'de sivil toplum ve çok düzeyli yönetim yaklaşımı kavramlarının gelişim süreci farklı şekillerde olmuştur. Gelişim dinamiktir ve devam etmektedir. Bu bölümde Avrupa Birliği'nde çok düzeyli yönetim yaklaşımının ve sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinin yanı sıra Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ve çok düzeyli yönetim yaklaşımının gelişim seyrine ve bu alanlardaki AB politikasının etkilerine yer verilecektir. Türk yönetim yapısının ve sivil toplum kuruluşlarının AB politikası ile şekillenışı ve ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde elde ettiği deneyimlerden de yola çıkarak yenilediği sivil toplum politikasının Türkiye özelinde genel bir değerlendirilmesi yapıldığında AB'nin doğu genişlemesi sırasında yaptığı hatalardan ders aldığını görmekteyiz. Özellikle müzakere sürecinin toplumun tamamını ilgilendirdiğini ve bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının çok düzeyli yönetim yaklaşımı içerisinde yerelden ulusala ve ulus üstüne kadar yer verilmesi bu değişikliğin somut yansımasıdır. Bu çerçevede Avrupa Birliği, aday ve üye ülkelerde örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün güçlendirilmesini savunarak STK'lar için kullanılabilir mali ve teknik araçlar geliştirmiştir. AB üyesi ülkeler ile aday ülkeler arasındaki ilişkiyi sadece teknokratlar düzeyinde değil vatandaşlar düzeyinde de yürütmeyi hedefleyen AB, bu kapsamda bu iki kavramın gelişimine özel önem yüklemektedir.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİMİN GELİŞİMİ

Avrupa Birliğinde yönetim, Birliğin genişleme ve derinleşme süreçlerine bağlı olarak gelişen ve değişen durumun yönetilebilmesi için bir araç olarak sunulmaktadır. Avrupa yönetimi, AB kurumlarında karar alma mekanizmalarının daha da kurumsallaşması ve demokratikleşmesi yoluyla Birlik vatandaşlarının katılımının artırılması yoluyla meşruiyet krizinin azaltılmasını amaçlamaktadır.

Avrupa Birliğinde yönetim, sürekli gelişmekte ve yeni anlayışlar ile şekillenmektedir. Birliğin yönetim anlayışı incelendiğinde, AB'nin kurucu antlaşmalarında, yönetim ile yoksulluğun ortadan kaldırılması ile ekonomik büyüme sağlanması birbirlerine bağlı olarak görülmektedir (Keleş, 2010: 64).

Avrupa Birliğine göre yönetim, merkeziyetçiliğin yerine yerinden ve esnek yönetimi, kapalılık yerine açıklığı, ağır kurumsal yapı yerine, karşılıklı etkileşime dayalı, işlevsel ve etkin bir yapının konulmasını amaçlayan, vatandaşı dışlamak yerine onların katılımcılığını önceleyen, sivil toplum kuruluşlarını güçlendiren bir yönetim şeklidir (Keleş, 2010: 68).

Avrupa Birliği, Avrupa Komisyonu tarafından 25 Temmuz 2001 tarihinde hazırlanan “Avrupa Yönetimi: Beyaz Kitap” (European Governance: A White Paper) adlı çalışmayla yönetim anlayışını oluşturmuştur. Beyaz Kitap, Komisyon tarafından kamuoyunun katılımına açılarak, kamuoyunun görüşleri doğrultusunda 2003 yılında yeniden gözden geçirilmiştir (Okçu, 2007: 300). Beyaz Kitap çalışmasının hazırlık süreci, Avrupa Komisyonu'na bağlı olarak çalışan “Yönetim Takımı” içerisindeki altı “çalışma alanı” ile on iki “çalışma grubu” tarafından koordine edilmiştir. Çalışma gruplarında farklı alanlardan uzmanlar yer alarak, Komisyon tarafından hazırlanan bir çalışma programı çerçevesinde 420 sayfalık “Beyaz Kitap Hazırlık Çalışması” adı verilen bir rapor ortaya çıkarılmıştır (Okçu, 2007: 301).

Beyaz Kitap, dört temel kısımdan oluşur. Birinci bölümde Avrupa yönetiminin de hangi nedenlerle reforma ihtiyaç duyduğu tartışılmaktadır. İkinci bölümde, iyi yönetim temel ilkeleri değerlendirilmekte ve üçüncü bölümde öne sürülen çeşitli değişim önerilerine değinilmektedir. Avrupa halklarının yönetime daha etkin olarak katılması, politikanın katılımcı bir şekilde oluşturulması, uygulanması ve denetiminde vatandaş katılımını öncelemesi, Birliğin küresel yönetime katkısının artırılması ve siyaset kurumlarının yeniden düzenlenmesi bu bölümün alt kısımlarını oluşturmaktadır. Son bölümde ise, Avrupa Birliği'nin geleceği ile yönetim arasındaki ilişki vurgulanmış, Birliğin gelecek tartışmalarında yönetimin yerinin analizi yapılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2001a).

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve kamuoyunun katılımı ile son halini alan Beyaz Kitap ile birlikte Avrupa Birliği kendi yönetim tanımını oluşturmuştur.

Beyaz Kitap'ta yer alan tanıma göre yönetim; "Avrupa düzeyinde iktidarın kullanılış tarzını etkileyen kural, süreç ve davranışlar" olarak ifade edilmektedir. Yönetim tanımının ifade ettiği kural, süreç ve davranışları "iyi yönetim" ilkeleri etkilemektedir. Katılımcılık, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, cevap verebilirlik, eşitlik, etkinlik, hesap verebilirlik, tutarlılık iyi yönetim ilkelerini oluşturmaktadır (Karakuş, 2010: 22).

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Beyaz Kitap'ta belirtilen ilkeler açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılık kavramları ile tanımlanmıştır (Yıldırım, 2014: 78). **Açıklık** ilkesi gereğince tüm kurumların ve devletlerin AB'nin işleyişi konusunda etkili bir iletişimde olması gerekir. Böylelikle kurumların faaliyetlerini şeffaf olarak yürütmesi sağlanır. **Katılımcılık** ilkesi uygulanması planlanan tüm planların vatandaşların görüş ve önerilerine açılmasını gerektirmektedir. **Hesap Verebilirlik** ilkesi AB bünyesinde yer alan tüm kurumların görev, yetki ve sorumluluklarının çerçevesinin net bir şekilde belirlenmesini gerektirir. **Etkinlik** ilkesi politikaların zamanında ve gelecekte yapacakları etkinin geçmiş tecrübeler de göz önüne alınarak değerlendirilmesini gerektirir. **Tutarlılık** ilkesi ise politika ve politikaya bağlı gelişen eylemlerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerin uyum içerisinde ve kolay anlaşılacak şekilde uygulanmasını ifade eder.

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı dinamik ve devam eden bir süreçtir. Haziran 2009'da Bölgeler Komitesi, Avrupa karar alma süreçlerinin tüm aşamalarında uygulanacak mekanizma ve araçları tavsiye eden bir Beyaz Kitap yayınlamıştır. Çok düzeyli yönetim yaklaşımının gelişimini yıllık bazda izlemek ve değerlendirmek amacıyla 2009 yılında "Çok düzeyli yönetim izleme" uygulamasını geliştirdi. 2014 Nisan ayında yönetimin her kademesindeki kamu yetkililerini arayarak Bölgeler Komitesi çok düzeyli yönetim yaklaşımını teşvik etmek için Çok Düzeyli Yönetim beyannamesini kabul etti.

Avrupa Birliğinde yönetim ile ilgili çıkarılan Beyaz Kitap'tan sonra 2000'li yıllarda da bu alanla ilgili çalışmalar devam etmiştir. Özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin ve rollerinin arttığı, bu aktörlerin kamu sektörü ile beraber politika oluşturma sürecinde karşılıklı etkileşime dayalı birçok projede görev alarak, kamu politikaları oluşturmaları, Birlikte yeni katılım modellerinin tartışılmasını sağlamıştır. Bu katılım modelinde, sivil, özel ve kamusal aktörlerin yer alması ve

vatandaşların politika üretim sürecini etkileyebilmesi, yeni bir sistemin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Koçak, 2010: 478).

Avrupa Komisyonu, Beyaz Kitap'ta politikaların şekillenmesinde ve uygulanmasında vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecine dahil edilmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca Komisyon 2002 yılında Beyaz Kitap'tan sonra sivil toplumun karar alma mekanizmalarına katılmasında göz önünde bulundurulacak ilkeleri içeren "Genel İlkeler ve Minimum Danışma Standartları" belgesini yayınlamıştır. 2005 yılında açıklanan Avrupa Şeffaflık Girişimi ile de Avrupa karar alma sürecini halka yakınlaştırmayı, karar alma süreçlerine vatandaşların ve farklı paydaşların katılımını kolaylaştırmayı iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde açıklamaktadır (Yiğit, 2011: 38-38).

Avrupa Birliği'nin daha iyi yönetilmesi için "iyi yönetim" ilkelerinin en başında, Birliğin kurumsal işleyişinin herkes tarafından görülebilir hale getirilmesi gelmektedir. Avrupa Birliğinde kamusal alanda yaşanan "demokrasi açığı" tartışmalarına katkıda bulunmak amacıyla Birliğin vatandaş katılımına açılması, sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından önem taşımaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte 2001 yılında vatandaşların Birlik mevzuatına kolay ulaşabilmelerinin önü açılmış, kamuoyunun daha aktif bir şekilde etkileşim halinde olması sağlanmıştır (Okçu, 2007: 305).

Avrupa yönetimi, çok düzeyli yönetim anlayışı çerçevesinde şekillenmekte, bu anlayış içerisinde sivil toplum kuruluşlarına ayrı bir önem verilmektedir. Ayrıca, Birliğin karar alma süreçlerinde etkinliğinin sağlanması açısından yerel ve bölgesel düzeydeki aktörlerin görüşlerinin alınmasının önü açılarak Maastricht Antlaşması ile birlikte Bölgeler Komitesi kurulmuştur. Avrupa Birliği mevzuatının çoğunun yerel ve bölgesel düzeyde uygulandığı düşünüldüğünde, bu aktörlerin temsilcilerinin mevzuat hazırlanırken görüş ve değerlendirmelerinin alınmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır (Kösecik ve Koçak, 2004: 11).

Avrupa Birliği'nde yönetim uygulamalarının yanında çok düzeyli yönetim uygulamaları da görülmektedir. Avrupa Birliği kurumları ile ulus devlet ve ulus altı kurumlar arasındaki ilişkiyi ve yetki paylaşımını ifade eden çok düzeyli yönetim kavramı yerel ve bölgesel yönetimler açısından siyaset anlayışının değişmesini zorunlu kılmıştır (Hooghe ve Marks, 2008: 114). Çok düzeyli yönetim, Avrupa

Birliği içerisinde politik kurumların, AB düzeyi, ulusal ve ulus-altı düzey olmak üzere yönetim organlarından oluşan katmanların yukarıdan aşağıya doğru üç basamak halinde olduğunu ifade etmektedir. Bu üç katman arasındaki etkileşim ve işbirliği yeni bir yönetim anlayışını ortaya çıkarmaktadır (Kösecik, 2010: 151).

Çok düzeyli yönetim anlayışı ile birlikte, AB düzeyinde yerel ve bölgesel aktörlerin politika hazırlama ve uygulama sürecine katılımlarının önü açılmakta, AB ile ilgili konularda bilgi aktarımı rolünün ve AB politikasını etkileme kapasitelerinin arttığı vurgulanmaktadır (Kösecik, 2010: 151). Avrupa Birliği politika yapım sürecinde, Birliğin ulus üstü artan yetkileri ile birlikte, ulusal ve ulus altı düzeyler ile kamu, özel sektör ile sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşim ve işbirliği gerçekleştirilmektedir (Goetz and Hix, 2000).

Yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen AB karar alma sürecinin uygulanmasında, tüm aktörlerin süreçlere birlikte dahil edildiği bir model AB tarafından gündeme getirilmiştir. Komisyon, Avrupa vatandaşlarından kopuk bir yapı ve işleyişin bütünleşme açısından sorun yaratacağının bilinciyle hareket ederek çok düzeyli yönetim yaklaşımını tercih etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2001b). Komisyonun görüşüne göre, Avrupa Birliğinin mevcut yönetim anlayışı çok düzeyli işbirliği için elverişli etkileşime olanak vermemektedir. Ulus devletlerin, yerel ve bölgesel aktörlerin, sivil toplum kuruluşlarının politika yapım sürecine katılımı yeterince istenildiği düzeyde değildir (Avrupa Komisyonu, 2001b).

Komisyonun hazırladığı raporda, çok düzeyli yönetişimin gerçekleştirilmesi için AB kurumlarının, ulus devlet düzeyindeki yönetimin ve ulus-altı düzeydeki yönetim organlarının yapması gerekenler detaylı bir şekilde yer almaktadır. Bu rapora göre (Kösecik, 2010: 154):

– Komisyon, AB politikalarının hazırlanma ve kabul edilmesine ilişkin süreçlerin açık, kolay izlenebilir ve anlaşılabilir hale getirilmesi için karar alma süreçlerine ilişkin güncel ve çevrimiçi bilgi sağlayacaktır.

– Yerel ve bölgesel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasında daha güçlü etkileşime ve işbirliğine ihtiyaç vardır. Bunun başarılması esas olarak üye ülkelerin sorumluluğundadır. Komisyon da bu konuda üzerine düşeni yapacaktır. Bunun için Komisyon, bir siyaset belirlerken yerel ve bölgesel yönetimlerin ulusal düzeyde ve Avrupa çapındaki temsilcileri olan birlikler ile erken safhalarda ve daha

sistematiik diyalog tesis edecektir AB düzenlemelerinin uygulanması konusunda yerel ve bölgesel koşulları dikkate alan esneklik sağlayacaktır; AB politikaları konusunda danışma mekanizmasının yerleşmesi için minimum standartlar belirleyecek ve yayımlayacaktır.

– Birlik, politikalarının kalitesini arttırmak için, önce bir eylemin gerekli olup olmadığını, eğer gerekli ise Birlik düzeyinde bir faaliyetin gerekli olup olmadığını değerlendirmek zorundadır. Birliğin eyleminin gerekli olması durumunda da farklı politika araçlarının birleşimini düşünmelidir. Bunun için Komisyon, mevcut AB hukukunu yalınlaştıracak ve ye devletleri AB yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde etkisi olan ulusal hukuk kurallarını basitleştirmeye teşvik edecek ve uzman tavsiyesi almak konusunda kılavuzlar yayımlayacaktır. AB hukukunun ihlal edilmesinin denetlenmesi ve denetim kurumlarının oluşturulması için ilkeler belirleyecektir.

Avrupa Birliğinin çok düzeyli yönetişim yaklaşımı çerçevesinde esas aldığı ilkeler şunlardır (Kösecik, 2010: 157):

- Avrupa Birliği kurumlarının işleyişinde ve karar alma süreçlerinde aıkkık, katılım, hesap verebilirlik, etkinlik, kolay anlaşılabilirlik ilkelerinin hakim olması; bu ilkelerin uygulanabilirliği açısından yerellik ve orantılılık ilkelerinin artan nemi,

- Yukarıdan aşağıya, karmaşık, vatandaştan kopuk yönetim anlayışı yerine tüm yönetim kademelerinde ilgili aktörlerin- kamudan, özel kesimden ve sivil toplumdandan- dahil olduğu etkileşim ve işbirliği için çok düzeyli yönetişim,

- Açık, anlaşılabilir ve takip edilebilir siyaset süreçlerinin tesisi,

- Yerel ve bölgesel yönetimlerle sivil toplum kuruluşları arasında güçlü etkileşimin teşvik edilmesi,

- Yerel ve bölgesel yönetimlerin ulusal ve uluslararası düzeydeki temsilcisi olan kuruluşlarla erken ve sistematiik diyalogun sağlanması,

- Politikaların oluşturulması ve uygulanmasında önde gelen ağlara yönelik daha sistematiik ve destekleyici yaklaşım,

- Yerel ve bölgesel aktörlerin uluslararası işbirliğini desteklemek,

- Uzmanların görüşünü almaya önem vermek,

- En iyi uygulamaların paylaşılması için eşleştirme programlarının uygulanması, AB hukuku hakkında bilgilendirme çalışmalarının desteklenmesi,

- Yerel ve bölgesel yönetimlerin görev alanlarına giren politika oluşum süreçlerinde ve uygulamanın denetlenmesinde daha fazla rol oynamasının sağlanması,
- AB ile ilgili konuların üye ülkelerin kamuoyunda tartışılmasının desteklenmesi,
- Üye ülkelerde AB ile ilgili konulardaki danışma süreçlerinin geliştirilmesi olarak özetlenebilir.

Bazı yazarlara göre AB yönetişimi ve çok düzeyli yönetim, siyasetin ve kararların temel belirleyici aktörü olarak görülen hükümetlerden sivil topluma ve özel sektöre doğru bir geçişi ifade etmektedir. Yönetişim, bir yapı ve süreç olarak birlikte yapma, birlikte uygulama ve birlikte denetim sistemi olduğu için farklı düzeylerde aktörler arasında bir siyaset ağının oluşturulması ile desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır (Eliçin, 2011: 50). Avrupa Birliği ülkelerinde yönetim olgusu temel bir yönetim felsefesi olarak kabul edilmekte, katılımcı demokrasi anlayışı çerçevesinde gerek vatandaşlar gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yerel ve ulusal yönetim ve karar alma süreçlerine aktif ve etkin olarak katılabilmektedir (Tosun, 2007: 12).

Avrupa Birliğinde yönetim anlayışının gelişim sürecinde yapılan bazı antlaşmalar ve alınan kararlar önemli derece rol oynamıştır. 2000 yılında Nice Zirvesinde imzalanarak yürürlüğe giren “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, iyi yönetim çerçevesinde kabul edilen maddeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Hazırlanan Şart, Birliğin görev ve yetkileri ile yerindelik ilkesi gözetilerek vatandaş, eylemlerin odağına yerleştirmiştir. Temel Haklar Şartı, Avrupa Birliğinin meşruiyetini güçlendirmekte, Birliği vatandaşlara yakınlaştırmakta ve temel hakların korunmasının düzeyini arttırmaktadır (Metin, 2002: 36).

Temel Haklar Şartı’nda toplam olarak 54 adet madde yer alır ve başlangıç bölümünü takiben yedi adet bölümden oluşur. Birinci bölüm “insan onuru”, ikinci bölüm “özgürlükler”, üçüncü bölüm “eşitlik”, dördüncü bölüm “dayanışma”, beşinci bölüm “vatandaşlık hakları”, altıncı bölüm “yargısal haklar” ve yedinci bölüm “genel hükümler” başlığını taşımaktadır (Metin, 2002: 47).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının 41.maddesinde belirtilen “iyi yönetilme” hakkı kapsamında Avrupa Birliği’nde iyi yönetim hakkının bir insan hakkı olduğu belirtilmektedir ve bu hakkın iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde kabul

edilmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde 41. Madde'nin içeriği şu şekildedir (Sözen ve Algan, 2009: 24):

1- Herkes kendisiyle ilgili işlerin, Birliğin kurum ve kuruluşları tarafından tarafsız ve adil bir şekilde, makul bir süre içerisinde görülmesini talep etme hakkına sahiptir.

2- Bu hak;

- Herkesin, kendisini olumsuz şekilde etkileyecek önlemler alınmadan önce, düşüncesini açıklama hakkı mevcut olmasını,

- Dosyaya erişim hakkı gizliliğin meşru yararlarına ve meslek sırlarına saygı göstermek kaydıyla herkes için mevcut olmasını,

- Yönetimin kararların gerekçelerini belirtme zorunluluğu bulunduğu hususunu kapsamaktadır.

3- Herkes üye devletlerin hukuk sistemlerinde ortak olan ve genel ilkelere uygun bir şekilde, Birlik kurumları ya da bu kurumlarda görevleri dolayısıyla verdikleri zararın tanzim edilmesi haklarına sahiptir.

4- Birliğin kurumları ile gerçekleştirilecek olan yazışmalar antlaşmaların resmi dillerinden herhangi biriyle gerçekleştirilir ve yazılara aynı dilde cevap verilir.

Avrupa Birliği'nde yönetim uygulamalarının bir diğer örneği Ombudsmanlık sistemidir. Vatandaş ile devlet kurumları arasında aracı konumda bulunan Ombudsman, vatandaşların yönetime etkin olarak katılımını teşvik etmekte ve yönetimin işleyişinin hesap verebilir bir anlayış ile devam ettirilmesini hakim kılmaktadır (Koçak, 2010: 481). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 43. Maddesine göre; "Birliğin her vatandaşı ve bir üye devlette ikamet eden veya kayıtlı iş merkezine sahip gerçek ya da tüzel kişi, yargı işlevini yerine getiren İlk Derece Mahkemesi ile Adalet Divanı hariç olmak üzere, Birliğin kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerindeki idari aksaklıkları Birlik Ombudsmanına bildirme hakkına sahiptir" (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 15).

01 Aralık 2009 yılında yürürlüğe giren ve AB Anayasası yerine geçen Lizbon Antlaşmasıyla birlikte, AB yönetim ilkelerinin altı bir kez daha çizilerek, Birlik vatandaşlarının temsil edildiği Avrupa Parlamentosu'nun görev ve yetkileri artırılmış, bölgesel- yapısal uyum politikalarında yerel, ulusal ve AB kurumlarının işbirliğinin

ve etkileşiminin önemi daha da net bir şekilde ortaya konmuştur (Koçak, 2010: 490:).

Lizbon Antlaşması'ndaki 15 ve 21 maddelerinde birlik kurumlarının değişen yetki ve sorumlukları ile küresel iyi yönetim hedefleri tanımlanmıştır. Avrupa Birliği'ndeki karar alma süreçlerinin demokratikleşmesi ve demokratik meşruiyet tabanını güçlendirmek amacıyla parlamentonun ağırlığı artırılmıştır. Birlik vatandaşlarının temsilcisi konumunda olan Avrupa Parlamentosu'nun yasama sürecinde Konsey'e yakın yetkilerle güçlendirilmesi sağlanmıştır (Çalışkan, 2011: 3-4).

Lizbon Antlaşması Madde 21 de düzenlenen "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler" başlığında Birlik, küresel yönetimi ortak dış ve ticaret politikası kapsamındaki uygulamalarla değerlendirmektedir. Birliğin uluslararası eylemlerinin kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ilkeler tanımlanmıştır. Bu ilkeler; "demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı" (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2011: 15).

Lizbon Antlaşması ile Birliğin demokratik meşruiyetini güçlendirmek amacıyla getirilen bir başka yenilik ise "Avrupa Vatandaşlığı Girişimi" dir. Katılımcı demokrasinin yerleşmesi ve demokratik bir Avrupa yaratılması açısından önemli görülen girişim ile Avrupa Birliğinde demokrasi açığının giderilmesi hedeflenmektedir (Yiğit, 2011: 30).

Avrupa vatandaşlığı girişimi, AB politika oluşturma aşamasında vatandaşların doğrudan demokratik katılımını ifade etmektedir. Bu girişim tüm AB vatandaşlarının ve sivil toplumun katılımını teşvik amaçlıdır. Özetle, AB aşağıdan yukarıya olmak üzere sivil toplumun ve vatandaşların katılımını sağlayarak birlik düzeyinde müzakereci demokrasinin sağlanmasını amaçlamıştır (Heidbreder, 2007: 10).

Avrupa Birliği (Avrupa Parlamentosu ve Komisyon), 2011 Haziran ayında politika yapımında yer alan tüm vatandaşları veya sivil toplum kuruluşları listeleme tek bir veri tabanında birleştirmiştir. Şeffaflık ilkesi gereği yapılan bu çalışma ile

Birlik demokrasisinin meşruiyetinin ve verimliliğinin arttırılması hedeflenmiştir (Heidbreder, 2007: 15).

Birlik, öncelikle Birleşmiş Milletler çevresinde, ortak yaşanan problemlere çok yönlü çözümler bulmasını desteklemektedir. Bu sorunlara çözüm bulurken farklı kurumları ve paydaşları karar alma sürecine dâhil ederek uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında işbirliği içinde çalışır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2011: 15).

Avrupa Birliği'nin çok düzeyli yönetim söyleminde sivil toplumun önemli bir rolü bulunmaktadır. Avrupa Birliği politika yapım sürecinde sivil toplumun yanı sıra yerel ve ulusal düzeyleri de kapsayan farklı toplumsal ve kurumsal aktörleri çok düzeyli yönetim yaklaşımı doğrultusunda tasarlar ve bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirmesini yapar. Avrupa Birliği genel olarak “demokrasi açığını” çözmek hedefinde sivil toplumun önemli bir yeri vardır. Avrupa politika sürecinde, Avrupa kurumları ve üye devletler, toplumsal ilgi grupları Avrupa gündemi içinde yer almalıdır. Avrupa politika yapma sürecinin demokratik kalitesi için “katılım” tüm birliği ilgilendiren bir konu olarak görülmektedir (Baglioni, 2015, 163-164).

Avrupa Birliğinde yönetim anlayışı yalnızca kamu kurum ve kuruluşlarını kapsamamakta, sivil toplum alanını ve özel sektörü de kapsamaktadır. Komisyonun kararları, Birlik düzeyinde yapılan antlaşmalarda alınan kararlar ve mevzuatta düzenlenen yönetim ve çok düzeyli yönetim anlayışı, politikanın oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların katılımına yer vermekte, özellikle yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecine müdahil olmalarıyla büyük sorumluluk elde edildiği ve belirtilen iyi yönetim ilkelerine sivil toplumun da riayet etmesinin beklenildiği belirtilmektedir (Okçu, 2007: 306).

Avrupa Birliği'nde çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde sivil toplum katılımına yönelik Simone Balioni'nin gerçekleştirmiş olduğu çalışmanın sonuçları önemli bulgular ortaya koymaktadır. Yedi ilde (Köln, Karlstad, Geneva, Turin, Lisbon, Lyon, Cologne, Kielce) faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ile gerçekleştirilen araştırmada Avrupa Birliği istihdam politikasının hazırlanmasında STK katılımı incelenmiştir. BM istihdam konularında çalışan sivil toplum kuruluşları görüşmelere dahil edilmiştir. Kuruluşlar üç ana bölüme ayrılarak 57 soru etrafında bir değerlendirme yapılmıştır. Kuruluşlar hakkında tanıtım soruları (hukuki yapılar,

üye sayısı, finans bilgileri, tarihi, faaliyet kapsamı ve yeri) sorulmuştur. “Younex” araştırma projesi AB 7.Çerçeve Programı kapsamında finanse edilerek gerçekleştirilmiştir. Projenin bulgularına göre AB ve STK’lar arasında üç il dışında zayıf ilişkisellik ya da hiç temas olmadığı anlaşılmıştır. AB yönetim sisteminde sivil toplumun katılımı sadece küçük bir azınlık (%14) Avrupa kurumları ile olumlu ilişkilere sahip oldukları görülmüştür. Genel olarak bakıldığında personel sayısı ve yüksek bütçeli sivil toplum kuruluşları AB ile pozitif ilişkiye sahiptir. Yerel düzeyde dahi politik kurumlar ile STK’ların etkileşimi insan ve ekonomik kaynakların ağırlığı ile orantılı olduğu görülmüştür. Kısacası AB düzeyinde sivil toplum kuruluşları kapasiteleri oranın karar alma sürecine katılım göstermektedir (Baglioni, 2015: 167-175).

Sonuç olarak sivil toplum AB çok düzeyli yönetim söyleminde önemli bir konuma sahiptir. AB, sivil toplumu demokrasi okulu olarak görerek Komisyon tarafından her geçen gün politika uygulamasında sivil toplum katılımını içeren kurumsal yenilikler tasarlanmaktadır. AB’nde çok düzeyli yönetim yaklaşımı, yerel- ulusal ve AB düzeylerine politika yapım sürecine sivil toplumun yanı sıra farklı toplumsal ve kurumsal aktörlerin katılımını ifade etmektedir. Ayrıca sivil toplum söylemi, demokrasi açığının giderilmesi gibi AB’nin çok yönlü konulardaki hedefine de hizmet etmektedir.

AB, önemli kamu politikası sorunlarının çözümü için sivil topluma anahtar bir rol yüklemektedir. Çevre’den sosyal ve istihdam sorunlarına kadar bütün sorunlu politika alanlarına sivil toplum katılımını sağlamak amacıyla STK’lar davet edilmektedir. Ancak, yukarıdaki araştırma sonuçlarında da anlaşılacağı üzere araştırmacılar çok düzeyli yönetim çerçevesinde sivil toplumun katkısı konusunda şüpheci bakış açısına sahiptirler. Baglioni’nin de çalışmasında görüldüğü gibi STK’ların sadece sınırlı sayıda Avrupa kurumlarına erişim içerisinde olması Birlik politika yapım sürecine sivil toplum katılımını çok seçici, özel olarak görülmesine neden olmaktadır.

Ayrıca AB daha çok federasyon, konfederasyon gibi Brüksel merkezli örgütlenmiş, profesyonelleşmiş ve kendisi tarafından yönlendirilen STK’lardan bir çerçeve oluşturmuştur. Diğer bir sorun ise AB tarafından sağlanan ekonomik kaynakların cazibesi sivil toplum kuruluşlarının özerkliğini sarsarak bu kuruluşların savunuculuk çalışmalarına aktif olarak katılımını engellemektedir.

Kısacası, Avrupa Birliği politika yapım sürecinin demokratik kalitesinin artırılması için bu sorunların çözülmesi gerekmektedir (Baglioni, 2015: 178- 180).

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Yapısal ve kurumsal olarak Batı dünyasında ortaya çıkan ve kurumsallaşan sivil toplum düşüncesi, Batı Avrupa'nın sosyal politikasında ve toplumsal hayatında önemli bir yere ve role sahiptir (Karaman, 1997: 203). Tarihsel gelişim süreci analiz edildiğinde burjuvazinin ve kentleşmenin ortaya çıkması ile birlikte sivil toplum alanı da gelişme göstermiştir. Bu gelişmede şüphesiz ki ekonomik ve kültürel anlamdaki gelişmelerin ve Ortaçağ sonrası fikir akımlarının da etkisi bulunmaktadır (Azaklı, 1997: 224).

Avrupa'da ticaretin gelişmesi ile birlikte feodalitenin önemi azalmaya başlanmış, ticaret ile uğraşanlar kendi aralarında "lonca" ya da "hanse" adı verilen birlikler kurmaya başlamışlardır (Gül ve Coşkun, 1998: 492). Bu birliklerin kurulmasıyla birlikte Avrupa'da katılımcılığın ve serbest pazar ekonomisinin ilk adımları atılmıştır. Avrupa'da başlayan Aydınlanma Dönemi ile birlikte tüccarların başlattığı sivil girişimler kilisenin otoritesine karşı çıkan ilk örgütlenmeler olmuştur (Demircan, 2005). Batı Avrupa'da liberalleşme fikirlerinin politik, toplumsal ve ekonomi temelinde şekillenmesi, özerk ekonomik grupların ortaya çıkmasına ve devlet dışında bir alanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çaha'ya göre, sosyal farklılaşma, insan hakları, demokrasi, hukuk, çoğulculuk, vatandaşlık ve bireycilik gibi özgürlükçü kavramlar sivil toplumun ve sivil alanın oluşmasını kolaylaştırmıştır (Çaha, 2001: 36).

Londra'da bulunan Ascension Kilisesi'nin duvarında yer alan bir yazı günümüzdeki sivil toplumun en önemli özelliği olan gönüllülüğü ve dayanışmayı içermesi bakımından önem taşımaktadır. "Dostluk arkadaşlık yaşamdır, dostluğun olmadığı yerse ölümdür ve orada cehennemde dostluk, arkadaşlık değil, insanların tek tek kendileri vardır" 1381 yılında köylü ayaklanması lideri John Ball'un söylemleri modern sivil toplum düşüncesini yansıtmaktadır (Keyman, 2004: 7).

Keyman, Avrupa'da sivil toplum kavramının tarihsel gelişimini ve geçirdiği değişimi üç ana dalga içinde tanımlamaktadır. Birinci dalga, modern burjuva toplumu olarak sivil toplum, ikinci dalga, demokrasi bağlamında sivil toplum ve son

olarak üçüncü dalga katılımcı demokrasi olarak sivil toplumdur. Modern toplumun tanımlanmasında önemli bir işleve sahip olan sivil toplum kavramı birinci dalga içinde, devlet denetimi dışında ve yasal güvence altında bir toplum düşüncesini yaşama geçirmeyi, bireysel hak ve özgürlükleri simgelemektedir. Birinci dalga içinde, sivil toplumun demokratikleşmeye katkısı ikinci plandadır. İkinci dalga sivil toplum tartışması, birinci dalganın aksine sivil toplumla demokratikleşme arasında ilişki kurmamaktadır. İkinci dalga'nın sivil toplum tartışmasına yaptığı katkı sivil toplumun sadece modern toplumun değil, gerçekte demokratik toplumun gerekli ya da yeterli olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Üçüncü dalga sivil toplum tartışmasının temelini, sivil toplumun devlet ve politik aktörlerden oluşan politik toplumdaki, hem de ekonomik toplumdaki ayrı düşünmek, sivil topluma toplumsal sorunlara ve taleplere uzun dönemli çözüm bulmak için politik toplumu etkileme işlerini vermek düşüncesi oluşturmaktadır (Keyman, 2004: 5-10).

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte Sovyetler Birliğinin merkezi ve bürokratik devlet sisteminin başarısız olması ve tarihteki yerini alması, Avrupa'da sivil toplumun canlanması önemli rol oynamıştır. Bireyin rolünün ön plana çıkması, sosyal aktivitelerin ve sosyal platformların ortaya çıkması ile birlikte aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışının oluşmasına olanak sağlamıştır (Yılmaz, 2003: 320).

Batı Avrupa'da gelişen sivil toplum kavramı Aristo'dan Gramsci'ye kadar birçok düşünür tarafından tartışılmış ve zaman içerisinde kavramın içeriği ve niteliği değişmiştir. İlk önceleri politik alan ile sivil alan özdeş tutulmasına karşın sonraki zamanlarda sivil alanın özerkliğinin ön plana çıkarıldığı dönemler yaşanmıştır. Bu değişikliklerde Avrupa tarihinde yaşanan politik, sosyal ve ekonomik gelişmelerin önemli etkileri bulunmaktadır (Çepel, 2006: 38).

AB düzeyinde sivil toplum kuruluşlarının varlığı yeni bir olgu değildir. 1957 yılından beri Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, farklı sektörlerde ait çıkar gruplarını temsil ederek AB kurumları arasında bir köprü olarak hareket etmektedir. Ancak Avrupa düzeyinde AB kurumlarında STK'ların aktif katılımı 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması sonrasında olmuş, Avrupa vatandaşlarının doğrudan etkisinin artması politika alanlarını değiştirerek Avrupa düzeyinde STK'lar

önemli aktörler olarak görülmeye başlandı. Ekonomik ve Sosyal Komite, AB düzeyinde STK'ların daha iyi katılımını sağlamanın üzerine çeşitli görevler üstlendi. Bu arada AB, aday ve komşu ülkelerdeki sivil toplum aktörleri ile etkileşim halinde olmuştur. Yakın zamanlarda AB, genişleme politikasının bir aracı olarak “sivil toplum politikası” üzerine çalışma başlattı. AB, doğu genişlemesi sırasında mali ve teknik yardımları ödül olarak koyarak orta ve doğu Avrupa ülkelerindeki kurumsal değişiklikleri yerine getirmelerini AB şartlılığına bağlamıştır. Resmi aktörle ile dönüşüm yeterince başarıya ulaşamayınca AB, sivil toplum aktörleri ile bağlantı kurarak politik ve ekonomik dönüşümü hızlandırmayı kolaylaştırmıştır (Zihnioğlu, 2013: 385).

Avrupa Birliğindeki sivil toplumun gelişimini incelerken AB düzeyindeki kurumsal yapılanmalarda sivil toplum kuruluşlarının rolünün ve etkisinin neler olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Avrupa Birliği, genel olarak katılımcı demokrasinin en önemli paydaşları olarak ifade edilen sivil toplum kuruluşlarına önem vermekte ve sivil toplum kuruluşlarının karar alma mekanizmalarına etkin katılımlarını sağlamaktadır (TOBB, 2004: 3). Avrupa Birliği, Birliğin sosyal ve politik bütünleşmesinde sivil toplum kuruluşlarının katılımını önemsemekte ve bu nedenle STK'lara danışmakta ve onlardan görüş almaktadır (Çepel, 2006: 39).

Ekonomik olarak bütünleşmesini tamamlayan Avrupa Birliği'nde politik bütünleşmesinin önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Devletlerarasında ilişkilerin üst seviyede olması toplumlar arasındaki ilişkiyi yeterince yansıtmamaktadır. Avrupa Birliği düzeyinde uluslar üstü anlamda bir sivil toplumun olmayışı, birlik düzeyinde demokrasi açığının oluşmasına yol açmaktadır (Rumford, 2003: 26).

Avrupa Birliği kurumsal düzeyde sivil toplum kavramı yeni bir olgudur. 1992 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile birlikte gönüllü kuruluşların, vakıfların ve sosyal politika alanına katkı yapan sivil örgütlerin önemine değinilmesi ile birlikte AB düzeyinde dönüşüm yaşanmıştır. O tarihten itibaren sivil toplum kuruluşları, vatandaşların bakış açılarını yansıtmaya açısından Avrupa politika sürecine katılmaya başlamıştır. Bu gelişmelere karşın Maastricht Antlaşması'na eklenen 23.bildiride üye ülkelerin halkları arasında bir sivil toplum diyalogunun kurumsal nitelikleri net bir şekilde ifade edilmemiştir (Çepel, 2006: 39).

1995 yılında imzalanan Amsterdam sözleşmesi ile Avrupa vatandaşlarına Avrupa Konseyi, Komisyonu ve Parlamentosu belgelerine erişim hakkı tanınmıştır. 2001 yılında ise vatandaşların Avrupa Parlamentosu'na, Avrupa Konseyine ve Avrupa Komisyonuna girmesini içeren yasa kabul edilmiştir. Bu yasa ile birlikte şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin önü açılmış ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı desteklenmiştir. Örnek olarak, Londra merkezli çalışmalarını sürdüren bir sivil toplum kuruluşu Statewatch, bugün Avrupa Birliği belgelerinin kamuoyuna açılması için bilgiye erişim hakkı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte ve yasal anlamda da mücadelelerini devam ettirmektedir (Çepel, 2006: 40).

2000 yılında düzenlenen Nice zirvesinde kabul edilen, Birlik vatandaşlarının temel haklarını ve AB'nin vatandaşlarına ilişkin sorumluluklarını içeren Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Birliğin katılımcı demokrasi fikirleri üzerine kurulduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Nice Zirvesinin ardından yaşanan "AB'nin Geleceği" toplantılarına sivil toplum kuruluşlarının katılımı, Avrupa'da demokrasi açığının azaltılması yolunda yapılmış etkin çözüm hamlesi olarak görülmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından açılan bir internet sitesi aracılığıyla hükümet dışı kuruluşların ve vatandaşların katkıları kamuoyu bilgisine sunulmuştur (İzbul, 2003: 89).

2001 yılında Avrupa Birliği yayınladığı Beyaz Kitap ile birlikte "iyi yönetim" ilkeleri benimsenmeye başlanmış, politika oluşturma ve uygulama süreçlerine sivil toplumun katılımı arttırılmıştır. Beyaz Kitap ile birlikte, Avrupa Birliği ile toplumlar arasındaki ilişki bağının kurulması ve güçlendirilmesi tartışmaları hız kazanmış, demokrasi açığı olarak nitelendirilen bazı uygulamalar bu reformlar ile birlikte azaltılmaya çalışılmıştır (Armstrong, 2002: 105).

Avrupa Birliğinde yerindelik – subsidiarity- ilkesi çerçevesinde Birliğin bazı yetkilerinin sivil toplum kuruluşlarına devrettiği görülmektedir. Sarıbay bu durumu; "Birlik ancak kendi girişimi, vatandaş açısından, yerel, bölgesel veya ulusal girişimden daha etkin ve yararlıysa harekete geçebilmektedir" şeklinde ifade etmektedir (Sarıbay, 2003: 22).

Çepel'e göre Avrupa'da yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde kurulan ve kurumsallaşan sivil toplum kuruluşları politika yapım sürecinde anahtar bir role sahiptir ve bir Avrupa kamuoyu yaratarak Avrupa Birliği bütünleşmesine katkıda

bulunmaktadır (Çepel, 2006: 44). Barry ise sivil toplumu, Avrupa'da uluslar üstü yönetişimi gerçekleştiren önemli bir araç olarak tanımlamaktadır (Barry, 1993: 315).

Avrupa Birliği açısından sivil toplum sağlıklı bir demokrasi ve ekonomik gelişme için önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği'nde sivil toplum kuruluşları devlet ile toplum arasında tampon görevi görmekte bu yüzden Birlik, sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek amacıyla yasal düzenlemelerde bulunmaktadır (Tosun, 2007: 10). Avrupa Birliği'nin oluşumunda, liberal demokratik sistemin önemli aktörlerinden olan sivil toplum kuruluşlarının politikalarının ve politik kimliklerinin rolü çok büyüktür. AB'nin coğrafi, politik, kültürel, ekonomik ve sosyal sınırların belirlenmesinde STK'ların etkileri görülmüştür (Gül ve Arısoy, 2006: 542).

Avrupa Birliği genişleme sürecinde STK'ları kilit paydaş olarak görmektedir. STK'ların kapasiteleri doğrultusunda bilgi iletimi sağlayarak, kamu ile vatandaş arasında aracı rolü oynamalarını AB önemsemektedir. Vatandaşların endişe ve beklentilerini kamu yetkililerine aktaran STK'lar aynı zamanda vatandaşların reformlara karşı bakış açısını da olumlu hale getirmek, reformların tam ve etkili şekilde uygulanmasına yardım olmak için çalışmalar yapmaktadır. AB sivil toplum politikası, liberal demokratik dönüşümün sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleşeceğine inanarak, STK'ları ülkelerde demokrasinin yerleşmesini kolaylaştırıcı aktör olarak görmektedir. Kısacası AB, sürdürülebilir demokratik kültürünün üye ve aday ülkelerde sağlanması için sivil toplumu temel bir araç olarak görmektedir. Ayrıca AB, karar alma sürecine aşağıdan yukarıya katılımı sağlayan, liberal demokratik geçişi kolaylaştıran ve iyi yönetim ilkeleri hayata geçiren sivil toplum politikası AB koşulluluk politikasının önemli bir aracı haline gelmiştir (Zihnioğlu, 2013: 384- 386).

Avrupa Birliğinde sivil toplum kuruluşlarının iki önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ortak politikaların oluşumunda Avrupa Komisyonunda, AB mevzuatının oluşumunda Avrupa parlamentosunda lobi faaliyeti yürüterek karar alma sürecine katılarak, politika üretiminde karar alıcıları etkilemektir. İkinci olarak, üye devletlerin savunduğu ulusal çıkarları, merkezi güce karşı denge oluşturmaktır (Erdal ve Genç, 2006: 562).

Avrupa Birliğinde değişen katılımcı demokrasi anlayışı ile birlikte ulus üstü kurumlarda sivil topluma karşı bakışta değişmeye başlamıştır. 2001 yılında yayınlanan Avrupa Yönetişimi raporunda AB'deki sivil toplum kuruluşlarının politika yapım sürecine katılımını güçlendireceği ve demokrasi kültürünün birlik nezdinde yerleştirilmesi ifade edilmiştir (Peeters, 2003). Avrupa'da yerel, ulusal ve AB düzeyinde örgütlü sivil toplum, günlük hayatın bir parçası olarak, sivil toplum kuruluşları ile iç içe geçmiştir. Avrupa Birliğinde sivil toplum, sosyal ortaklar ve toplumsal hayatta faaliyet gösteren ekonomik aktörler, dini kuruluşlar, spor kulüpleri, çevre örgütleri gibi sosyal, ekonomik, politik ve savunuculuk grupları hükümet dışı kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır.

Avrupa Birliği'ne göre sivil toplum, işveren örgütleri ve işçi sendikaları gibi iş gücü piyasası aktörlerini ve sosyal tarafları, tüketici örgütleri gibi toplumsal hayatta faaliyet gösteren farklı tematik kuruluşları; sıradan vatandaşların yerel yaşama ve kent yaşamında katılımlarına imkan veren sosyal örgütleri, dini toplulukları, medyayı ve kısmi olarak da yerel toplulukları ve belediyeleri kapsamaktadır (Cihangir, 2011: 2). Birliğe göre sivil toplum kuruluşları, toplumdan dışlanan, ayrımcılığa maruz kalan kesimleri toplumsal hayata dâhil etmekte, kalkınma politikalarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynamakta, ayrıca politikacılar için bir uyarı sistemi işlevini görmektedir (Turhan, 2008: 28).

Avrupa Komisyonu, üye ve aday ülkeler arasında bütünleşme sürecinin vatandaşların ve STK'ların sürekli ve sorumluluk anlayışı içerisinde çalışmalarını gerektiğini düşünmektedir. Avrupa Komisyonu STK'larla ilişkiye önem vermekte, bütünleşmeyle birlikte ortaya çıkan yerel, ulusal ve bölgesel sorunların çok boyutlu düzeyde STK'ların etkin katılımıyla çözülebileceğini belirtmektedir (Erdal ve Genç, 2006: 561).

Avrupa Birliği'nin işleyişinde ve kurumsal yapısında sivil toplum kuruluşları, karar alma mekanizmalarında ve süreçlerinde söz sahibidir. Birçok STK'nın, farklı uzmanlık alanlarında AB düzeyinde temsil hakkı bulunmaktadır. Avrupa Birliği yasama sürecinde yönergelerin hazırlanmasında, uygulanmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü önemlidir. Örnek olarak, Avrupa Anayasası'na ilişkin çalışmalarda birbirinden farklı STK, lobi çalışması yürüterek sürece kendi katkısını koymuştur (Cihangir, 2011: 2).

Avrupa Birliği, sivil toplumun oluşması ve gelişmesi için çeşitli yollarla politikalarını geliştirmiştir. İlk olarak, bütünleşme sürecinde sivil topluma danışmak üzere kurumsal düzenlemeler getirmiştir. Roma antlaşması ile ekonomik ve sosyal komite oluşturulmuştur. Komitede çiftçiler, tüketiciler, üniversiteler, polisler, kadınlar, gençler, çevreciler gibi farklı kesimlerin temsilcileri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bölgeler komitesi, özel danışma grup ve komiteleri, sosyal ve sivil diyalog mekanizmaları bu düzenlemeler arasındadır (Avrupa Komisyonu, 2010: 6)

Devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiler Avrupa Birliği özelinde genel geçer yasalar çerçevesinde yürümektedir. Bütün üye ülkelerde kabul edilen ve aday ülkelerden de beklenen temel standart olarak Kopenhag Siyasi Kriterler belirlenmiştir ve sivil toplum kuruluşlarının işleyişi bu ortak değerler doğrultusunda çalışma göstermektedir (Leonard, 2001: 41). Avrupa Birliği, aday ülkelerde, Birliğe üyeliğin ön koşulunu Kopenhag Kriterlerine bağlı olarak sivil toplumun gelişmesini şart olarak sunmaktadır. Özel olarak, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi politik kriterler, sivil toplumun çeşitliliği ve çoğulcu demokrasinin yerleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Kocalar, 2006: 99).

Avrupa Birliği açısından sivil toplum kuruluşları, vatandaşların belirli çıkarlar çerçevesinde örgütlenerek toplumsal ve ekonomik kalkınmaya doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunarak, katılımcı demokrasi anlayışının oluşturulmasına ve bu anlayışın sürdürülebilir kılınması açısından'' hayati öneme sahiptir (Güder, 2007: 10). Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, toplum yararı çerçevesinde sorumluluk üstlenen ve vatandaşlar ile kamu arasında aracı görevi üstlenen bütün örgütsel yapılanmaları sivil toplum kuruluşu olarak kabul etmektedir (Ateş ve Uysal, 2006: 63-86).

Avrupa Birliği için önemli bir paydaş olan sivil toplum kuruluşları karar alma mekanizmalarına danışma niteliğinde katılmaktadır. Avrupa Birliğinde sivil toplum kuruluşlarının yerini ve etkinliğini sağlıklı değerlendirebilmek için AB kurumlarında sivil toplum katılımına bakılması gerekmektedir. Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Konsey ile Bölgeler Komitesi kapsamında STK katılımını incelemeye çalışacağız.

Avrupa Parlamentosu: Avrupa parlamentosu üyeleri birliğe üye ülkelerin vatandaşları tarafından seçimle gelmektedir. Avrupa Parlamentosu, komiteler halinde

demokratik şekilde seçilen siyasi gruplar halinde çalışmalarını sürdürürler. Parlatentonun yönetim ve yürütme nitelikli bazı görevleri bulunmaktadır. Avrupa Parlatentosunda sivil toplum kuruluşları koordineli olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle tüketici hakları ile sosyal haklar ile ilgili STK'lar bu anlamda etkin olan kuruluşlardır. Parlamento, AB ile STK ilişkilerinde, suiistimallerin önüne geçmek için kayıt sistemi oluşturarak bağlayıcı bir iş ahlakı gündeme getirmiştir. Avrupa Tek Senedinden ve Lizbon Antlaşmasından itibaren Avrupa Parlatentosunun karar alma sürecindeki etkisi son derece önemli hale gelerek sivil toplum kuruluşlarının daha aktif olarak rol almasını zorunlu kılmıştır (Karakuş, 2006: 44).

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Konsey: Roma Antlaşması ile kurulan Konsey, Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarının sesi konumundadır. Konsey bir anlamda, ulus üstü kurumlar ile sivil toplum arasında aracı bir kurum niteliğindedir (Karakuş, 2006: 45). Danışma kurulu olarak görev yapan Ekonomik ve Sosyal Konsey, Birliğin karar kurumlarını, sosyal ve ekonomik alanda faaliyet gösteren aktörlerin temsilcilerinin görüşleri hakkında bilgilendirmektedir. İstihdam politikası, sosyal politika, mesleki eğitim ve gençlik, sanayi politikası, ekonomik ve destek gibi konular Birliğin kurumlarının Ekonomik ve Sosyal Konseye danışmak zorunda olduğu alanları kapsamaktadır (Bozkurt ve diğeri, 2001: 104).

Avrupa düzeyinde teşkilatlanan sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey, devlet ve ekonomiden sonra üçüncü aktör olarak Avrupa bütünleşmesine güçlü katkı sağlamaktadır (Rumford, 2003: 35).

Sivil toplum kuruluşlarını temsil yetkisine sahip olan Ekonomik ve Sosyal Konsey, Avrupa bütünleşmesinin, Avrupa vatandaşları ve sivil toplum olmadan gerçekleşmeyeceğinin bilinciyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Avrupa vatandaşlarının ve sivil toplumun sesinin karar alma mekanizmalarına "danışman" organı sıfatıyla yansıtması, vatandaşların katılımını arttırmakta ve "demokrasi açığını" kapatmaktadır. Maastricht Antlaşması ile amaçlanan birlik vatandaşları ile AB kurumlarının birbirlerine yakınlaştırılması amacı bu kurum aracılığıyla yerine getirilmeye çalışılmaktadır (Keyman, 2004:5).

Bölgeler Komitesi: Danışma organı niteliğine sahip komite, politika yapım sürecine yerel, ulusal bütün aktörleri dahil ederek paydaşların çıkarlarını temsil

etmektedir. Bütünleşme sürecinde, Birlik kurumları ile birlikte özerk olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Birliğin karar alma süreçlerine yerel ve bölgesel aktörlerin temsiliyetini sağlaması açısından Brüksel’de önemi daha sonraları anlaşılan bir kurum olan Bölgeler Komitesi, bölgesel çıkarların söz konusu olduğu eğitim, ulaşım, enerji, telekomünikasyon gibi konularda görüşüne başvurulmuş kurum niteliğindedir (Tarih Vakfı, 2001: 33).

Avrupa Komisyonu: Avrupa Komisyonu sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesini ve gelişimini desteklemektedir. Avrupa Birliği bütün alanlarda bütünleşmeyi sağlamayı hedeflemektedir. Komisyon bu çerçevede sivil toplum ağını genişletmeye çalışmakta ve bu doğrultuda 2005 yılında “Avrupa Birliği ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Bu belge ile AB, aday ve üye ülkeler arasında diyalogun güçlendirilmesini amaçlamaktadır (Karakuş, 2006: 43).

Komisyon, sivil toplum kuruluşlarını kısıtlayıcı engeller ile değil, iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde karar alma mekanizmalarına dâhil edilmesini ve danışma mekanizmalarının şeffaflaştırılmasını hedeflemektedir (Çepel, 2006: 45). Birliğin oluşturduğu bütçe ile özellikle kamu yararına faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarının, AB politikasına katılım rolünü destekleyen Komisyon, dernek ve vakıfların örgütlenmesini ve kapasitelerinin geliştirilmesini desteklemektedir (Keyman, 2004: 5).

Avrupa Komisyonu eski başkanlarından Prodi, 2000 yılında yapmış olduğu bir konuşmada, yönetişimin özellikle çok düzeyli yönetişimin, politika yapma sürecinde sivil toplum kuruluşlarının katılmasının önemini vurgulamış, yerel, bölgesel, ulusal otoritelerin ve kurumların birbirleriyle ilişkide bulunduğu bir ağın oluşturulması gerekliliğini ifade etmiştir (Rumford, 2003: 33).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde sivil toplum katılımını etkileyen temel yapısal sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi STK’ların mali kaynak bakımından özerk olmamasıdır. Avrupa Birliği’nde STK’lar hayatta kalmak için finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Bu finansman ihtiyacı sivil toplum kuruluşları AB’ye bağımlı yaparak, sivil toplumun savunuculuk kapasitesini ve özerkliğini azaltmaktadır. Bu nedenle AB kendi politikalarına karşı olan dernekleri ilımlaştırarak kendi tarafına çekmektedir. İkincisi, AB karar alma sürecine daha

fazla vatandaşları ve STK'ları dâhil etmelidir. AB bu dâhil etme sürecini danışma prosedürü çerçevesinde değerlendirerek farklı paydaşları karar mekanizmasına aktif olarak girmemektedir. Bu durumda kaynak geliştirme ve etki etmede yüksek kapasiteye sahip kuruluşların Brüksel'de daha fazla aktif olmasına yerel kuruluşların ise daha pasif olmasına neden olmaktadır.

Sivil toplum AB'de daha çok toplumsal konular üzerinde yer edindi. Avrupa Birliği sivil toplumu “demokrasi için bir okul” olarak tanımlamaktadır. Avrupa Birliği sivil toplum politikası aracılığıyla çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Karar verme sürecine sivil toplum kuruluşlarının katılımını sağlayarak AB'nin demokratikliğine yönelik eleştirileri önlemek, hükümetlerin aksine vatandaşların AB'ye karşı duyarlılığını ve desteğini arttırmak için bir araç, AB'nin kurumsal meşruiyetini güçlendirmek ve son olarak AB'ye üyelik konusunda isteksiz devletler de lobicilik yapmak işlevlerden bazılarını oluşturmaktadır (Baglioni, 2015: 165).

Avrupa Birliği sivil toplum politikasını “altın kaz” olarak kabul etmiştir. AB, üye ve aday ülkelerde Avrupa düzeyinde yönetim yaklaşımı içerisinde ve AB kurumlarında aktif katılımı sivil toplum aktörlerinin aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Doğu genişlemesi ile birlikte AB, demokrasinin teşviki için sivil toplumu önemli bir aktör olarak kabul etmiş, son zamanlarda AB katılım sürecinde sivil toplum aktörlerini daha aktif rol oynamaya teşvik ederek “sivil toplum politikasını” oluşturmuştur. Bu politikanın bir örneği bir sonraki bölümde inceleneceği üzere Türkiye'nin AB müzakere sürecinde görülmektedir. Bu bağlamda AB farklı düzeylerde karar alma sürecine STK'ların aktif katılımını ve aday ülkelerde ise müzakere sürecine STK katılımını destekleyerek bu aktörlere önemli rol yüklemiştir (Zihnioğlu, 2013: 381).

Avrupa Birliği sivil toplum politikasının üç aracı bulunmaktadır. Mali, teknik ve siyasi araçlar ile AB, aday ve üye ülkelerde canlı bir sivil toplum alanının yaratılmasına destek olmaktadır. 2002 yılında Avrupa Komisyonu düzenlemesi ile STK'ların mali destek için yasal hükümler oluşturuldu. 2007 yılında genişleme stratejisinde Komisyonun sivil toplum politikası oluşturuldu. Katılım öncesi mali yardım aracını oluşturan sivil toplum diyalogu programlarında Komisyon sivil toplumun rolü ve önemi üzerinde durmuştur (Zihnioğlu, 2013: 382).

Sonuç olarak, Batı Avrupa’da gelişerek küresel bir boyut kazanan sivil toplum kuruluşları Avrupa Birliği ve Birliğin gelecek tartışmaları açısından da anahtar bir role sahiptir. Avrupa halklarının köklü ve güçlü sivil toplum değerine sahip olması, halkların özgürlükler ve demokrasi için mücadeleler vermesi sonucu elde edilen kazanımlar özgürlük ve barış modelini oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşları da bu kazanımların en önemli aktörleri olarak barış, demokrasi ve çoğulculuğun yerleşmesi ve bu kazanımların sürdürülebilir olması için çalışmalarını devam ettirmektedir. Avrupa Birliği düzeyinde kararların dayanışma ve danışma şeklinde alınması, Birlik kurumları ile sivil toplum kuruluşları arasında sivil diyalog çalışmalarının başlatılması, sivil toplum kuruluşlarının dinamik bir Avrupa’nın inşasında önemli rolü olduğunu göstermektedir. Özet olarak, Avrupa Birliği’nin bütünleşme ve genişleme süreçlerini sağlayacak temel unsur “sivil diyalog ”tur (Karakuş, 2006: 51).

2.3. TÜRKİYE’DE ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİMİN GELİŞİMİ

Dünya’da 1980’lerin sonunda ortaya çıkan, daha sonra sıklıkla dile getirilen politika yapım sürecinde öngörülebilirlik, açıklık ve açık fikirlilik, kamu yararına öncelik veren kurumsal bir anlayışı içselleştirmiş, vatandaş taleplerine duyarlı, kamu yaşamına katılan güçlü bir sivil toplumu ifade eden yönetim kavramı, 2000 yılından sonra Türkiye’de de önem kazanmaya başlamıştır (Karakuş, 2010: 37).

Yönetişim yaklaşımına ilk kez resmi olarak dönemin ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş tarafından 2001 yılında hazırlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında” yer verilmiştir. Daha sonraki hükümetler tarafından Acil Eylem Plan’larında yönetim kavramı kendini göstermiştir (Güler, 2005: 38). Ekonomi yönetimi konusunda yapısal reformlar içeren programın 28. maddesinde kamuda kaynak tahsisi sürecinde genel olarak iyi yönetim ilkelerini, özel olarak ise şeffaflığın ve hesap verebilirliğin hakim kılınması ile yolsuzlukla etkili mücadele edilebilmesi hedeflenmiştir.

2001- 2005 yılları arasını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 2007- 2013 yılları arasını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye’nin 2023 Vizyonu çerçevesinde hazırlanmıştır. İstikrar içinde büyüyen, gelir dağılımı adaletini sağlamış ve gelirini adil dağıtan, bilgi toplumuna dönüşen bir

toplum anlayışı doğrultusunda iyi yönetim ilkeleri uygulanmaya konulmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı, 2010: 1). 2014- 2020 yılları arasında kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın özünde temel olarak kalkınma için gerçekleştirilecek çalışmaların güçlendirilmesi amacıyla yerel düzeydeki kurumsal kapasitenin, katılımıcılığın ve yönetişimin geliştirilmesi unsurları yer almaktadır. Bu anlamda bakıldığında yönetişim, sivil toplum kuruluşları ile kamu ve özel sektörlerinin ortaklaşa çözüm önerileri geliştirilmesi olarak değerlendirilebilir. (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 194).

Ayrıca aynı belgede yerelde kapasitenin ve katılımıcılığın artırılması için yönetişim mekanizmalarının etkin olarak kullanılması gerekliliği ve kurumsal yönetişim ilkelerinin işler kılınması amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 195). Bu bağlamda kamusal işlemlerin daha etkin ve verimli şekilde yürütülmesi için kapsamlı reformlar yapılmaktadır. Kamu hizmetlerinin ekonomik olarak gerçekleştirildiği, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın artırıldığı, performans yönetiminin mevcut olduğu anlayış çerçevesinde reformlar ivme kazanmaktadır (Merkez Bankası, 2003: 132).

Dünya ile bütünleşmeyi önemli bir amaç olarak gören ve Avrupa Birliği ile ilişkilerde Türkiye'nin yönetişim ilkelerine uyumu gerekmektedir (Göymen, 2004: 70). Ancak, Türkiye'de yönetişimin uygulanmasına ve sürdürülebilir kılınmasına salt teknik bir bakış açısıyla bakmak doğru bir anlayış olarak değerlendirilmemektedir. Yönetişim kavramının uygulanabilirliğinde katılımcı, çözüm ve tercihler noktasında sorumluluk alan ve hesap sorabilen vatandaş profiline ihtiyaç vardır. Yönetişim kültürünün yerleşmesi ve sonuç alınması uzun soluklu bir süreçtir ve bu sürecin teknik bir uğraştan çok toplumsal bilinçlenmeye bağlı olduğu unutulmamalıdır (Öztürk, 2006: 237).

Türkiye'de yönetişim konusu, çeşitli boyutlarla ve değişik içeriklerle tartışılmaktadır. Yönetişim uygulamalarında karşılaşılan sorunların bir kısmı Türkiye'nin kendine özgü şartlarından kaynaklanırken, bir kısmı ise yönetişim kavramının kendi işleyişinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşen dünyada Türkiye'nin yerini alabilmesi, vatandaşların özlenen ve arzu edilen yaşam standartlarına ulaşabilmesi politik, hukuki, iktisadi ve idari yapılarda sağlanacak dönüşümlere ve iyi yönetişim ilkelerine bağlıdır (Yücağoğlu, 1999: 1-3).

Saygılıoğlu ve Arı 2002 yılı itibariyle Türk kamu yönetiminde iyi yönetim ilkelerine ilişkin sorunları Şu Şekilde sıralamıŐtır (Saygılıoğlu ve Arı, 2002: 222):

– Türkiye’de sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kamu yönetimlerini denetlemek yoluyla katılım mekanizmasını iŐletecek dıŐa aÇık bir yapı ve gerek kamu gerekse özel kesim aktörleri ile işbirliği halinde çalışma kùltürü istenilen düzeyde değildir.

– Türkiye’de kamusal faaliyetlerde karar alma süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarıyla ya da bu kararlardan etkilenecek olan taraflarla görüŐmeyi ve onların fikirlerine baŐvurmayı teşvik eden toplumsal kùltür bulunmamaktadır.

– Kamu yönetimi, toplumsal denetim ve katılıma yeterince aÇık olmayan bir anlayış ile yürütùlmektedir.

– Türkiye’de vatandaşların merkezi devlet kurumları ve kararları karşısında, tekil veya topluluk halinde hakları korumakla görevli olan “ombudsmanlık” veya benzeri özerk kurumlar etkin olarak görev yapmamaktadır.

– Siyasal sistemde, hükümet ile toplum arasında karşılıklı etkileşim, ortak çalışma ve karar almada paydaş olma anlayışı pratikte karŐılıđını bulmamaktadır.

– Kamu yönetiminde Őeffaflıktan ve hesap vermekten kaçınma eğilimi bulunmaktadır. Hesap sorma mekanizması ve uygulamaları yeterince gelişmemiş olup, parçalı bir görünüm arz etmektedir.

– Devlet sistemi, yüksek düzeyde merkezizetçi ve otoriter bir kamu yönetim yapısına ve geleneğine sahip olup, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları üzerinde sıkı bir merkezi vesayet sistemi bulunmaktadır.

– Batı standartlarında hukukun üstünlüğü ölçütü henüz bütün kurum ve kuralları ile hayata geçirilememiŐtir.

Ülkemizde yönetim ile ilgili sorun alanlarını Toksöz de Şu Şekilde ifade etmektedir (Toksöz, 2008, 87-88):

- Yönetişim kavramının en önemli özelliği olan farklı paydaşların karar alma sürecine katılımının önünde engeller bulunmaktadır. Yerel ve ulusal düzeyde katılımı arttıracak ağların yeterince gelişmemiş olması katılım sürecinde önemli sorun alanını oluşturmaktadır.

- Yönetişim alıŐmaları kapsamında yerel düzeyde katılımcılığı arttırmak amacıyla uygulanan kent konseyleri önemli bir mekanizma olmak ile birlikte

yeterince katılım görevini sağlayamamaktadır. Sivil toplum kuruluşları, muhtarlar, mahalle temsilcileri gibi farklı paydaşların kent konseylerinin çalışmalarından haberdar olmamaları katılımın yeterince gelişmesini engellemektedir.

- Yönetişim yaklaşımında önemli bir paydaş olan sivil toplum kuruluşlarının kurulması, örgütlenmesi ve kaynak geliştirmesi bakımından önemli bürokratik engeller bulunmaktadır. Avrupa Birliği müzakere süreci ile birlikte sivil toplumun önü açılmakla birlikte halen çok sesliliğin oluşturulmasında ve yönetişimin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinde mevzuatta engeller bulunmaktadır.

- Yönetişimin önündeki en önemli engellerden birisini de vatandaşların sivil toplum kuruluşlarına yeterince katılmamaları oluşturmaktadır. Ülkemizde sivil toplum kuruluşlarının nitelik ve nicelik bakımından da sorunları bulunmaktadır. Örgütlenme bilinci son zamanlarda artmasına rağmen halen istenilen düzeyde değildir.

- Geleneksel yönetim sürecinden yönetişim sürecine geçişi zorlaştıran bir sorun da zihniyet değişikliğine olan dirençtir. Özellikle yerel ve ulusal karar alıcıların bu dirence sahip oldukları ve karar alma süreçlerine farklı paydaşların katılımını engelledikleri görülmektedir.

- Mevzuatta değişikliklerin yapılması ve ilgili kanunların çıkarılması tek başına yönetişimi hakim kılmamakta, etkin, saydam ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının yerleşmesinde yöneticilerin de önemli rolleri bulunmaktadır. Ülkemizde bu kapsamda bürokratik iş yapma kültürü sorun başlıklarından birisidir.

Belirtilen sorunlara paralel olarak, Türkiye’de son yıllarda yönetişim alanında Avrupa Birliği üyelik sürecinin de etkisiyle çeşitli mevzuat düzenlemeleri ve reformlar yapılmıştır. Bu çerçevede 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin uygulanması hedeflenmiştir. Ayrıca 5137 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmış ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu ihdas edilmiştir. Söz konusu kanun ve kurul ile kamu görevlilerinin saydam, tarafsız ve dürüst olarak hizmet vermeleri hedeflenmiştir (Karakuş, 2010: 37).

Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Belediye Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

gibi reformlar ile yıllardır süren Weberyen devlet anlayışından uzaklaşılmasının kanuni zemini hazırlanmıştır (Yalçın, 2010: 55).

1996 yılında Türkiye’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) “yönetişim” kavramının yaygınlaşması açısından önemli bir uluslararası toplantıdır. Bu toplantıda, “devletin rolünün artık yapan değil, yönlendirici ve kolaylaştırıcı bir mekanizma” olduğu üzerinde durulmuştur (Tekeli, 2002: 621- 631).

Avrupa Birliği bütünleşme süreci, üye ve aday ülkelerde birçok yeni değişiklik meydana getirmektedir. Bu değişiklikler ile birlikte ulus devletlerin kamu yönetimi yaklaşımları da “Avrupalılaşıma” olgusu çerçevesinde oluşmaya başlamıştır. Özellikle yönetim sürecinden yönetişim sürecine geçiş ile birlikte çok düzeyli yönetişim yaklaşımı, ulus-altı, yerel ve bölgesel düzeyde siyasetin yapısında ve işleyişinde önemli değişiklikler ortaya çıkarmış, hiyerarşik ve otoriter yönetim anlayışının yerine, sivil toplum kuruluşlarını ve farklı baskı ve çıkar gruplarını da içeren, hiyerarşik politika anlayışının olmadığı uygulamalar ortaya çıkmıştır (Köseçik, 2010: 150).

Türkiye’de çok düzeyli yönetişim yaklaşımı ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı yerel ve ulusal boyut olmak üzere iki düzlemde gerçekleşmektedir. Yerel boyutta yönetişimin gerçekleşmesi “Kent Konseyleri” aracılığı ile boyut kazanmıştır. Kent Konseyleri, yerel düzeyde bulunan aktörlerin, yerel karar alma mekanizmalarına katılmasını ve karar alma süreçlerinin daha demokratik ve katılımcı olmasını sağlamaktadır. 5593 sayılı Belediye Kanununun 76.maddesi Kent Konseylerinin niteliklerini düzenlemektedir. Bu madde gereği olarak Kent Konseyleri kente hizmet veren kurum ve kuruluşların katılımı ile oluşturulur. Söz konusu katılımı üniversitelerden sivil toplum örgütlerine kadar geniş bir yelpazede temsilciler yer alır. Konseylerin temel hedefi ise kentin sosyal yardımlaşma ve dayanışma içerisinde kalkınmasına katkıda bulunarak kent vizyonu ve hemşericilik bilinci geliştirmek olarak belirlenmiştir (Belediye Kanunu, 2013: 67).

Görüldüğü gibi iyi yönetişim ilkelerinin hayata geçirilmesinde ve çok düzeyli yönetişim yaklaşımına göre yerel anlamda sivil toplum kuruluşlarının ve yerel aktörlerinin katılımını içermesi bakımından kent konseyleri, önemli bir platform olarak çalışmaktadır (Toksöz, 2008: 89-90).

Türkiye’de çok düzeyli yönetim yaklaşımının örneklerinden birisini yerel yönetimlerdeki gelişmeler oluşturmaktadır. Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin Türkiye’deki yerel yönetimler üzerindeki etkileri giderek artmakta ve AB ülkelerinin yerel yönetimleriyle yoğunlaşan ilişkiler kurulmaktadır. Özellikle belediye başkanları, Türkiye’nin yerel yönetim sistemi ile AB’deki yerel yönetim sistemini karşılaştırmakta, AB’deki yerel yönetim uygulamalarını örnek göstererek Türkiye’de de bu konuda reformların yapılması gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Kösecik, 2010: 171).

Son yıllarda Avrupa Birliği’nin de etkisiyle sivil toplum kuruluşlarının katılımını ve işbirliğini sağlamaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun’un 5.maddesinde *“kamu hizmetlerine ilişkin kararların alınmasında, ilgili kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının görüş ve önerilerinden yararlanılır”* ifadesi yer almaktadır (Tamkan, 2008: 52- 53). Toplumsal anlamda etkin ve güçlü bir sivil toplum alanının varlığı iktidar üzerinde denetim ve gözetim işlevini yerine getirecektir (Akçay, 2013: 45).

Klasik anlamda bürokratik iş yapma kültüründen, iyi yönetim ilkelerinin hâkim olduğu bir yönetim anlayışına geçişte zihniyet değişikliği öncelikle gerçekleştirilmelidir. Reformların yapılması ve kanunların çıkarılması, yönetim anlayışına geçişte tek başına etkili ve yeterli görülmemektedir (Toksöz, 2008: 88).

Türkiye’de etkin anlamda yönetişimin uygulanabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımının sağlanması gerekmektedir. Yönetimin ve iktidarın denetlenmesi ve gözetilmesi, alınan kararların meşruiyetinin güçlenmesi açısından sivil toplum katılımının artırılması mümkün hale getirilmelidir (Tosun, 2003: 250).

1999 yılından itibaren Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin etkisiyle çıkarılan yasalar ve yapılan reformlar ile Türkiye’de iyi yönetim ilkeleri hayata geçirilmiş ve ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırıcı birçok mekanizma kurulmuştur. Bu reformlara rağmen, iyi yönetişimin tam anlamıyla uygulandığından söz edilememektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye’nin önünde zorlu bir süreç bulunmaktadır. Bu sürecin aşılmasında en önemli görev yerel ve ulusal boyutta çalışmalarını sürdüren sivil toplum kuruluşlarına düşmektedir (Toksöz, 2008: 95).

Sonuç olarak Avrupa Birliği'ne şüpheli yaklaşım ve ideolojik bakış açıları, ülkemizde çok düzeyli yönetim anlayışının objektif olarak anlaşılmasını ve hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Çok düzeyli yönetim yaklaşımının önemli boyutlarından birisini oluşturan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yerel yönetimler reformlarına karşı kuşkucu bakışları arttırmıştır. Türkiye'deki çok düzeyli yönetim yaklaşımının geleceği, ülkenin Avrupa Birliğine ve AB'nin üyelik için öngördüğü politik yükümlülüklerle bağlı olarak değişiklik gösterecektir (Kösecik, 2010: 184-185).

Avrupa Birliği yönetim yaklaşımı içerisinde çok düzeyli yönetim anlayışı ulusal, ulus-üstü ve yerel yönetim düzeylerini içermektedir. Müzakere sürecini yürüten Türkiye, ulus devlet yapısı ve yerel yönetim kurumları ile çok düzeyli yönetimin doğrudan etki alanında bulunmaktadır. Türkiye, AB üyeliğine hazırlık sürecinde katılım ortaklığı belgelerinde ve ulusal programlarında belirlenen yükümlülükler çerçevesinde bir takım mevzuat değişiklikleri gerçekleştirmektedir. AB mevzuatına uyum amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmalar Türk idare yapısının ve yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerini arttırmayı; etkin, verimli, şeffaf, katılımcı bir kamu yönetimi sisteminin yerleşmesini amaçlamaktadır (Kösecik, 2010: 187).

Türkiye, demokratik meşruiyet, verimlilik ve hesap verebilirlik eksikliklerini çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde yerel ve ulusal düzeyde sivil toplum aracılığıyla gidermeyi düşünmeli, yerel ve ulusal karar alma süreçlerine STK katılımını hedeflemelidir. Eylem planlarında, strateji belgelerinde ve kalkınma raporlarında yer almasına rağmen Türkiye'de STK'lar etkin anlamda politika karar alma ve uygulama sürecine katılım gösterememektedir. Geleneksel hiyerarşik modele alternatif olarak gelişen yönetim yaklaşımı çerçevesinde zihniyet dönüşümünün gerçekleştirilmesi her zamankinden daha önemli olarak görülmektedir. Özellikle alınan kararların toplumsallaşmasını ve kamuoyunda meşruiyetlerinin güçlü olmasının en temel önceliği sivil toplum katılımının sağlanmasıdır. Politika oluşturma sürecine tek bir merkezden yönetilen bir anlayış ile değil farklı düzeylerde demokratik yönetim mekanizması çerçevesinde farklı paydaşların katılımı sağlanmalıdır.

2.4. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Batı’daki gelişmelerin aksine Türkiye’de sivil toplumun gelişmesi, toplumsal gelişmelerin bir sonucu olarak değil, yukarıdan inmece bir şekilde sosyal kesimde içselleştirilmeden kendini bulmuştur. Sivil toplumun oluşmasında itici güç toplumun kendisinden ziyade iktidarların kendi kendini sınırlaması şeklinde olmuştur (Kocalar, 2006: 40).

Osmanlı’dan günümüze kadar gelen güçlü devlet geleneği ve “devlet baba algısı”, tam anlamıyla Türkiye’de sivil toplum alanının oluşumunu engellemiştir. Türkiye Cumhuriyeti sivil toplum alanı, Osmanlı’dan devralınan miras çerçevesinde gelişme göstermiştir. Tosun, Türkiye’de sivil toplumun gelişimini üç dönem halinde incelemektedir. Birincisi, 1950 yılına kadar olan dönem, ikincisi, 1950 yılından başlayarak sivil toplumun gelişme gösterdiği 1980 yılına kadar olan dönem ve son olarak üçüncüsü 1980 yılından günümüze kadar olan dönem olarak sınıflandırılmaktadır (Tosun, 2001: 255).

Osmanlı devleti, önceleri Sultan daha sonra ise bürokrasi ağırlıklı olarak, devleti mutlak bir aktör haline getirmiş, bu durum, Avrupa’da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan toplumsal sınıfların ortaya çıkmasını engellemiştir. Ancak tüm bu özelliklere rağmen Osmanlı toplumunda millet sistemi, loncalar, vakıflar, tarikatlar ve tekkeler gibi toplumsal örgütlenmeler sivil toplum hayatının canlılığını göstermekte ve bazı yazarlarca bu oluşumlar sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmektedir (Çaha, 2007: 142). Gülap ise benzer bir tanımlama yaparak, Osmanlı’da özel mülkiyet ve serbest piyasaya dayalı bir sistem içerisinde sivil toplumun gelişmediğini ve bu anlamda sivil toplum yapılanmasının olmadığını ancak sivil toplumun devlet dışı gönüllü kuruluşlar olarak faaliyette bulunduğunu belirtmiştir (Gülap, 2002: 287).

Türkiye’nin önde gelen toplum bilimcilerinin ve sivil toplum alanı üzerine çalışan yazarların çalışmaları incelendiğinde Türkiye’de sivil toplumun gelişim süreci hakkında genel bir uzlaşmanın olduğu görülmektedir.

Osmanlı devleti mirası üzerine kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş yıllarında sivil toplum gelişme göstermemiş ve hatta zayıflamıştır. 1923-1950 yılları arasındaki tek parti döneminde toplumsal çeşitliliğe ve farklılaşmaya taban oluşturan sivil toplum desteklenmemiş, sivil toplum

kuruluşları, siyasi partiler, dernekler, vakıflar, sosyal hareketler 1950 yılında çok partili hayata geçildiği andan itibaren toplumsal ve politik yaşamda faaliyet göstermeye başlamıştır (Çaha ve diğerleri, 2013: 18). Görece olarak 1950'den sonra gelişmeye başlayan sivil toplum kuruluşlarının devlete hakim olma düşüncesini ön planda tutmalarından dolayı devletten ayrışan bir çıkara yönelmedikleri görülmüştür (Tuncel, 2005: 724).

Aslan bu süreçte Türkiye'de sivil toplumun gelişmemesinin nedenini, yönetici elitin toplumu yukarıdan aşağıya doğru şekillendirmeye çalışmasıyla, sivil toplumun temelini oluşturan farklı düşünce, ideoloji, parti, dernek gibi oluşumların yok olmasına ve devletin üniter bir yapıya sahip olmasına bağlamaktadır (Aslan, 2010: 281).

Türküne ise Türkiye'de sivil toplumun gelişmemesinin nedenini ekonomik nedenlere bağlamaktadır. Türkiye'de sivil toplumun gelişmemesinin tarihi, sosyal ve kültürel gerekçelerden çok önce ifade edilmesi gereken somut bir sebebi ekonominin büyük bir bölümünün devlete ait olmasıdır. Sivil toplumun gelişmesi, ekonomi içinde özel kesiminin payının artması ile gerçekleşecektir (Türküne, 2005: 91).

Türkiye'de modern anlamda sivil toplum alanının gelişmesi 1980'den sonraki dönemde mümkün olmuştur. 1985 sonrası dönem, artan liberal dalga ve 24 Ocak kararlarının da etkisiyle sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının gelişiminin hızlandığı dönem olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde, farklı tematik alanlarda kadın sorunları, çevre sorunları, insan hakları- sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini arttırarak toplumsal alanda meşruiyet kazanmaya başlamıştır. (Bedük ve diğerleri, 2006: 52-64). Özellikle inanç, ifade ve girişim özgürlüğünü savunan düşüncelerin üniversitelerde ve aydınlar arasında yaygınlaşması, bu aydınların tek tip ve homojen bir kamusal alan eleştirilerini siyaset alanında yükseltmeleri sivil toplum alanına önemli bir ivme kazandırmıştır. Soğuk savaşın sona ermesi ve küreselleşmenin itici gücü ile birlikte ekonominin liberalleşmesi ve bilgi toplumunun gelişimi, Türkiye'yi her yönüyle etkilemiş, bu süreçte politik aktörler de yeni dünya görüşünü benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde toplumsal çeşitlilik, serbest piyasa, özgürlük, sivil toplum ve katılım gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır (Çaha ve diğerleri, 2013: 19).

Türkiye’de 80’li yıllarda başlayan ve 90’lı yıllar boyunca da devam eden sosyal ve politik değişim sivil toplum alanını da etkilemiştir. Devletin, ekonomi ve kültürel hayat üzerindeki etkisi sınırlı düzeye gerileyerek güçlü devlet geleneğinden uzaklaşma çabaları hız kazanmıştır (Keyman ve İçduygu, 2003: 226). Liberal politikaların hayata geçirilmesi ile birlikte sivil toplum kuruluşları da sesini daha fazla duyurmaya başlamış ve politika tasarım sürecinde kendilerine yer bulmaya başlamışlardır (Çepel, 2006: 25).

1980 sonrası dönemde sağlık, çevre, turizm, eğitim, kadın hakları, insan hakları, dini haklar, etnik haklar gibi farklı tematik söylemler gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu alanlarda savunuculuk yapan ve bu söylemlerin takipçisi olan yeni sivil toplum kuruluşları ve sivil inisiyatifler ortaya çıkarak sistemden talepte bulunup ürettikleri faaliyetler ile sisteme girdi olarak etkin olmaya başlamışlardır (Göle, 1994: 213-22). Kısaca, 1980’li yıllarda ve sonrasında Türkiye’de “sivil” ve “çoğulcu” bir kamusal alanın oluştuğunu ve geliştiğini, bu alanın oluşmasında sosyal hareketlerin etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz (Çaha ve diğerleri, 2013: 20).

İçduygu, 1980 sonrası dönemde savundukları söylemler ve siyasi duruşları itibariyle sivil toplum kuruluşlarını dört temel kategori altında sınıflandırmaktadır (İçduygu, 2011: 388):

- Geleneksel kuruluşlar: Daha çok geçmiş değerleri referans alan ve devletten talepte bulunan, geleneksel teşkilat yapısına göre örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarını ifade etmektedir. Vakıflar bu alana örnek olarak verilebilir.

- Batı tarzı kuruluşlar: Çevre, insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim, azınlık hakları gibi alternatif sosyal hakları savunan sivil toplum kuruluşlarını ifade etmektedir. Daha çok esnek bir şekilde örgütlenerek hak savunuculuğu yapan sivil toplum kuruluşları politik baskı grubu olarak savunuculuk çalışmaları yapmaktadır. Sığınmacılar ve Mülteciler Derneği, Tema, Uluslararası Çocuk Derneği gibi kuruluşlar bu alana örnek olarak verilebilir.

- Yerel kuruluşlar: Kan bağı ve akrabalık ilişkileri üzerinden oluşturulan daha çok hemşericilik kültürünün ön plana çıktığı kuruluşlar ise yerel örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır. Hemşeri dernekleri örnek olarak verilebilir.

- Dinsel kuruluşlar: Günümüzde cemaat ve tarikatlar şeklinde örgütlenmiş, belirli bir inanç ve değerler çerçevesinde hareket eden gruplara ise dinsel örgütlenmeler denilmektedir.

1990'lı yıllar anayasadan kaldırılan bazı yasaklar nedeniyle sivil toplumun gelişmesi açısından önemli yıllardır. Toplumsal değişimin itici gücüyle STK'lar daha fazla toplumsal hayatta yer almaya başlamışsa da bu değişimi sadece iç dinamikler ile açıklamak eksik kalacaktır (Özüerman, 1998: 94). Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerinin artması ve özellikle Avrupa Birliği ile olan ilişkileri ve Birliğe üye olma çalışmalarını kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetler de sivil toplum alanının gelişmesi üzerinde etkili olmuştur.

Aday ve üye ülkelerde bulunan sivil toplum kuruluşları ile diyalog içinde olmayı hedefleyen Avrupa Birliği, 1980'li yılların sonundan itibaren Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına mali yardımlar sağlayarak, STK'ların örgütsel anlamda kapasitelerinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Avrupa Birliği, demokrasi ve insan hakları aracı ile Türkiye'den de demokratikleşme, insan hakları, sivil toplumu destekleme alanlarında projeler yapmasını istemektedir. Bu yolla AB, yerel ve ulusal STK'ların etki ve savunuculuk kapasitelerinin arttırılmasını sağlayarak, sivil toplum alanının gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır (Çepel, 2006: 27-28).

1996 yılında gerçekleştirilen Habitat Konferansı ile birlikte Türkiye, sivil toplumun önemini daha da kavramıştır. Özellikle konferanstan sonra yüzlerce sivil toplum kuruluşu ve diğer aktörler uluslararası sivil toplum hareketlerine katılım göstermiş, yerel gündemlerini, küresel gündemleri ile birleştirerek sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet gibi konularda çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Bu gelişme ile Türkiye'deki sivil toplum alanının kapasitesi ve gündemi büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir (Bikmen ve Meydanoglu, 2006: 14).

Sivil toplumun gelişmesinin önündeki bir diğer etken olarak ise, 1999 yılında meydana gelen ve sonuçları itibariyle 20.000 insanın ölümüne sebep olan Marmara Depremi belirtilmektedir. Deprem sonrasında 40 sivil toplum kuruluşu bir araya gelerek Sivil Toplum Deprem Koordinasyon Komitesi'ni kurmuş ve faaliyetlerini bu çatı altında birleştirerek sürdürmüştür (Jalali, 2002: 130). Alan Makovsky'in depremin ardından yapmış olduğu değerlendirmesi önem taşımaktadır. "Türkiye'de

STK'ların bir iş yapmadığı, insanların koltuklarında oturup her şeyi devletin yapmasını beklediği yönünde bir klişe vardı. Şimdi bu klişenin sözlüklerden silinme zamanıdır” (Kubicek, 2002: 766).

Depremi ardından devletin bölgeye yönelik faaliyetlerinin sınırlı olması ve etkin bir şekilde yardım edememesi sonucunda halk kendi gayretleriyle kurduğu STK'lar aracılığıyla bu işlevleri yerine getirmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Ancak, toplumsal alanda meydana gelen bu gelişmeler ile birlikte siyasi söylemde, sivil özgürlüklerin genişletilmesi alanında değişiklikler görülmeye başlanmıştır (Çepel, 2006: 30).

Avrupa Birliği tüm aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin artırılması ve demokratikleşme sürecinde etkin bir rol oynamalarını geliştirmek amacıyla çeşitli programlar ve projeler ile STK'lara destek vermektedir (Karakuş, 2006: 96).

Avrupa Komisyonu, AB üye devlet vatandaşları ile Türk vatandaşlarını bir araya getiren siyasi ve kültürel diyalogun sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla AB Türkiye’deki STK'lar için çeşitli araçlar sağlamaktadır. AB, teknik ve mali araçların yanı sıra siyasi araçlar yoluyla sivil toplum ortamının gelişmesini sağlamaktadır. Teknik destek ile AB, müktesebatın uyumlaştırılması, uygulanması ve yönetilmesi için katılım ülkelerine eğitim yoluyla destek vermektedir. Avrupa Birliği Ziyaretçi Programı ve Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Programı bu çalışmalara örnek verilebilir. 2007 yılından itibaren Katılım Öncesi Mali Yardım (IPA) AB tarafından sağlayan fonların temel aracı olmuştur. Türkiye’nin AB’ye uyum sürecini kolaylaştırmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmaları destekleyen AB bu amacın yanı sıra sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal kalkınma bileşenleri ile farklı politika alanları ile ilgili çalışmalara da mali destek sağlamaktadır (Zihnioğlu, 2013: 387-389). Avrupa Birliği tüm bu araçlar ile Türkiye’nin demokratik geçişine yardımcı olmak ve güçlü bir sivil toplum alanı oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede AB ile Türkiye arasında sivil toplum diyalogunun gelişmesi için diyalog programına önem verilmektedir. Bu diyalogun amaçları şu şekilde belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2005: 4):

- AB adayı ülkelerde sivil toplumun her kesimi arasında işbirliği ve tecrübe ve örnek uygulamaların paylaşımını güçlendirmek,

- Gelecekte yaşanacak genişlemenin doğuracağı zorluklar ve yaratacağı fırsatların ilgili aday ülke üzerindeki etkisi hakkında AB kamuoyunu bilgilendirmek,

- AB'nin temelini oluşturan değerlerin, faaliyetlerin ve politikaların aday ülkelerde ve toplumsal kesimde daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Özellikle Helsinki zirvesinden itibaren destekler artarak devam etmiştir. Sivil toplum diyalog programının yanı sıra bu desteklerin en önemlisi sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin güçlendirilmesi amacıyla sürdürülen Sivil Toplum Geliştirme Programı'dır. Bu programın adı daha sonraki yıllarda "Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM)" olarak değiştirilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen program, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarını yaygınlaştırmak, kapasitelerini arttırmak ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirlikleri ve diyalogu arttırmak amacıyla yürütülmektedir. Sivil Toplum Geliştirme Programının kapsamını, yerel sivil girişimler, platformlar, sanayi ve ticaret odaları, sendikalar, hak temelli faaliyet gösteren kuruluşlar ve aktivistler arasında diyalogun geliştirilmesi ile Türk- Yunan sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi oluşturmaktadır (Karakuş, 2006: 97).

1999 yılından itibaren başlatılan ve özellikle 2004 yılından günümüze kadar yaygın bir şekilde devam eden AB mali destekler sayesinde Türkiye'de sivil toplum alanı gelişmeye başlamış, birçok sivil toplum kuruluşu Avrupa Birliği Komisyonu tarafından desteklenen hibeler ile projeler yapar hale gelmiştir. Bu projeler ile ulusal çerçevede sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri artarken, Avrupa Birliği üyelik sürecinde de bu sivil toplum kuruluşlarının etkili birer aktör haline geldiği görülmektedir.

Türkiye'nin AB'ye aday ülke statüsü kazanması ile birlikte sivil toplum alanında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler üç alanda görülmüştür. Öncelikle 1999- 2004 yılları arasında reform yanlısı aktörleri aktif bir şekilde destekleyen hükümet reformlara ayrıca AB sivil toplumun demokratikleşme taleplerine meşruiyet kazandırmıştır. İkinci olarak AB koşulluğu itici gücü ile dernek kurma özgürlüğünde kapsamlı reformlar yapılarak STK'ların eli güçlendirilmiştir. Son olarak AB, sivil toplum kuruluşlarına farklı programlar etrafında hibe sağlayarak

bu kuruluşların çalışmalarını desteklemiş ve savunuculuk kapasitelerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özetle, Yılmaz'ın da vurguladığı gibi Türkiye'nin AB'ye katılım süreci, sivil toplum kuruluşlarını yasal, finansal ve teknik anlamda desteklemiştir. Ayrıca bu kuruluşlar sınırlı da olsa politika yapım sürecine etki edebilir seviyeye gelmiştir (Yılmaz, 2014: 75-76).

Kopenhag Kriterleri doğrultusunda Türkiye'de 2001 yılından itibaren önemli demokratik reformlar gündeme gelmiş, bu reformlar politika ve sivil toplum alanını önemli derecede geliştirmiştir. Özellikle, örgütlenme özgürlükleri ve medeni haklar üzerinde bulunan kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılarak sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını gerçekleştirecek elverişli bir ortam hazırlanmaya çalışılmıştır. Kopenhag kriterlerini içeren politik konularda- insan hakları, demokrasi, sosyal politika- düzenlemeler gündeme gelmiştir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006: 14).

Türkiye'de, 2001- 2005 yılları arasını kapsayan sekizinci beş yıllık kalkınma planında sivil toplumun önemi şu şekilde vurgulanmıştır: “Ülkelerin kalkınma çabalarında kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi artmakta, ulusal ve uluslararası kaynakların harekete geçirilmesinde, katılımcılığın artmasında sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları giderek yaygınlaşmakta ve görünür hale gelmektedir. Ulusal ve uluslar arası hibeler ile sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri artarak hak temelli çalışmaları önceleyen projeler yapmaya başlayan STK'lar bu araçlarla sosyal dönüşümü ve değişimi gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (Tağma, 2002: 271).

2014- 2020 yılları arasını kapsayan onuncu kalkınma planında sivil toplum kuruluşları ayrı bir başlık halinde değerlendirilmiştir. Plana göre sivil toplum: “toplumsal bütünleşme ve kalkınmada önemli rol oynayan, kalkınma sürecine tüm kesimleri dahil ederek katılımcı ve demokratik süreçleri güçlendiren STK'lara yönelik idari ve yasal düzenlemeler yapılarak, örgütlenme hak ve özgürlüğüne daha fazla imkan sağlayan bir ortam oluşturulmuş, dernek ve vakıfları ilgilendiren mevzuat iyileştirilerek uygulamada aksaklıklar giderilmiştir” değerlendirilmesi yapılmıştır (Kalkınma Planı, 2013: 39). Sivil toplum kuruluşlarına ilişkin gerçekleştirilecek politikalar ise (Kalkınma Planı, 2013: 40):

- STK'ların kurumsal kapasitelerini güçlendirmek, sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmak,

- Kamu yararı doğrultusunda çalışmalar yapan STK'ların öncelikli olarak desteklenmesi,

- STK'ların kalkınma sürecine daha çok katkıda bulunabilmeleri maksadıyla gerçek ve tüzel kişilerin yapacakları mali desteklere yönelik vergi teşviklerini gözden geçirmek ve geliştirmek,

- STK'ların iç ve dış denetim standartlarını belirlemek ve etkin ve objektif denetime önem vermek olarak özetlenebilmektedir.

Son dönemde Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının sayılarının arttığı, akademik ve kamusal söylem içerisinde etkili birer aktör olduğu görülmektedir. Farklı sosyal hareketlerden, sivil inisiyatiflere, sendika ve meslek odalarından düşünce kuruluşlarına kadar geniş bir alanda ve farklı tematik alanda sivil toplum çalışmaları görülmektedir (Keyman, 2006: 10).

Ensaroğlu'na göre Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini sınırlandıran etkenler bir yandan yasal düzenlemeler diğer yandan kadro, yetişmiş insan gücü, alt yapı ve mali yetersizlikler oluşturmaktadır. Bu faktörlerden daha da önemli olarak zihniyet problemini ön plana çıkaran Ensaroğlu, sivil toplum kuruluşlarının büyük çoğunluğunun ideolojik özellikleri çerçevesinde hareket ederek STK'ların demokratik meşruiyetlerini olumsuz etkilediğini belirtmektedir (Ensaroğlu, 1997: 332).

Türkiye'de günümüzde modern anlamda sivil toplumun, toplumsal değişimin önemli bir alanı olarak güçlendiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. Farklı alanlarda çalışan sivil toplum kuruluşları, gönüllü örgütlerden, düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaş inisiyatiflerine, hükümet dışı kuruluşlardan meslek kuruluşu ve odalara kadar geniş bir yelpazede sivil toplumun hareket alanı genişlemiştir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006: 35).

Sivil toplum kuruluşları Anayasa ve yasalardan kaynaklanan sorunları büyük ölçüde çözmüştür. 1987 yılında Avrupa Birliği üyelik başvurusunun yapılmasından itibaren sivil toplum kuruluşları önündeki mevzuat engelleri yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır. 2005 yılında Avrupa Birliği müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte köklü reformlar yapılmaya başlanmıştır. Hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi için gerekli yasal ve anayasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1 Ocak 2002 tarihli 4772 sayılı yeni medeni kanunda dernekler ve vakıflar için ayrıntılı bir düzenleme

yapılmıştır. Bu değişiklik sürecine STK'lar da dahil edilmiştir. Yine de sivil toplum kuruluşlarının sorunları büyük ölçüde giderilmiş değildir (Karakuş, 2006: 88).

Kısacası son on yılda sivil toplum alanı giderek gelişmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının örgütsel ve kurumsal yapısı, sivil topluma yönelik katılımın artış göstermesi ve toplumsal çeşitliliğin farklı sivil inisiyatifler aracılığıyla gündeme getirilmesi ülkemizde sivil kültürün oluştuğunu göstermektedir. Fakat bu gelişmelere karşın yukarıda ifade edildiği üzere sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının iç ve dış sorunları bulunmaktadır. Popülizm, fırsatçılık ve kliyantalizm bu sorunların başında gelmektedir. Sivil toplum kuruluşlarında geleneksel yönetim anlayışının hakim olması, iyi yönetim ilkelerin bu kuruluşlarca benimsenmemesi dinamik bir sivil toplumun oluşmasını engellemektedir. Son olarak sivil toplum kuruluşlarının akrabalık, torpil, hemşerilik ve partizanlık gibi özelliklere sahip olması "güven" sorununu beraberinde getirmekte bu da sivil toplumun daha fazla gelişimini engellemektedir (Çaha ve diğerleri, 2013: 26).

Türkiye'nin, kuruluşundan itibaren en önemli dış politika hedefini Avrupa Birliği ile bütünleşme oluşturmaktadır. Bu hedefin gerçekleştirilmesi ve müzakere sürecinin uyum ve dinamik bir şekilde gerçekleştirilmesi için toplumun bütün kesimlerinin AB projesi hakkında bilgilendirilmesi ve sürece katılımı sağlanmalıdır. Avrupa Birliği, birlik düzeyinde aldığı ve uyguladığı kararlarında sivil toplum katılımına önem vermektedir. Sivil toplum kuruluşlarının AB müzakere sürecine katılımını olumlu yönden desteklemeli, alınan kararların toplumsallaşması sağlanmalıdır. Avrupa Birliği üyelik süreci sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımıyla kolaylaşacaktır.

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının sayıları gittikçe artmakta ve çalışma alanları genişlemektedir. Bu gelişmede şüphesiz en önemli etkenlerin başında Avrupa Birliği süreci gelmektedir. Avrupa Konseyinin, Türkiye'ye adaylık statüsü vermesinden itibaren gösterilen ilerleme yasal ve anayasal mevzuatta kendini göstermiştir. Bu gelişmeler ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının etkinliği artmış, sivil toplum kuruluşları somut uygulamalar ile politika yapım sürecine dahil olmaya başlamışlardır (Karakuş, 2006: 107).

Yaşama Dair Vakıf'ın 2005 yılında yapmış olduğu araştırmanın sonuçları günümüzde sivil toplum kuruluşlarının sorunlarını analiz etmemiz açısından önemli

bir referans kaynak niteliğindedir. Rapora göre sivil toplum kuruluşları (Yeğen ve diğerleri, 2010: 52-54):

- Alt yapı sorunlar,
- Gönüllü ağlar, kadrolar ve üyeler ile alakalı problemler,
- Devlet ile ilgili problemle,
- Örgüt içi ilişkiler ile ilgili problemle,
- Gönüllü kuruluşların birbirleri ile ilgili problemle,
- Hedef Grup ve toplumla ilgili sorunlar,
- Medya ile ilgili sorunlar,

gibi yedi temel sorun alanlarına sahiptir.

Son on yılda Türkiye’de iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle sivil toplum gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin yanında sivil toplum ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Serhat Kalkınma Ajansı’nın 2013 yılında gerçekleştirmiş olduğu “TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili” araştırmasında sivil toplumun sorunları şu şekilde belirtilmektedir (Çaha, Çaylak ve Tutar, 2013: 25- 26):

- Sivil toplum kuruluşlarının kurumsal işleyişinde yönetim anlayışının hakim olmaması, geleneksel yönetim anlayışı ile STK’ların yönetiliyor olması önemli sorunların başında gelmektedir.

- Popülizm, fırsatçılık, adam kayırma gibi olumsuz özelliklerin var olması sivil toplum kuruluşlarının kendi içlerinde dinamik bir uzlaşmaya varmasına engel olmaktadır.

- Torpil, hemşerilik, partizanlık gibi özellikler sivil toplumun gelişmesini engellemekte böylece sivil toplumun liberal demokrat değerler ile buluşması zorlaşmaktadır.

- Sivil toplum kuruluşları kendilerini siyasi parti gibi görerek politik faaliyetler gerçekleştirmekte asli görevleri olan karar vericiler üzerinde baskı unsuru oluşturma görevini yerine getirmemektedirler. Bu da sivil topluma olan olumsuz bakışı arttırmakta ve örgütlenme düzeyini azaltmaktadır.

- Sivil toplum kuruluşlarında bulunan güven sorunu sivil toplumun gelişmesini etkilemektedir.

- Faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları kurumsal kapasite ve örgütlenme biçimi bakımından zayıflık göstermesidir.

- Sivil toplum kuruluşları kurumsal ve çoğulcu bir yapıyı oluşturmamaktadır. Yöneticiler uzun süreler boyunca görev yapmakta, şeffaflık ve hesap verebilir ilkeleri göz ardı edilmektedir.

- Tarihsel miras üzerinde gelişen sivil toplum kuruluşları tekçi bir yapıda gelişim göstermektedir. Bu anlayış doğrultusunda faaliyet gösteren kuruluşlar güçlü bir kurumsal yapıya sahip değildir.

- Daha çok hemşericilik ve dini referans altında örgütlenen sivil toplum kuruluşlarının hak temelli savunuculuk kapasiteleri yeterince gelişmemiş, bu yüzden yeterince baskı unsuru grup olarak görülmemektedir.

- Sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük yönetimi konularında da sorunlar olduğu görülmektedir

Bu sorunlara ek olarak hükümet- sivil toplum ilişkileri yasama sürecinin ve idarenin bir parçası olarak değil, politika düzeyinde, sistematik, sürekli ve yapısal istişare mekanizmaları ile iyileştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'deki ideolojik kutuplaşma ve farklılaşma Türk STK'ların ortak hedefe ulaşmak için birlikte hareket etmelerini zorlaştırmaktadır. Ortak hedeflere ulaşmak için bir araya gelerek zorlukları aşmak yerine, Türk STK'lar genellikle benzer ideolojik özelliklere sahip olanlar ile bir araya gelmektedir. Bu sorun ise sivil toplum kuruluşlarının etkili savunuculuk yapmalarını ve baskı grubu olma özelliğini zayıflatmaktadır. STK'ların sorunlarından birisi de yeterli finansal desteğe ve kaynak kapasitesine sahip olmamasıdır.

Kamunun da STK'lara fon verirken seçici davranması, kamu finansmanının eşit dağıtılamaması sorununu oluşturmaktadır. Ayrıca hükümet ve karar vericiler STK'ları danışman olarak görmekte karar alma ve politika uygulama sürecine "paydaş" olarak yeterince dâhil edilememektedir. Bu sorun da alınan kararların meşruiyetine gölge düşürmektedir. Kısaca, STK'ların farklı sorunlara sahip olmalarının yanında birçok sivil toplum kuruluşu temsilcisi AB'nin Türkiye'de dönüştürücü gücünü kabul ederek son yıllarda Türkiye yerelinde AB'nin azalan dönüştürücü gücünü ifade etmektedirler. Ancak STK'lar azalan bu isteğe rağmen Türkiye'deki reform ve demokratikleşme için katılım sürecinin gerekliliğine inanmaktadır. Bu sorunlara rağmen Türkiye'de sivil toplum son yıllarda daha görünür ve aktif hale gelerek karar alma sürecinde, kamuoyu ve hükümet politikaları

üzerinde etkili olmaya başlamışlardır. Özellikle STK'lar AB üyesi ülkelerdeki STK'lar ile daha fazla etkileşim halinde olarak, Türkiye'nin dönüşümü ve demokratikleşme sürecini destekleyici rollerini güçlendirecek çalışmalar yapılmalıdır. Politika yapım sürecine STK katılımını arttırmak için daha fazla hukuki reform yapılmalıdır. Karar alma sürecinin her düzeyine daha fazla STK katılımı sağlanmalıdır (Öner, 2014: 30-39).

Avrupa Birliği sivil toplum kuruluşlarını destekleyerek Türkiye'nin demokratikleşme ve Avrupalılaşıma sürecine çok önemli katkı sunduğuna inanmaktadır. Değişimin yerli aktörleri olarak sivil toplum kuruluşları, devlet aktörleri üzerinde etki yaratarak reformların devam etmesi yolunda hükümeti etkileme ve zorlama kapasitesine sahip olmaları gerekmektedir. İyi işleyen sivil toplumun varlığı Türkiye'deki reformları gerçekleştirmek için yardımcı olacaktır. STK'lar katılım sürecinin başlangıcı için önemli rol oynamıştır. STK'lar yaptıkları farklı çalışmalar ile reformların sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır (Öner, 2014: 28).

Türkiye'de Avrupa Birliği'nin dönüştürücü gücü olarak Türk sivil toplum kuruluşlarının rolü çalışmada Selcen Öner, sivil toplum kuruluşlarını devlet iktidarını denetleyen ve demokratikleşmenin bir aracı olarak değerlendirirken Avrupa Birliği'nin de AB aday ülkelerdeki iç değişimi gerçekleştirmek için STK'ları bir "ajan" olarak gördüğünü belirtmiştir. Öner'e göre; Türkiye'de son on yılda sivil toplum kuruluşlarının sayısının artmasına rağmen, demokrasi için etkili birer aktör olmaları için sivil toplumun kalitesinin ve gücünün artırılması gerekmektedir. Bu çerçevede Avrupa Birliği müzakere sürecinde sadece siyasi partileri değil sivil toplum kuruluşlarını da aktör olarak kabul ederek Türkiye'de canlı bir sivil toplum alanının oluşması için bazı araçlar ile katkıda bulunmaktadır. Türkiye- AB arasındaki sivil toplum diyalogu programının uygulanması, katılım öncesi mali yardım (IPA9 kapsamında sivil toplum kuruluşlarının projelerini desteklemesi, sivil toplum kapasite oluşturma programları aracılığıyla teknik destek sağlanması ve ilerleme raporları ile siyasi izleme mekanizması ile AB, etkili bir sivil toplum alanının oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Öner, 2014: 29-30).

Avrupa Birliği, sivil toplum politikasının bir parçası olarak AB Türkiye'de STK'ları destekleyerek sadece Türkiye'nin sosyal ve ekonomik dönüşümünü

kolaylaştırmakla kalmıyor Avrupa ilkeleri, norm ve değerlerinin kamuoyunda daha iyi tanınmasını sağlıyor. AB bu amaçlara ulaşmak için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla çeşitli mali, siyasi ve teknik araçlar geliştirmektedir. Bu araçlar yasal ve kurumsal ortamın yeniden yapılandırılmasını kolaylaştırarak farklı STK'ların kurulmasını sağlamıştır. Zihnioğlu tarafından 2013 yılında farklı tematik alanlarda çalışan 37 sivil toplum kuruluşu ile yapılan araştırmada AB'nin sunduğu bu araçların Türk STK'lar üzerinde istenilen düzeyde etki oluşturmadığı görülmüştür. Yapılan görüşmeler sonucunda AB fonlarının kullanım amacıyla Türkiye'nin AB üyeliğine verdikleri destek arasında doğru orantı bulunmamaktadır. Özet olarak Avrupa Birliği sivil toplum politikası Türkiye özelinde "altın kaz" olarak değil "ölü ördek" olarak sonuçlanmıştır. Bu sorunun nedeni, AB sivil toplum politikasının Türkiye'nin iç yapısının dikkate alınmadan uygulanmasında yatmaktadır. Aday ülkelerin sosyal, ekonomik ve politik yapısını dikkate alınarak hazırlanacak AB sivil toplum politikası Türkiye bağlamında "ölü ördek" olmasını engelleyecektir (Zihnioğlu, 2013: 397).

Sonuç olarak, Türkiye'de sivil toplum alanı Batı dünyasına kıyasla yeteri düzeyde gelişme göstermemiştir. Yönetici kesimin otoritesi toplumsal taleplerin sonucu olarak değil, iktidarın kendi isteği ile gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde sivil alan ise yine iktidarın istekleri doğrultusunda gelişme göstermiş devlet ile ilişkili olarak Türk politik sistemini etkilemiştir. Söz konusu anlayışın ve geleneğin hâlihazırda devam ettiği gözlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

1999 Helsinki zirvesinde aday ülke statüsü verilmesinden itibaren Türkiye’de Avrupalılaşma süreci başlayarak birçok alanda reformlar yapılarak iç değişim yaşanmıştır. Avrupalılaşma sürecine bakıldığında bu süreç inişli ve çıkışlı seyir izlemektedir. Avrupalılaşma süreci ile Türkiye’nin müzakere süreci paralel yürümektedir. Özellikle AB koşulluğu ile Türkiye birçok alanda ilerleme sağlarken son yıllarda bu ilerleme iç ve dış nedenlerden dolayı durma noktasına gelmiştir. Bir başka husus ise Avrupalılaşma sürecinde sadece hükümetlerin değil sivil toplum kuruluşlarına, farklı çıkar gruplarına, iş örgütlerine de önemli roller düşmektedir. Müzakere sürecinin toplumsal bir proje olduğu bilinciyle hareket eden sivil toplum kuruluşları, AB müzakere sürecini desteklemeye devam etmişlerdir. Örneğin TÜSİAD, İKV gibi kuruluşlar sürekli ve defalarca AB’ye katılım sürecinin yeniden canlanmasını ve Türkiye’nin demokratikleşmesini sağlamak için reformların yeniden başlatılması çağrısında bulunmaktadırlar (Yılmaz, 2016: 87-96).

Türkiye’de liberal demokratik değerlerin benimsenmesi ve müzakere sürecinde daha fazla savunuculuk yapılabilmesi için bir dış çıpa olarak görülen Avrupalılaşma etkisi ile sivil toplum kuruluşları müzakere sürecinin “arabulucuları” olarak kabul edilmektedir. Özellikle katılım müzakerelerinin başlatılması için Brüksel’de çeşitli faaliyetlerde bulunan Türk sivil toplum kuruluşları hükümet ile Avrupa kurumları arasında arabulucu görevini üstlenerek reform sürecinde önemli bir aktör olduklarını göstermektedirler (Öner, 2014: 30).

Toplumsal, politik, kültürel ve ekonomik alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, küreselleşmenin itici gücüyle birlikte farklı tematik alanlar ile ilgilenmekte ve politika üretmektedirler. Bu bağlamda, birinci bölümde üzerinde durulduğu üzere sivil toplum kuruluşlarının sınıflandırılması ve günümüzde kabul gören anlayış doğrultusunda örnek sivil toplum kuruluşları seçilmiş ve bu STK’ların Avrupa Birliği müzakere sürecindeki rolü incelenmiştir.

Bu bölümde, Türkiye’de faaliyet gösteren ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli rolü olduğunu düşündüğümüz dernek, vakıf, meslek kuruluşu ve

sendikaların müzakere sürecindeki çalışmalarına, Türkiye- AB ilişkilerine ilişkin yaklaşımlarına, AB'ye yönelik görüş ve beklentilerine yer verilmiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK İŞ) bu kapsamda incelenecek sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kapsamda, incelediğimiz sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve etkileri, literatür taraması ve elitlerle görüşme yapılarak analiz edilmiştir.

Tezin konusu sivil toplum kuruluşları seçilirken, politika yapım sürecini etkilemelerine, uzmanlaşma düzeylerinin yüksek olmalarına, geniş kitleleri temsil etme güçlerine, farklı politik görüşleri temsil etmelerine, dış politika özellikle de AB politika konusunda söz sahibi olmalarına dikkat edilmiştir.

Tez kapsamında elitlerle mülakat tekniği uygulanmıştır. İlgili sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile gerçekleştirdiğimiz mülakatta temel bazı sorular çerçevesinde STK'ların AB süreci ile ilgili bakış açıları analiz edilmiştir.

- Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusundaki görüşünüz nedir?
- AB üyeliğinden ne gibi beklentileriniz var?
- Kuruluş olarak AB konusunda ne tür etkinliklerde bulunuyorsunuz?
- Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde STK'ların nasıl bir rol üstlendiğini ya da üstlenmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?
- AB müzakere süreci kapsamında düzenli toplantılara çağrılıyor musunuz?
- Türkiye'de STK'ların Avrupa Birliği politikasında karar vericilerin kararlarında doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunduğunuza inanıyor musunuz?

3.1. İKTİSADİ KALKINMA VAKFI (İKV)

İKV'nin tarihi, Türkiye- AB ilişkilerinin tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye- AB ilişkilerindeki gelişmeler hakkında toplumu ve iş dünyasını bilgilendirmek amacıyla, İstanbul Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odasının ortak girişimiyle 1965 yılında kurulmuştur. Türkiye'nin AB ile hukuki ilişkilerinin 1963 yılında Ankara Anlaşması'ndan sonra başlaması ile bir vakıf altında kurumsallaşan İKV, bu tarihten itibaren aktif olarak müzakere sürecini

izlemeye başlamıştır (Cicioğlu, 2011: 185). Daha sonraki yıllarda bir çok sivil toplum kuruluşu gibi TÜSİAD ve TİSK’de vakıfa üye olarak katılmışlardır (Çepel, 2006: 70).

İKV, genel olarak toplumun ve özel sektörün AB ile bütünleşme sürecinde bilgilendirilmesi konusunda çalışmalar yapmayı amaçlamıştır (Cicioğlu, 2011: 185). İKV, kendisini özet olarak, kararlılık ile dönemsel değişikliklerden etkilenmeden çalışan bir ihtisas kuruluşu olarak tanımlamıştır. Ayrıca İKV, Türkiye’nin AB üyeliği hedefi kar amacı gütmeyen ve herhangi bir siyasi ideolojiyi ön plana çıkarmadan görüş ve önerilerini her türlü platformda ifade eden bir kuruluştur (Cicioğlu, 2011: 185).

Türkiye ile AB ilişkilerine paralel olarak gelişme gösteren ve çalışma alanı çeşitlenen İKV, Brüksel’de 1984 yılında bir temsilcilik açarak, Türk özel sektörün AB nezdinde ilk temsilciliğini oluşturmuş, bu misyon doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye devam ettirmiştir (Cicioğlu, 2011: 185). İKV, Türkiye ile AB ilişkilerinde gündem olarak ortaya çıkan konular hakkında kamuoyunu bilgilendirmeye, iş dünyası ve sivil toplum kuruluşlarının katılım sürecine en aktif şekilde katılımını sağlamaya ve Türkiye’nin dış tanıtımına odaklanmaktadır. İKV, Türkiye’nin AB üyeliğini toplumsal bir proje olarak görmekte ve söz konusu projenin başarıyla gerçekleştirilmesinde kamu kurum ve kuruluşlarından özel sektör temsilcilerine, sivil toplum kuruluşlarından üniversiteler ve medya temsilcilerine kadar toplumun tüm kesimlerine görev düştüğünü savunmaktadır. Ayrıca, AB ve Türkiye -AB ilişkileri konularında Türk özel sektörü olmak üzere kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

İKV Başkanlarından Davut Ökütçü, müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolünü şu şekilde açıklamaktadır: “Toplumun tüm desteğini gerektiren AB’ye katılım sürecinde, devlet kurumlarının mevzuat uyumlaştırma faaliyetlerini yürütecek, AB kurumlarıyla sürekli diyalog halinde kalarak asli görevi üstlendikleri doğrudur. Ancak üyelik sürecimizin kolaylaşması ve toplumun tüm kesimlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenen politikalar ile sürdürülebilmesi açısından STK’ların katkıları büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte STK’ların rolü sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye’nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece etkili olacaktır. Dolayısıyla, AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK’ların, AB’deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmaları yapma gibi roller de üstlenmeleri gerekmektedir”

(Ökütçü, 2005).

İKV Başkanı Ayhan Zeytinoğlu İKV'yi ve onun rolünü şu şekilde değerlendirmektedir: “26 Kasım 1965 tarihinde kurulan İKV, kurulduğu yıldan bu yana kendisini Türkiye'nin AB sürecine adanmış konumundadır. Türkiye'nin AET ile ortaklık anlaşması imzalanması ile başlayan ve katma protokol, tam üyelik başvurusu, gümrük birliği, AB adaylığı ve katılım müzakereleri ile devam eden sürecinde, Türk özel sektörü başta olmak üzere kamuoyunun bu konularda bilgilendirilmesi ve hazırlıklı olmasına katkıda bulunmuştur. STK'larımızın AB'ye üyelik süreci ile ilgili düşüncelerini deneyimli kadrosu ile yapılan başarılı araştırma çalışmalarıyla destekleyerek gündeme getirirken, hükümetler arası ilişkilere de katkı vermiştir. Bu sebeple, İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye'ye AB'yi, AB'ye de Türkiye'yi anlatma misyonu üstlenen yegâne kurum niteliğindedir” (Zeytinoğlu, 2015: 26).

3.1.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı

İKV, kuruluş amacı ve gerçekleştirdiği faaliyetler ile AB üyeliğine olumlu yaklaşan bir kuruluştur. İKV'nin AB üyeliğine bakışını, İKV uzmanları Melih Özsöz ve Zeynep Özler şu şekilde açıklamaktadır: Özsöz, “AB üyeliğinin iş dünyası açısından çok önemli bir boyut olduğunu belirterek, İKV'nin stratejisinin AB ile ilgili güncel gelişmeleri üyeleri ile paylaşmak, üyelerinin beklentilerini AB'nde bulunan karşılıkları ile ve AB kamuoyuna aktarmak olduğunu ifade etmiştir. Özler ise, müzakere sürecinin Türkiye için önemli bir adım olduğunu, İKV olarak bu süreci izlemek, değerlendirmek ve AB ve Türkiye kamuoyunu bilgilendirici faaliyetlerde bulunarak müzakere sürecine sivil toplum katılımını arttırmayı hedeflediklerini ifade etmiştir (Cicioğlu, 2011: 186).

İKV, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını savunmakta, imtiyazlı ortaklık fikrine karşı çıkmaktadır. Eski başkanlardan Kabaalioğlu'nun belirttiği gibi, Türkiye'nin AB üyelik hedefi taviz verilmeyecek bir hedeftir. Kabaalioğlu, özellikle Avrupa Birliği'nde bazı siyasi parti gruplarının Türkiye'nin üyeliğine karşı farklı alternatifler geliştirmelerine karşı çıkarak, müzakere sürecinin tam üyelik ile gerçekleşmesi gerektiğini, imtiyazlı ortaklık gibi modellerin kabul edilemez olduğunun altını çizmiştir (İKV, 2009: 3).

İKV'nin AB'ye bakışında hükümet yani karar alıcılar ile ilişkisi önemli bir parametredir. Cicioğlu'nun belirttiği gibi İKV ile Türk bürokrasisi içerisindeki AB

konuları ile alakalı olarak faaliyet yürüten organizasyon iyi ilişkiler geliştirmiştir. İKV Başkanı çeşitli hükümet üyeleriyle ın yılda ortalama iki kez resmi ziyaretler biçiminde bir araya gelmedir.. İKV, politik iktidarla olan ilişkilerinde mutedil bir üslup içerisinde. Vakfın, politik iktidarları ve bürokrasiyi uzman olduğu bir alanda bilgilendirme ve karar vericilerin o konu hakkında yanlış yapmalarını engelleme gibi misyonu olduğu söylenebilir (Cicioğlu, 2011: 188).

İKV eski başkanlarından Ömer Cihad Vardan, AB ve Türkiye- AB ilişkilerinden beklentilerini ve görüşlerini hazırladıkları bir kitapçık ile kamuoyuna tanıtarak, önerilerini şu şekilde açıklamaktadır (İKV, 2014):

-Avrupa çıpası Türkiye için çok önemlidir. Tıkanan Avrupa Birliği ilişkilerinin yeniden canlandırılması gerekmektedir.

-Avrupa için de Türkiye, küresel ve bölgesel güvenliğin ve refahın, enerji arz güvenliğinin, sağlanması açısından çok önemlidir. Sürece bu yüzden de yeniden işlerlik ve dinamiklik kazandırılmalıdır.

-İlişkilerde güven, karşılıklı olarak yeniden kurulmalı ve işbirliği olanakları güçlendirilmeli ve geliştirilmelidir.

-İlişkilerin geleceği açısından müzakere sürecinde aktörler karşılıklı inançlarını ve samimiyetlerini koruyarak yarım asırlık ikili ilişkileri, hak ve adalet ilkeleri çerçevesinde ele almalı, bu ilkeler gündelik siyasete mahkûm edilmemelidir.

-Müzakere sürecini olumsuz etkileyen engeller kaldırılarak, ilişkilerin ilerlemesi için müzakere başlıklı hazırlanan uyum paketleri müktesebat çerçevesinde ivedilikle açılmalıdır.

-Belirlenen bir hedef doğrultusunda müzakerelere hız verilmeli ve iki tarafta üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmelidir.

-Kıbrıs'ta son dönemde ortaya çıkan olumlu hava devam ettirilmeli, karşılıklı diyalog süreci hızlı ve hakkaniyete uygun bir şekilde sonuçlandırılmalıdır.

-Gümrük Birliği yeniden gelişen ekonomik parametreler ve gelişmeler çerçevesinde güncellenmesi ve ilişkiler Dünya Bankası raporlarına göre sürdürülmelidir. Serbest Ticaret Antlaşması müzakereleri, GB anlaşmasına göre uygulanmalı ve Türkiye'nin de taraf devlet olarak müzakere sürecinde olması sağlanmalıdır.

-Avrupa Birliği müzakere sürecinde iş dünyasının desteği güçlü bir şekilde önemsenmelidir.

-Müzakere sürecinde halkların desteğinin sağlanması amacıyla AB ve

Türkiye kamuoyları süreç hakkında bilgilendirilmelidir. Bu doğrultuda karşılıklı iletişim teknikleri ve stratejileri geliştirilmelidir.

-Müzakere sürecinin tüm toplumda kabul edilebilmesi için sivil toplum diyalog kanalları açılmalı ve sürecin yönetilmesine STK katılımı arttırılmalıdır. Eylem planlarında sivil toplum katılımına önem verilmelidir. Avrupa Birliği sürecinin toplumsallaşması açısından bu talep önem taşımaktadır.

Haziran 2014 tarihinde Stefan Füle (Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Eski Üyesi)'nin de katıldığı ve AB Bakanlığı tarafından organize edilen sivil toplum toplantısına İKV başkanının başkanlık etmesi, kurumun etkinliğini göstermesi açısından önemli bir örnektir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014).

AB Eski Bakanı ve Baş Müzakereci Büyükelçi Volkan Bozkır, AB ile müzakere ve diyalog sürecinde sivil toplumun ve İKV'nin rolünü şu şekilde açıklamaktadır: “AB müzakere sürecindeki en önemli ve en güçlü sivil toplum kuruluşu İKV'dir. Sivil toplum kuruluşları, AB iletişimde en önemli araçlardan birini teşkil etmektedir” (İKV, 2014).

2011 yılından itibaren genelde Ortadoğu özelde ise Suriye sorunundan kaynaklı göç sorunu Türkiye- AB ilişkilerinde önemli konu başlıklarından birisini oluşturmaktadır. İKV'nin Avrupa Birliği sürecine bakışını değerlendirirken bu soruna ilişkin algılarını ve bu bağlamda AB ilişkilerini de değerlendirmek yerinde olacaktır. 7 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye- AB Zirvesinde alınan kararları içeren bir açıklama yayınlayan İKV; “AB'nin Türkiye'nin üyelik sürecini canlandırmayı tercih etmeyip, sorunu kısa vadeli önlemlerle ele almasının sürdürülebilir bir çözümü ertelemekten başka anlama gelmeyecektir” vurgusunu yaparak, mülteci sorunu ve düzensiz göçün önlenmesi gibi konularda iki aktörün birlikte çalışmasının önemli olduğunu, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin canlandırılması talebi karşısında AB'nin çekimser kalmasını ve bütün ilişkileri mülteci sorununa indirgemesinin ilişkileri çıkmaza sürüklediğini belirtmiştir (İKV, 2016).

Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecinde önemli bir kuruluş olan İKV'nin görüşleri karar alıcılar nezdinde de kabul görmektedir. Haziran 2016 tarihinde İngiltere'de yapılan Avrupa Birliği'nden ayrılma referandumunda Türkiye'nin aleyhine yönelik kapmanın yürütülmüş olması sonucu yazılı bir açıklama yapan İKV, bu açıklama ile vakfın birliğe karşı bakışını da ifade etmektedir. İKV Başkanı Zeytinlioğlu'na göre bu ve benzeri popülist açıklamaların

AB üyeliği hedefimizden saptırmamalı, aksine tam üyelik hedefini pekiştiren unsurlar olarak değerlendirilmelidir. (İKV, 2016).

Zeytinoğlu'nun yaptığı söz konusu açıklamalar çerçevesinde "bazı ülkeler istiyor diye AB üyelik hedefinden vazgeçecek değiliz" vurgusunu yapmıştır. Bu açıklama ile görülüyor ki son dönem İKV siyaseti genel olarak Türk hükümetinin ve karar vericilerinin AB siyaseti ile örtüşmektedir.

3.1.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri

İKV'nin 2009 yılında gerçekleştirdiği 47. Genel Kurulunda belirlenen hedefler, kuruluşun AB ve Türkiye-AB ilişkileri sürecinde etki ve katkısının artacağı yönündedir. Hedefler şu şekilde belirtmiştir (Cicioğlu, 2011: 196- 197):

- Dünya'da ve AB'de önemli gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek,
- Türkiye'nin AB müzakere sürecinin takipçisi olarak reform sürecini desteklemek ve gerekli uyarılarda bulunmak,
- İKV'nin düşünce kuruluşu kimliğini öne çıkararak bu alandaki çalışmalarının kapsamını genişletmek,
- İKV'nin medya ve kamuoyunda görünürlüğünü arttırmak amacıyla yeni iletişim stratejisi oluşturmak,
- İKV'nin iş dünyası ile bağlarını güçlendirecek iş dünyasına yönelik projelerini geliştirmek
- İKV'nin özellikle Brüksel'de ve AB çevreleri ile olan bağlantılarını güçlendirmek ve yeni ağlar kurmak,
- İKV'yi klasik ilgi alanlarının yanında çevre, kadın, sosyal haklar gibi konularda da daha aktif olmasını sağlayarak daha çağdaş bir kimliğe kavuşturmak,
- İKV'nin akademik camia ve üniversiteler ile işbirliğini güçlendirmek ve üniversiteler ile işbirliği temelinde ortak çalışmalar gerçekleştirmek.

AB nezdinde, lobi ve tanıtım faaliyetlerinde bulunan İKV, diğer kişi ve kuruluşlarla işbirliği yapmayı ve Türkiye'nin bilinirliğini arttırmayı hedeflemektedir. Ayrıca İKV, kurucuları arasında gönüllü bir örgüt olan NIROC (Network of Interest Representation Offices From Candidate Countries) nezdinde iş dünyasını ilgilendiren konularında karşılıklı ağlar kurarak, iletişim ve bilgi kanallarını arttırmaktadır. Vakıf, Avrupa ülkelerinde bulunan özel sektör kuruluşlarının da Türkiye'ye dair algılarını olumlu olarak değiştirmek amacıyla lobi çalışmaları yapmaktadır (Çepel, 2006: 75; Cicioğlu, 2011: 192).

İktisadi Kalkınma Vakfı, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de yönetim modelinin karar alma mekanizmasında devlet ve sermaye kesimi dışındaki üçüncü alanı ifade eden sivil toplum kuruluşu olarak çalışmalarını sürdürmektedir (Güzeloğlu, 2003: 86).

İKV, ülke içi sivil toplum işbirliği ağlarının yaratılmasında da aktif rol oynamaktadır. Örneğin, Konvansiyon toplantısına katılım öncesinde konvansiyonda tartışılacak konular temel alınarak “AB Anayasasının Oluşturulması”, “Kurumsal Reform ve Yetki Dağılımı İçerisinde Demokrasi, Eşitlik ve Şeffaflığın Sağlanması” ve “AB'nin Gelecekteki Rolü” başlıkları altında 17 sivil toplum kuruluşu, 22 üniversite 8 medya kuruluşu ve AB konularında uzman yaklaşık 100 kişinin katılımıyla üç çalışma grubu oluşturulmasında vakfın çabaları önemlidir. Geleceğin Avrupası- Türkiye grubu olarak adlandırılan bu girişim, elektronik ortamda gerçekleştirilen tartışmalar ve düzenli aralıklarla sürdürülen grup toplantıları ile canlı tutulmuş görüş ve toplantılar sonrası öneri metni oluşturulmuştur (Güzeloğlu, 2003: 84).

İKV eski başkanlarından Eriş, İktisadi Kalkınma Vakfı'nın faaliyetlerini Türkiye'nin AB'ye tam üyelik perspektifi doğrultusunda yoğunlaştırdığını belirtmektedir. Eriş'e göre İKV, Türkiye'nin AB'ye aday gösterildiği Helsinki Zirvesi öncesinde gerek bizim hükümet ile gerekse de AB kurumları ile sürekli temas içinde olmuştur. Türkiye-AB ilişkileri konusunda konferans, seminer, inceleme ve araştırmalar sürdürmüştür. Avrupa Komisyonu'nun desteği ile gerçekleştirilen “bilgi ağı” projesi uygulamasına devam edilmiştir. 3 Ekim 1996 tarihinde Avrupa Komisyonu ile anlaşma imzalayıp, Türkiye'deki küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik “eleman eğitimi ve bilgi dağıtma ağı” projesini yürüterek, uzun süredir donmuş olan Türkiye-AB mali işbirliğinin yürürlüğe girişi açısından önem taşımıştır (Mercan, 2001).

İKV'nin gerçekleştirdiği çalışmaların etkisini İKV uzmanları değerlendirerek, karar süreçlerine dolaylı olarak katıldıklarını belirtmişlerdir. Ulusal Programın hazırlanması sırasında sosyal politika faslı ile ilgili çalışmalarda İKV'nin görüşlerinin sorulması ve alınan görüşlerin aynen ulusal programda değerlendirilmesi önemli görülmektedir (Cicioğlu, 2011: 195).

Ekim 2003'te müzakerelerin başlamasından itibaren, müktesebatta bulunan tüm başlıkları içeren kitapçığı İKV, müzakereler başlamadan tamamlamış, müzakere sürecinin tüm parametrelerini ve on yeni ülkenin müzakere sürecindeki

deneyimlerini içeren “Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Rehberi” adlı bir çalışma yayınlamıştır (Cicioğlu, 2011: 192). Bunun yanında Avrupa Birliği ile ilgili konularda çalışan İKV, kendisini bu alanda önemli bir aktör olarak görmekte, temel amacının AB çalışması olmasından dolayı bir çatı kuruluşu olarak kendini tanımlamaktadır (Alemdar, 2005: 133).

İKV, Avrupa Birliği ve Türkiye- AB ilişkilerini canlı tutmak ve müzakere sürecinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla çeşitli projeler gerçekleştirmektedir. İKV'nin hayata geçirmiş olduğu projelerin detaylı açıklamaları vakfın resmi sitesinde yer almaktadır.

İKV, Brüksel merkezli “Window to Turkey” isimli projesini 2007 yılında başlatmıştır. Akabinde, elde edilen bilgi ve tecrübeler ışığında “Window to EU” projesi hayata geçirilmiş ve Türkiye'deki iş dünyası, sivil toplum kuruluşları ve basın temsilciliklerinin katılımı ile Brüksel'de çeşitli toplantılar düzenlenmektedir. Söz konusu toplantılarda AB kurumlarında ülkemiz ile ilgili çalışan uzmanlar, Avrupa Parlamentosu üyeleri, akademisyenler konuşmacı olarak yer almakta, katılımcılar ile Türkiye- AB ilişkileri ve müzakere süreci çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde AB içerisinde karar alma sürecinde rolü ve önemi artan Avrupa Parlamentosu üyeleri de ülkemize davet edilmekte, kendileriyle çalışma ve ilgili alanları dikkate alınarak özellikle sivil toplum temsilcilerinin katılımıyla toplantılar düzenlenmektedir (İKV, 2015).

İKV, Türk iş dünyası temsilci örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ile bir Serbest Ticaret Antlaşması bilgi ve kapasite merkezi oluşturmayı hedefleyen projesini 2014 yılında başlatmıştır. Proje kapsamında, AB-ABD Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) müzakerelerinin yakından izlenmesi dâhil olmak üzere yeni nesil ticaret anlaşmalarının, STA'ların incelenmesi, değerlendirilmesi, bu anlaşmaların sonuçlarının etkileri konusunda görüş oluşturulabilmesini sağlayacak kapasitenin oluşturulması amaçlanmaktadır (İKV, 2015).

İKV, son dönemde hazırladığı ve sade bir dil içeren “AB Tam Üyeliğinin Türkiye Vatandaşlarına Sağlayacağı Faydalar, 15 Soruda 15 AB Politikası”, “AB ve Türkiye-AB İlişkileri Hakkında Doğru Bilinen Yanlışlar” ve “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri” gibi yayınları sayesinde, AB ve Türkiye-AB ilişkilerini kamuoyuna anlatmaktadır.

İKV'nin 50.yılına özel olarak yapacaklarını anlatan eski başkan Vardar; “ellinci yıla elli proje” sloganı ile yol çıktıklarını ve elli proje kapsamında Türkiye-AB ilişkilerinin farklı yönlerini ve boyutlarını ele alarak bu sürecin daha da ilerlemesine katkıda bulunmaya karar verdiklerini” ifade etmiştir. İktisadi Kalkınma Projeler, iş dünyası, karar alıcılar, akademisyenler, gazeteciler, uzmanlar, öğrenciler, gençler, çocuklar gibi farklı gruplara yönelik aktivitelerden oluşmaktadır. İktisadi Kalkınma Vakfı, sosyal medya ortamları da dâhil olmak üzere, çeşitli iletişim kanalları üzerinden, kampanyalar, konferanslar, yayımlar, bildiriler yoluyla Türkiye-AB ilişkilerini gündeme taşımayı ve bu ilişkilerin ne kadar önemli ve değerli olduğunu hatırlatmayı hedeflemektedir (Vardar, 2014, 29).

4-5 Nisan 2015 tarihlerinde 2.489 kişinin katılımıyla farklı coğrafi bölgelerde farklı yaş aralıklarına ve eğitim düzeylerine sahip kişi ile “Türkiye Kamuoyunda Avrupa Birliği Algısı-2015” çalışmasını 2015 yılının Mayıs ayında kamuoyu ile paylaşan İKV, son dönemde müzakere sürecinin tıkanmasıyla sürece ilişkin kamuoyunun beklentilerini ve algılarını ortaya koyması bakımından önemli bir çalışmaya imza atmıştır. Araştırma bulguları, sivil toplum kuruluşları ve kamu kurum temsilcileri tarafından dikkatle okunmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Araştırmaya katılan her 5 kişiden 4'ü Avrupa Birliğini daha önce duyduğunu belirtirken, katılımcıların %85'i AB hakkında hiç veya biraz bilgiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmaya göre kamuoyunun %61,8'i Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemek ile birlikte katılımcıların %73'ünün Türkiye'nin AB üyeliğine olan inancının azaldığı belirtilmiştir. Yaş aralığı olarak da veriler incelendiğinde 45 yaş altı grubun AB üyeliğini daha çok desteklediği görülmektedir. Eğitim oranı olarak bakıldığında ise eğitim düzeyi arttıkça AB hakkında bilginin ve müzakere sürecine olan bakışın olumlu oranda değiştiği izlenmektedir (Özsöz ve diğerleri, 2015: 9).

Araştırma raporunun önemli bulgularından birisini de kamuoyunun AB konusundaki bilgi kaynaklarının dağılım oranları oluşturmaktadır. Bu oranlar analiz edildiğinde Türk kamuoyunun halen geleneksel medya kaynaklarını tercih ettiği görülmektedir. Bu oran %50'dir. Avrupa Birliği Bakanlığı ve diğer kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşları en alt sıralarda yer alarak sırasıyla %1 ve %1,5 oranları oluşturmaktadır (Özsöz ve diğerleri, 2015: 23). Bu bulgular göstermektedir ki müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları yeterince kamuoyunda

görünür değildir. Sivil toplum kuruluşları iletişim çalışmalarına daha fazla önem vermeli, AB hakkında bilgi kaynaklarını çeşitlendirmeli ve kamuoyunun hizmetine sunmalıdırlar. Tıkanan müzakere sürecine canlılık kazandırmak için STK'lar kamuoyunda farkındalık yaratmalıdır. Unutulmamalıdır, müzakere süreci sadece bürokratik kurumların değil, sivil toplum kuruluşlarının ve kamuoyunun da katılımıyla yürümektedir.

Genel olarak, İktisadi Kalkınma Vakfı'nın, AB ile Türkiye arasındaki müzakere sürecinde yaptığı çalışmalar çok önem taşımaktadır. AB müzakere sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi ve müzakere sürecine kamuoyunun geniş katılımının sağlanması açısından İKV'nin rolü yadsınamaz. İKV, raporlar, araştırmalar ve farklı konularda gerçekleştirdiği projeler ile birinci elden ve sağlıklı bir şekilde AB müzakere süreci ve bu konudaki gelişmeler ile ülkemizdeki kamuoyunu bilgilendirmektedir. İKV'nin, AB ülkeleri nezdindeki faaliyetleri de bu ülkelerdeki STK'lar ve iş dünyası temsilcileri ile işbirliği imkanlarının artırılarak Türkiye'nin bu ülkelerde daha iyi anlatılmasına katkıda bulunmaktadır. AB üyelik sürecinin en yakın takipçilerinden biri olan İKV'nin bu süreçte edindiği bilgi birikimi ve deneyimiyle, sivil toplumun ve iş dünyasının AB'ye tam üyelik sürecinde gerçekleştireceği faaliyetlerin koordine edilerek etkinliğinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, 2015: 42).

Çalışma kapsamında görüştüğümüz Vakıf Genel Sekreteri Melih Özsöz, Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye açısından bir tercihten ziyade, devlet politikası ve stratejik bir hedef olduğunu belirtti. AB ile bütünleşme sürecinin, Türkiye'de demokratikleşme, modernleşme ve kalkınma için itici bir güç görevi gördüğünü belirten Özsöz, AB içerisinde yaşanan bazı gelişmeler nedeniyle ilişkilerde zaman zaman yaşanan iniş çıkışlara rağmen, AB'ye tam üyelik Türkiye için halen önemini koruduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

İKV'nin rolünü de açıklayan Özsöz, Türkiye- AB ilişkilerinde uzmanlaşmış bir kuruluş olduklarını söyleyerek, Türkiye-AB ilişkilerindeki güncel gelişmelerin yanı sıra AB'de ve üye ülkelerde yaşanan gelişmelerin takibi ve ülkemize etkileri ile katılım müzakereleri sürecinin izlemesi konusunda İKV'nin yeterli birikime sahip olduğunu belirtmiştir. Genel olarak, AB ile ilişkilerde yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesinin yanı sıra, geleceğe yönelik

analiz yapma ve görüş oluşturma kapasitesine de sahip olan İKV'nin bu yönüyle bir erken uyarı misyonu üstlendiği de söylenebilir(Kişisel Görüşme, 2015).

Türk iş dünyasının AB ile bütünleşme hedefi doğrultusunda kurulan İKV, kurulduğu günden bu yana Türkiye-AB ilişkilerinde ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinde görüşüne başvurulanan kurumların başında gelmektedir. İKV, AB ve Türkiye-AB ilişkileri konularındaki gelişmeleri izleyerek, Türk özel sektörü adına çeşitli görüş ve öneriler geliştirmektedir. Bunun yanında, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışındaki kuruluşlarla işbirliği içerisinde bulunan İKV, Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde temel görüşlerin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Kişisel Görüşme, 2015).

Özet olarak İKV'nin son dönem Avrupa Birliği'ne bakışını Başkan Zeytinoğlu şu şekilde açıklamaktadır; "Tüm zorluklara ve engellere rağmen Türkiye'nin AB üyelik perspektifinin tekrar canlandırılması hem ülkemiz hem Avrupa açısından stratejik bir hedeftir. AB'nin karşı karşıya olduğu sorunların çözümünde Türkiye anahtar konumdadır" (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2016).

3.2. TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (TÜSİAD)

Özel sektörün ilk gönüllü derneği olan TÜSİAD, çoğulcu bir model olarak kurulmuştur (Çepel, 2006: 58). Önde gelen on iki sanayicinin 2 Nisan 1971'de verdiği imza sonucunda hükümet örgütün kuruluşunu 20 Mayıs 1971'de resmen kabul etmiştir.

TÜSİAD'ın misyonu derneğin tüzüğünde şu şekilde belirtilmektedir:

TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar. Dernek, Türkiye'nin küresel rekabet düzeyinde tanıtımına katkıda bulunur. AB üyeliği sürecini desteklemek üzere uluslar arası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim, temsil ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapar (TÜSİAD, 2015).

TÜSİAD, süreç içerisinde iş dünyasının çıkarlarını koruma misyonunun yanı sıra, iç ve dış politikalara katılan bir baskı grubu olmaya başlamıştır. Kongar bu değişikliği, 1979 yılında Ecevit hükümetindeki bakanlara yönelik yolsuzluk iddiaları nedeniyle hükümetin istifa etme sürecinde TÜSİAD'ın etkili olduğunu ifade ederek dile getirmiştir (Kongar, 2000: 186).

Keyman ise, 1980'lerden sonra derneğin hareket tarzına bakıldığında, TÜSİAD'ın ekonomik bir baskı grubu olarak işlemediği, aynı zamanda kendini bir sivil toplum kuruluşu olarak da tanımladığını belirtirken, ekonomik reformların yanında politik referanslar, kimlik referanslarının da mevcut olduğunu vurgulamıştır (Keyman, 2005).

TÜSİAD, özellikle Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsü almasından sonra faaliyet alanlarını genişletmiştir. Özellikle 1990 yılından sonra, ekonomik gelişmenin sosyal ve politik gelişmeden bağımsız ele alınamayacağını düşünerek AB üyeliğini öncelikli amaçları arasına almıştır. TÜSİAD, Türkiye'nin geleceğini AB'de olduğunu savunarak, bu süreçte Türkiye'nin AB üyeliği hakkında kamuoyunda ve hükümette görüş ve hareket birliğinin oluşmasını sağlamayı ana amaçları arasına yerleştirmiştir. Ömer Sabancı'nın ifade ettiği gibi, Türkiye'nin AB ile müzakere sürecini başarılı bir şekilde tamamlaması TÜSİAD'ın misyon ve amaçlarının yeni aşamasını oluşturmaktadır (Karahana, 2009: 33-36).

TÜSİAD'ın etkinleşme süreci analiz edildiğinde 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katıldığı tarih kırılma noktası olarak ifade edilebilir. Bu dönemde gerçekleştirilen değişiklik ile artık tüzükte:

“Demokrasi ve insan haklarına saygı, devletin asli görevlerine odaklanması, demokratik sivil toplum, laik hukuk devleti, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal alt yapısı, iş ahlakı ilkeleri, uluslararası bütünleşme, Türk sanayisinin rekabet gücünün artırılması, teknolojik gelişim, verimlilik ve kalite yükselişi, bölgesel ve sektörel potansiyellerin geliştirilmesi ve AB'ye entegrasyon” gibi hedeflere yer verilmeye başlanmış, TÜSİAD'ın misyonu, Türkiye'nin modernleştirilmesi ve çağdaş bir toplumsal yapıya kavuşturulması olarak ifade edilmiştir (Gürpınar, 2006:235; Cicioğlu, 2011: 153).

TÜSİAD, zaman içerisinde politik, toplumsal, sosyal ve kültürel konularla da ilgilenmeye ve bu konularda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Tuncay Özilhan bu durumu şu şekilde açıklamıştır; “TÜSİAD, sağlam bir ekonomik yapıya sahip ama politik ve sosyal açıdan zayıf bir ülkenin gelişmiş ülkeler arasında yer alamayacağına inanmaktadır. Öte yandan, ekonomik gelişme zaten istikrarlı bir politik yapı olmadan, demokratik standartları yükseltmeden mümkün olamamaktadır. İstikrar ise

ancak güçlü bir politik sistem bünyesinde hayat kazanabilmektedir” (TÜSİAD, 2002).

TÜSİAD, ele aldığı konulardaki değişiklik ile çalışma alanını genişletmiş, sadece iş dünyasını ilgilendiren konularda değil post modern sorunlar olarak nitelendirilen, Birleşmiş Milletler kalkınma hedeflerini de içeren demokrasi, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma, toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim, istihdam gibi konularda da faaliyetler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda savunduğu politikaların gündemi değişmiş ve çeşitlenmiştir (Gürpınar, 2006: 234).

Işık’ında belirttiği gibi TÜSİAD asli fonksiyonu olan ve bünyesinde bir araya getirdiği işadamları ve sanayicilerin çıkarlarını koruma ve kollama misyonunun dışında “sivil toplumun sorumlu bir sivil teşkilatı” , baskı ve çıkar grubu olarak karar verme mekanizmasında aktif rol talep etmiş, farklı hak temelli politikalar üreterek her türlü politik meselenin içerisinde yer almaktadır (Işık, 2006: 148).

3.2.1. Türkiye’nin AB Üyelik Sürecine Bakışı

Avrupa Birliği’ni destekleyen TÜSİAD’ın, Türkiye’nin geleceğini bireysel hak ve özgürlüklerde gördüğünü belirten Keyman, TÜSİAD AB’nin en önemli destekçilerinden biri olarak gördüğünü söylemektedir (Keyman,2005).

TÜSİAD’ın AB’ye bakışını dört perspektif belirlemektedir. Birinci olarak TÜSİAD’a göre küreselleşen dünyada politik ve ekonomik kalkınmada AB üyeliği Türkiye açısından önemli bir çıpadır. İkinci olarak, Avrupa Birliği sayesinde kamu yönetiminde, devlet yapısında ve yönetim alanında önemli değişiklikler meydana gelerek, bu alanlarda yapısal reformlar yapılacaktır. Üçüncü olarak, AB’ye üyelik ile birlikte ekonomi yönetiminde meydana gelebilecek yapısal reformlar ile birlikte Türkiye yaşanacak ekonomik krizler ile etkili mücadele edebilir bir ülke olacaktır. Ve son olarak, AB üyeliği ile artması düşünülen yabancı sermaye yatırımları TÜSİAD’ın AB sürecine bakışını açıklamaktadır (Cicioğlu, 2011: 154).

TÜSİAD’ın Avrupa Birliği üyeliğine bakışını 2005 yılında Sabancı; “ABD, Hindistan, Çin gibi siyasi ve ekonomik güçlerin bulunduğu bir dünyada, Türkiye’nin AB’yi, AB’nin de Türkiye’yi tercihinin akılcı bir tercih olduğunu vurgulayarak” dile getirmiştir (Çepel, 2006: 60).

TÜSİAD'ın Avrupa Birliğine bakışı ve süreçten beklentisi görev yapan bütün başkanların önemli demeçlerinde görülmektedir. Eski başkanlardan Yılmaz'ın belirttiği üzere TÜSİAD, AB sürecinde itici güç olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Yılmaz; “TÜSİAD olarak AB üyelik hedefinin her zaman arkasında durduk, ilişkilerin itici gücü olduk. Bu rolümüzü kararlılıkla sürdüreceğiz. Biz Avrupa Birliği sürecini sadece ekonomik ilişkiler, serbest ticaret ve yatırım akışları çerçevesinde değerlendirmiyoruz. AB bir demokrasi, hukuk devleti ve özgürlükler toplumu modelidir. Bu perspektiften de Avrupa Birliği, Türkiye için bir küresel güç kaynağıdır.” AB sürecini dünyanın diğer bölgeleriyle ilişkilerinde önemli bir araç olarak değerlendiren Yılmaz, “Türkiye'nin AB üyeliğinin AB dışındaki dünyayla ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve güçlenmesini sağladığını ve ilişkilerin bu çerçevede güçlenmesi ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini düşünmekteyiz” diyerek TÜSİAD'ın AB sürecine bakışını ifade etmiştir (Yılmaz, 2013: 12-14).

TÜSİAD eski başkanlarından Haluk Dinçer, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ni hedeflemesini modernleşme sürecinin somut bir evresi olduğunu belirterek, “TÜSİAD, bu hedefin en tutarlı ve en aktif destekçilerinden biri oldu. Ancak, Avrupa Birliği'nin temsil ettiği bütünleşme deneyimini beğenmemiz ve desteklememiz, projenin sorunlarını görmemize engel değildir. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde pek çok ülkede ırkçı, yabancı düşmanı hatta kimi AB karşıtı aşırı sağ partiler önemli bir ivme kazandılar. Kuşkusuz 21. yüzyılda demokrasi yeni bir sınamayla karşı karşıya bulunmaktadır. Daha katılımcı, daha sağduyulu, daha cesur ve daha insan odaklı bir politika gerekiyor tüm çağdaş demokratik ülkeler için” diyerek bir anlamda TÜSİAD'ın bakış açısını yansıtmıştır (AB Haber, 2015).

TÜSİAD Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler Komisyonu Başkanı Ayça Dinçkök, TÜSİAD'ın en çok önem verdiği, üzerinde durduğu konuların başında AB'ye uyum geldiğini belirtmiştir. Dinçkök, “yurtdışı temaslarımız çok kuvvetli. Berlin'de, Brüksel'de bulunan ofislerimizden sürekli rapor alıyoruz. AB'yi yakından takip ediyoruz. Oradan Türkiye'ye bakışı yakından takip ediyoruz” diyerek AB uyum sürecine bakışı ifade etmiştir (Dinçkök, 2006).

22 Nisan 2011 tarihinde AB için sivil toplum platformu toplantısı düzenleyen TÜSİAD, AB üyeliğinin Türkiye'nin vazgeçilmez hedefi olmayı sürmesi gerektiğini

belirtmiştir. Bu sürecin partiler üstü bir anlayışla, üyelik kriterleri için zorunlu olan reform sürecini süratle canlandırması gerektiğini savunmaktadır (Euroactive, 2011).

TÜSİAD Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası, Avrupa Birliğinin Türkiye'ye karşı uyguladığı bazı politikalara karşı çıkarak, AB üyeleri tarafından dile getirilen "imtiyazlı ortaklık" gibi farklı bütünleşme modellerine TÜSİAD olarak şiddetle reddettiklerini belirtmiştir (Demirkol, 2006: 82).

TÜSİAD'ın AB sürecinden beklentilerini genel olarak, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve ülkede demokrasinin yerleşmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede TÜSİAD'ın ifade özgürlüğü ve temel insan haklarının geliştirilmesi, bağımsız ve verimli yargı mekanizması ile hukukun üstünlüğünün sağlanması, ademi merkezci yönetim anlayışını ve seçim sistemindeki değişiklikleri içeren temel öncelikli demokratikleşme önerileri bulunmaktadır (Yücaoğlu, 1999: 6).

TÜSİAD'ın müzakere sürecindeki rolünü ve sürecine bakışını Dinçer'in değerlendirmeleri net olarak ifade etmektedir (TÜSİAD, 2014):

"Türkiye'nin AB üyeliği, Tük iş dünyası için temel önceliklidir. 1996'dan bu yana süren gümrük birliği ve yasal uyum süreci temelinde, Türkiye, bugün esas itibariyle Avrupa tek pazarının bir parçasıdır. Ticaret, yatırım, turizm, teknoloji, sayısal programlar, imalat sanayi, hizmet sektörü ve günlük hayat standartlarımız açısından AB bir ağırlık merkezidir. AB politikaları ve düzenlemeleri Türkiye'de zaten benimsenmiş ve uygulanmakta olduğuna göre, AB'nin dışında kalınmasının ekonomik ve siyasal bir mantığı bulunmamaktadır. TÜSİAD'da bu sürecin temel öncüllerinden biri olmuştur".

Göç sorunu çerçevesinde TÜSİAD'ın Avrupa Birliğine bakışını Başkan Canan Başaran Symes şu şekilde değerlendirmektedir: "Mülteci meselesi Avrupa Birliğinin bütünlüğünü sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Birliğin temel ilke ve değerlerinden uzaklaşan bazı birlik üyesi ülkelerin politikalarını şaşkınlık içerisinde izliyoruz. Avrupa Birliği ekonomik kriz ile birlikte toplumsal anlamda farklılıklara saygıyı da kaybederek demokratik düzeni onarılması güç bir şekilde yıprattı. Avrupa Birliği bütün bu olumsuzluklara rağmen demokrasisini tesis ederek sosyal dengenin güçlendirilmesi için yapısal reformlar yapacaktır" (Milliyet, 2016).

Son dönemde göç sorunu çerçevesinde ilişkilerin belirlendiği Avrupa Birliği müzakere sürecinde TÜSİAD Başkanı Symes tepki göstererek, “Türkiye, göçmenlere karşı AB’nin tampon bölgesi veya kapı bekçisi olamaz. AB’nin gelecekte tam üyesi olmasını planladığı bir ülkeyle arasındaki fiziki ve manevi duvarları bazı küçük politik ve mali ödünler karşılığında güçlendirecek bir süreç bizim açımızdan son derece kaygı vericidir”.

TÜSİAD’ın girişimleriyle Fransa’da kurulan Bosphorus Enstitüsü’nün yedinci yıllık seminerinde mülteci akını üzerine canlanan Türkiye’nin AB’ye üyelik süreci ve AB’nin ekonomik, toplumsal ve kuramsal evriminin tartışıldığı toplantıda Başkan Başaran; “AB üyelik sürecinin olumlu enerjisi olmadan gümrük birliği, mülteci krizi gibi konularda ilerlemek mümkün değildir; yüksek yaşam standartları, sosyal ilerleme, toplumsal kalkınma gibi konularda AB öncelikli referans noktamız olmalıdır”. Ayrıca sürece yönelik eleştirilerini de belirten Başaran, müzakere sürecinin başlamasından itibaren ilişkilerin kazan- kazan denklemi yerine, kaybet-kaybet denklemine göre oluştuğunu ifade ederek, AB ile sadece çıkarlarımızın değil, sorunlarımızın da ortak olduğu bilinciyle hareket etmeliyiz önerisini getirmiştir (Zete, 2016).

2011 yılından başlayarak günümüzde de devam eden göç sorunu Avrupa Birliği müzakere sürecinde en önemli gündem başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Özellikle son 3 yıldır AB üzerine çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları, özel sektör aktörleri, odalar ve borsalar göç ve mülteci politikaları üzerinden AB okuması yapmakta, ikili ilişkilerin geleceğini bu sorun teması çerçevesinde analiz etmektedirler. TÜSİAD ise Brüksel temsilciliği aracılığıyla güncel gelişmeleri yakından takip ederek kamuoyunu süreç hakkında bilgilendirmektedir.

7 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Birliği zirvesini, zirve sonuçlarını ve Türkiye- AB ilişkilerini değerlendiren TÜSİAD Brüksel Temsilcisi Kaleağası, “AB sürecinde köprünün çok ortalarındayız ve bu köprü, rüzgârlı ve sallanan bir köprü” diye konuşarak, Türkiye yeniden AB sürecine girmezse, kamu ihaleleri, sosyal politika, işyeri güvenliği gibi konularda AB kriterlerinde ilerlemezseler ilişkiler başka sorunlar üretebilir değerlendirmesinde bulundu (Businessht, 2016).

2015 yılında çıkardığı “Dünya Nasıl Değişiyor? Türkiye Nereye Gidiyor?” isimli kitabında Kaleağası Türkiye’nin AB sürecini ve yakın tarihini fırsatlarını ve tehditlerini analiz etmektedir. Kaleağası, TÜSİAD olarak uluslararası arenada ilk gündem maddelerinin AB konusu olduğunu, bu doğrultuda demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği gibi farklı ilerleme alanlarını önemsediklerini belirtmektedir. Ayrıca, AB ile ilişkilerin bir reform gündemi olduğunu, AB üyelik konusunun toplumsal bir seferberlik, ulusal çıkar ve siyasi irade olduğunu vurgulamıştır. Son dönemde yaşanan göç krizi, İngiltere’nin birlikten ayrılması gibi tartışmalı konularda ikili ilişkilerin değişim evresinde olduğunu belirten Kaleağası, Türkiye’nin üyeliğinin AB için bir fırsat penceresi açtığını ifade etmektedir. Ayrıca TÜSİAD’ın Avrupa özel sektörünün temsil kurumu BUSINESSSEUROPE üyeliği sayesinde AB karar sisteminin içinde olduğunu bu üyelik sayesinde Avrupa’nın nerede olduğunu ve nereye gittiğini, Türkiye’ye yönelik algıları net olarak gördükleri ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 2015).

Özet olarak, TÜSİAD, Avrupa Birliğini toplumsal bir proje olarak gördüğünden sürece ayrı bir önem atfetmektedir. AB müzakere sürecini toplumsal bir proje olarak gören dernek, Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye’nin ekonomik, sosyal, politik kalkınmasına önemli rolünün olduğu bilinciyle iç ve dış kamuoyunun bilgilendirilmesi stratejisini benimseyerek ve bu alanda iletişim ve lobi çalışmalarını ön plana çıkararak sürece desteğini yaptıkları faaliyetler ile göstermektedir.

3.2.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri

AB müzakere sürecini toplumsal bir politika ve gereklilik olarak değerlendiren TÜSİAD, ülkenin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel anlamda değer kazanmasında ve toplumsal istikrara katkı sağlamasında itici güç olarak görmektedir (Çepel, 2006: 66).

Aralık 1999’da Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yeşil ışık yakmasıyla, Türk iş dünyasının ve gönüllü olarak kurulan sivil toplum kuruluşlarının AB ile ilişkileri şekil değiştirmeye başlamış, AB sistemini anlayan iş dünyası AB’nin sosyal, politik ve kültürel boyutlarıyla tanışmaya başlamıştır. AB tam üyelik müzakere aşamasında önem taşıyan Kopenhag Siyasi Kriterleri çerçevesinde istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin var olması, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve

azınlıkların korunması gibi kriterler, TÜSİAD gibi iş dünyasının da gündeminde yer almaya başlamıştır (Akyüz ve diğerleri, 2014: 95).

Avrupa Birliği'nde sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılımında önemli bir mekanizma olan Ekonomik ve Sosyal Konsey yapısının Türkiye'de hayata geçirilmesi ve etkin bir şekilde uygulanması, TÜSİAD'ın teklif etmesiyle olanak bulmuştur. Farklı görüş ve kesimler arasında diyalog, işbirliği ve toplumsal uzlaşma için faaliyet gösteren Konsey, 2001 yılında kurulmuştur (Yüceoğlu, 2000: 6).

TÜSİAD, Avrupa özel sektörünün temsilcisi olarak kabul edilen UNICE'nin 1987 yılından bu yana tam üyesi olarak müzakere sürecinde Türkiye'ye katkı sağlamaktadır. UNICE, AB kurumlarının gündeme getirdiği mevzuat ve politika oluşturma süreçlerinde doğrudan yer almakta ve AB karar alma süreçlerine son derece etkin bir şekilde katkıda bulunmaktadır (Karahana, 2009: 39). TÜSİAD, 1996 yılında Brüksel'de açtığı temsilciliği aracılığıyla; AB düzeyinde Türk iş dünyasını temsil etmek, işçi ve işveren kuruluş olarak TİSK'i UNICE bünyesinde temsil etmek, Türk kamuoyunu ve sanayicileri ile işadamlarını Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgilendirmek gibi çalışmalarda bulunmaktadır (Cicioğlu, 2011: 167).

Özellikle TÜSİAD, Brüksel Temsilciliği ile eş güdümlü olarak çalışarak, AB Müktesebatına uyumu izlemek ve Ankara'daki kamu ve özel sektör kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları ile düzenli bir diyalog ağı oluşturmasına katkı sağlamak amacıyla 2000 yılının Mayıs ayında Ankara temsilciliğini açmıştır (Gürpınar, 2006: 241).

TÜSİAD, Avrupa Birliği müzakere sürecinde yurtiçi ve yurtdışı faaliyetlerini gazeteler, televizyon ve radyolar aracılığıyla Avrupa halkına ulaştırmaya çalışırken, AB yetkilileri ve temsilcileri ile ilişkiler kurarak lobi çalışmalarını yürütmektedir. Bu çalışmalar kapsamında TÜSİAD, 2003 yılında MEDA çatısı altında en başarılı lobi kuruluşu olarak seçilmiştir (Yetkin, 2005). TÜSİAD, yurtdışında yapmış olduğu çalışmaların yanı sıra uluslararası alanda da temsiliyetini güçlendirmiştir. AB katılım müzakerelerinin başlamasıyla TÜSİAD, Washington, Berlin, Paris ve Pekin'de açtığı temsilciliklerle uluslararası bütünleşmeyi hızlandıracak bilimsel çalışmalar yapmaktadır.

TÜSİAD, 2001 yılında “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri Görüşler ve Öncelikler No 1-2 “ adlı rapor hazırlayarak kamuoyunda çok tartışılan bir dernek olmuştur. TÜSİAD sivil toplum yararına yönelik hazırladığı bu raporları karar alıcılar ile paylaşarak AB yolunda eksiksiz bir Türkiye yaratmanın önemli olduğunu vurgulamıştır (Işık, 2006: 164).

TÜSİAD’ın, Türkiye’nin AB üyelik sürecinde lobi faaliyetleri yaparak katkıda bulunması, 1999 yılındaki Helsinki Zirvesinde kendini göstermiş, ondan sonra 17 Aralık 2004 tarihinden sonra da bu lobi faaliyetlerini artarak devam ettirmiştir. Özellikle, 2004 tarihinde tam üyelik müzakere sürecinin başlamasını talep eden mektup yazan TÜSİAD, hükümetin yanında bir sivil toplum kuruluşu olarak iletişim çalışmasında bulunmuştur (Cicioğlu, 2011: 168).

Avrupa Birliği nezdinde TÜSİAD, 2014 yılında da birçok proje, toplantı ve uluslararası koordinasyon çalışmalarında bulunmuştur. Brüksel temsilcisi Kaleağası 17 Kasım 2014 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu üyeleri ve yöneticileri, Avrupa Birliği Parlamenterleri, AB üye ülkelerinin bakan ve bürokratları, Avrupa Yatırım Bankası yetkilileri, AB nezdinde büyükelçiler, medya ve uluslararası iş dünyası temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiş ve çeşitli toplantılara katılarak, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu etkinliklerini takip etmiştir. Ayrıca, 2014 yılında temsilcilik, haftalık olarak çıkarılan “Brüksel’de Bir Hafta” ve aylık olarak çıkarılan “Avrupa İş Dünyası Gündemi” yayınları ile düzenli bilgilendirme çalışmalarını devam ettirmiştir. Temsilcilik, çeşitli konularda raporlar hazırlayarak, kamuoyunu bilgilendirmeye katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalardan bazıları, Avrupa seçimleri, Avrupa Parlamentosu Türkiye Raporu, Türkiye-AB 2014 son durum, Avrupa İş Dünyası 2014- 2019 ticaret Gündem’idir. 2014 yılında doktora ve yüksek lisans öğrencilerine staj imkânı sağlayan Brüksel Ofisi, öğrencilerin AB ve uluslararası düşünce kuruluşları toplantılarına katılımını sağlayarak hazırlanan raporları özel bir blokta kamuoyu ile paylaşmıştır (Akyüz ve diğerleri, 2014: 61-62).

Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecinde katılım müzakerelerinin başarıya ulaşmasında sivil toplum kuruluşlarının bu sürece katılımı büyük önem taşımaktadır. TÜSİAD, kuruluşundan itibaren misyonu çerçevesinde Avrupa yöneliminin destekçilerinden olup, Türkiye’yi Avrupa kamuoyuna tanıtmak ve kamuoyunda olumlu bir algı yaratmak amacıyla Avrupalı muadil kuruluşlar, iş dünyası, medya ve

birçok karar verici ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Bu kapsamda 2005 yılında kurulan “Yurtdışı İletişim Komisyonu” TÜSİAD üyelerince desteklenerek Avrupa Birliği yolculuğunda Türkiye’ye destek olmayı hedeflemiştir (Altınbaşak ve Yalçın, 2008: 39)

TÜSİAD’ın önceliklerinden biri de Türkiye’nin AB kamuoyundaki algılarını olumlu yönde değiştirmek üzerine iletişim çalışmalarıdır. Bu çerçevede TÜSİAD, Avrupalı politikacı ve bürokratlarla toplantı ve görüşmeler yaparak ve bu kişileri Türkiye’ye davet etme yoluyla iletişim çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca TÜSİAD, Business Europe nezdinde çalışmalar yaparak kişi ve kuruluşların Türkiye’ye olan desteklerini arttırmaya çalışmaktadır (Cicioğlu, 2011: 169).

Avrupa Birliği müzakere sürecinde TÜSİAD’ın;

- Dünya ve Avrupa çapındaki bilinirliği ve saygınlığı,
- Yurtiçinde olduğu kadar yurtdışındaki güçlü ilişkiler ağı,
- Üyelerinin yurtdışındaki ilişkileri ve başarıları,
- İş dünyasının her alanındaki derin bilgi birikimi ve uzmanlığı,
- Yerli ve yabancı diğer STK’larla yıllardır süregelen işbirlikleri

gibi özellikleri yapılan çalışmaların etkili olması açısından büyük bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (Altınbaşak ve Yalçın, 2008: 75).

Çalışma kapsamında görüştüğümüz Dernek Dış İlişkiler uzman yardımcısı Zafer ÇAĞ, TÜSİAD’ın değişen hedef ve misyon çerçevesinde Türkiye’nin AB üyelik sürecini desteklediğini ifade etmiştir. Günümüzde yaşanan sorunlara rağmen Türkiye açısından AB’nin, AB açısından da Türkiye’nin birbirlerine karşı sorumlulukları bulunmaktadır (Kişisel Görüşme, 2016).

Çağ, TÜSİAD’ın gerek ulusal gerekse de uluslararası sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yürüttüğünü özellikle yurtdışında bulunan temsilcilikler aracılığıyla Türkiye’nin uluslararası alanda özellikle AB nezdinde imajının düzeltilmesi için lobi faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmektedir (Kişisel Görüşme, 2016).

TÜSİAD’ın başta ekonomi alanında olmak üzere demokratik istikrarın devam ettirilmesi, AB itici gücü ile yapılan reformların sürdürülebilir kılınması, son yıllarda ortaya çıkan göç, mülteci sorunu gibi alanlarda AB ile ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2016).

AB-Türkiye tam üyelik müzakere sürecinde hükümetin yanı sıra farklı tematik alanlarda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarının da karar alma ve uygulama mekanizmalarına dâhil edilmesinin önemli olduğunu vurgulayan Çağ, tıkanan ilişkilerin canlandırılmasında sivil toplum kuruluşlarına önemli rol düştüğünü belirtmektedir (Kişisel Görüşme, 2016).

Sonuçta, bir sivil toplum kuruluşu olarak TÜSİAD, etkinlikleri ile kamuoyunu bilgilendirmekte, eleştirileri ile gündemde yer almaktadır. Günden güne etkinliğini arttırarak sermayenin verdiği güçten de faydalanarak yönetim erkini davranışları ile şekillendirmektedir. Günümüzde, kamuoyunda en çok adı geçen kuruluşlardan biri olan TÜSİAD, medyada çıktıkları ile geniş yer alan, hükümetlerin iç ve dış politikada muhatap kabul ettiği sivil toplum kuruluşu olarak niteliğini arttırmaktadır. Ayrıca TÜSİAD Türkiye'nin AB üyeliğinin tartışılmaz önemi haiz olduğunu belirtmekte ve AB üyeliğinin toplumsal bir proje olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Gürpınar,2006: 242-250).

3.3. TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB)

Meslek odaları, belli bir meslek alanında faaliyet yürüten kişilerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, gelişmelerine imkan sağlamak ve birbirleri arasında yardımlaşma ahlakını tesis etmek maksadı ile faaliyetler icra eden kuruluşlardır (TOBB, 2015).

TOBB ise odaların ve borsaların üyelerinin menfaat ve çıkarlarının daha iyi korunması amacıyla 1952 yılında kurulan kamu niteliğindeki istişareye dayalı bir mesleki üst kuruluştur. TOBB'un tamamıyla devletten bağımsız bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Buna karşılık iş dünyasının desteğiyle Türkiye için kalkınma projeleri üretmektedir ve AB ile müzakere sürecine sivil toplum katılımını arttırmak amacıyla da çalışmaktadır (Cicioğlu, 2011: 171).

TOBB genel olarak, odalar ve borsalar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamayı, ticaret ve sanayinin genel çıkarları ile örtüşen şekilde geliştirilmesini kolaylaştırmayı, üyelerinin mesleki faaliyetlerini koordine etmeyi, üyelerin birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplinini ve ahlakı korumayı amaçlamaktadır.

Cicioğlu, TOBB'un politika yapım sürecindeki rolünü açıklarken özel sektörün 1950 ile 1960'lı yıllarda gelişmeye başladığını ve büyük ölçekli iş sahiplerinin ulusal ekonomiye olan katkılardan ötürü sosyal güçlerinin arttığını belirtmiştir (Cicioğlu, 2011: 170).. Cicioğlu'na göre ayrıca 1970 ve 1980'li yıllarda gönüllü meslek kuruluşlarının sayılarında artış gözlenmiş ve özel sektörün siyaset üzerindeki hâkimiyeti hızla artmıştır.

3.3.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı

TOBB, genel olarak AB üyelik sürecine olumlu yaklaşmakta ve Türkiye'nin müzakere sürecinde gerçekleştirdiği çalışmalarla sürece katkıda bulunmaya çalışmaktadır. TOBB'un, müzakere sürecine bakışını, Türkiye ve AB taraflarına ayrı ayrı stratejiler uygulaması oluşturmaktadır. TOBB'un Avrupa Birliği sürecine bakışını Başkan Rifat Hisarcıkloğlu TOBB'un 62. Genel Kurul toplantısında yapmış olduğu konuşmasında açıklamıştır (Cicioğlu, 2011: 175). Buna göre, AB sürecinde keyfi olarak gerçekleştirilen uygulamaların kesin olarak tanımlanmış kurallar çerçevesinde gerçekleştirileceğini vurgulamıştır. Kuralların herkese eşit olarak uygulanmasının da kurallara bağlanması gerekliliğinin önemli olduğu belirtilerek, en nihayetinde TOBB'un Türkiye'nin AB sürecine tam anlamı ile destek olduğu hususu tekrarlanmıştır.

Müzakerelerin başladığı 2005 yılındaki konuşmasında Hisarcıkloğlu, müzakere sürecinde TOBB aktif bir şekilde yer almayı talep etmektedir diyerek bu sürece sivil toplum katılımının artırılmasının önemini vurgulamıştır. Ülke olarak bu süreçte iyi hazırlığın gerekliliğini ifade eden Hisarcıkloğlu, sadece kamunun ve bürokrasinin bu süreci yürütemeyeceğini, özel sektörün ve sivil toplumun da müzakere sürecinin yürütülmesinde etkin bir aktör olarak yer alması gerektiğini belirtmiştir (Cicioğlu, 2011: 175).

TOBB tarafından AB'ye girilmesi ve Kopenhag Kriterlerinin uygulanması istenmekte hatta meselenin AB'ye girip girmeme meselesi değil, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ve AB müktesebatının Türkiye'de uygulanması meselesi olduğu belirtilmektedir (Uyar, 2014: 116).

Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (EUROCHAMBERS) üyeliği yanında TOBB, hükümetlerin AB ile olan görüşmelerine de katılarak müzakere

sürecine destekte bulunmaktadır (Uyar, 2014: 115). TOBB Başkanı ve Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkan Yardımcısı Rıfat Hisarcıkloğlu, Avrupa iş dünyasının Türkiye'ye bakışını şu şekilde ifade etmektedir: “Avrupa iş dünyası, Türkiye'nin AB içerisinde olmasından, Avrupa ile Türkiye ekonomisinin ilişki içinde olmasından yanadır. Avrupa iş dünyası Türkiye'nin Avrupa ekonomisine bir ivme kazandıracağına inanıyor. Biz de Türk iş dünyası ve TOBB olarak ülkemizi temsil noktasında elimizden geldiğince çaba sarf ediyoruz, ama en önemli bulunduğumuz pozisyon itibariyle iş dünyasının menfaatlerini Avrupalı politik liderlere aktararak Avrupa'nın bir an önce krizden çıkıp yeni umutlara doğru yönelmesine katkı sağlıyoruz” (Hürriyet, 2013).

TOBB tarafından desteklenerek araştırma faaliyetleri yürüten Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) İcra direktörü Güven Sak ise son 1 yılda tekrardan başlayan Türkiye ile AB arasında yeni yakınlaşma sürecinin çok önemli olduğunu vurgulayarak, AB yakınlaşması Türkiye açısından her zaman bir yönetim reformu niteliğindedir ve bizimde bugün bu reforma ihtiyacımız bulunmaktadır değerlendirmesinde bulunarak müzakere sürecine bakışını ifade etmiştir (TEPAV, 2016).

26 Temmuz 2016 tarihinde İktisadi Kalkınma Vakfı'nın 54. Olağan Genel Kurulunda konuşan TOBB Yönetim kurulu Başkan Yardımcısı Halim Mete, Türkiye- AB ilişkilerinin önemine değinerek, ülkemizin içerisinde geçtiği şu zor günlerde AB müzakere sürecinin devam etmemeli ve ülkemiz demokrasisinin ve kurumsal altyapısının güçlendirilmesi için Avrupa Birliği ile ilişkilerimizin sürdürülmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum, değerlendirmesinde bulundu (TOBB, 2016).

Atılacak tüm adımların toplumun tüm kesimleriyle kurulacak yakın diyalog ve istişare sonrasında ortak akıl ile belirlenmesinin önemini belirten Mete, müzakere sürecinin yeniden canlanması için sivil toplum kuruluşlarına önemli görev düşüğünü ifade etmiştir (TOBB, 2016).

TOBB'un Avrupa Birliği sürecine bakışının ve bu süreçten beklentilerinin neler olduğunu görmek için TOBB Başkanının konuşmaları ve açıklamaları temel referans niteliği taşımaktadır. Başkan Hisarcıkloğlu'nun AB üye ülke büyükelçileri çalışma toplantısındaki konuşması, TOBB'un Avrupa Birliği sürecinden

beklentilerini ve sürece bakışını net bir şekilde ifade etmektedir. Hisarcıklioğlu: “Biz TOBB olarak, güçlü bir Avrupa Birliği’ni bölgesel ve küresel kalkınmanın sürdürülebilir olmasının önündeki önemli bir aracı olduğuna inanıyoruz. Biz iş dünyası olarak, birleşik bir Avrupa’nın, küreselleşme baskısıyla baş etmenin en güvenilir aracı olduğuna inanıyoruz. Bugüne kadar, Türkiye’nin ev ödevlerini yerine getirmek için gerçekleştirdiği reformlara sağladığınız katkıyı takdirle karşılıyoruz. Zira bu reformlar, toplumumuzun modernleşmesi ve halkımıza daha iyi hizmet için zorunlu adımlardır” (TOBB, 2014).

25 Nisan 2016 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen Türkiye- AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog toplantısında Hisarcıklioğlu, siyasi zorluklarla baş etmenin en iyi aracı ekonomik bağlardır. Bu yüzden ekonomi sektörünün aktörleri olarak biz işimizi iyi yaparsak politikacılara iyi örnek olabiliriz diye konuştu. Katılım müzakerelerinin duraksamasının her iki aktör için de maliyetli olduğunu ifade eden Hisarcıklioğlu, bizler iş dünyası olarak açılacak olan yeni fasılların kapanış kriterlerini yerine getirmek için elimizden geldiğince destek olmak istiyoruz değerlendirmesinde bulundu. Son dönem müzakere sürecine ilişkin de değerlendirmelerde bulunan başkan Hisarcıklioğlu, vize serbestisi konusu gündemimizin en öncelikli maddesini oluşturmaktadır. Bu nedenle AB katılım sürecinin dönüştürücü ve reform odaklı yapısı önemlidir (TOBB, 2016).

Görüldüğü gibi TOBB, Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğini savunmakta, AB’yi Türkiye’nin ekonomik ve politik dönüşüm çabalarının temel çıplarından biri olarak görerek, müzakere sürecinin hızlanmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle müzakere sürecinin durmasının her iki taraf içinde olumsuz olduğunun bilinciyle hareket TOBB, karar alıcılar ile sürekli temas halinde olarak iş dünyasını ilgilendiren konularda hükümetin AB reform çizgisinin kaybedilmemesi için baskı unsuru olmaktadır. Mülteci sorunu ve vize serbestisi konularında da aktif olarak yer alan TOBB, Başkan Hisarcıklioğlu’nun değerlendirmelerinde de görüldüğü üzere AB katılım sürecinin değiştirici ve dönüştürücü etkisine inanmaktadır.

3.3.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri

TOBB, AB’ye üyelik sürecinde, özel sektör çıkarlarının korunması amacıyla yoğun ve kapsamlı çalışmalar yürütmektedir. Müzakere sürecinin gerektirdiği

sektörel verileri bünyesinde barındıran TOBB, bilgi ve veri üretme merkezi olmasının yanı sıra, bu verilerin müzakere sürecine sağlıklı şekilde aktarılması için de gerekli kurumsal alt yapısını tamamlamıştır. TOBB, müzakere sürecinde aktif rol alabilmek üzere Ankara’da güçlü bir sekreteryaya oluşturmuş, Brüksel’deki ofisini daimi temsilcilik haline getirmiştir. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nin destekleriyle bünyesinde alt yapısı genişletilmiş, ayrıca müzakere edilecek konulara ilişkin çalışma grupları oluşturulmuştur (Çepel, 2006: 90).

TOBB AB Daire Başkanı Mustafa Bayburtlu, TOBB’un AB’ye yönelik faaliyetlerini iki çerçevede açıklamaktadır. Bayburtlu’ya göre öncelikle TOBB’un 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu’nun 56/e maddesi gereğince AB mevzuatı ile ilgili olarak faaliyetlerde bulunma görevi vardır. İkinci olarak 35 adet müzakere faslından toplam 27 tanesinin iş dünyasının yatırımları ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir ve bu anlamda söz konusu fasılların TOBB’un çalışma sahasını gerektiren bir özelliği mevcuttur.

TOBB tarafından iş dünyasının müzakereler konusunda bilgilendirilmesi ve iş dünyasının hazırlanması amacıyla “Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezleri” projesi hayata geçirilmiştir. Gümrük Birliği sonrası küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin rekabet gücünün artırılması, yönetim danışmanlığı, bilgilendirme ve eğitim hizmetleri sunmak üzere tasarlanan proje 2002 Mart ayında başlatılmış, TOBB ile Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmeye devam etmektedir (Çepel, 2006: 91). AB İş Geliştirme Merkezleri KOBİ’lere profesyonel eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunarak rekabet seviyelerini ulusal ve uluslararası piyasalarda arttırmalarına ve potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. ABİGEM’ler donanımlı yerel danışman yetiştirilmesi ve Türkiye’de bir KOBİ uzman havuzu oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

“Şirketlerin Sosyal Sorumluluk Bilincinin Arttırılması Projesi”, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ile Esnaf ve Sanatkarların AB düzeyindeki üst örgütü olan UAPME tarafından geliştirilmiştir. Proje, AB tarafından Türkiye’ye sağlanacak mali imkânlardan Türkiye’deki oda ve borsalar aracılığıyla, yerel düzeyde faydalanma kapasitesinin geliştirilmesi için, ABGS işbirliğiyle ve Avrupa komisyonunun mali katkısıyla uygulanmaktadır (Çepel, 2006: 92). TOBB, bu

projede yer alarak bir taraftan Türkiye’de, iş dünyasının sosyal sorumluluğunu gösteren çok sayıdaki uygulamanın biçimlendirilmesi, yürütülmesi ve sonunda uluslararası deneyimlerden yararlanma sürecine katkı sağlamayı, diğer taraftan da Türkiye’deki başarılı uygulamalarla ilgili bilgilerin Avrupa’nın diğer ülkelerine de aktarılmasına uygun bir zemin hazırlamayı amaçlamaktadır (TOBB, 2004).

Avrupa Birliği Leonardo da Vinci Projesi çerçevesinde, Eurochambers ve İtalya Odalar Birliği Brüksel Temsilciliği’nde Türk oda görevlilerinin eğitilmesi amacıyla TOBB tarafından “Avrupa Birliği Odaları İşbirliği ve Bilgi Ağı” isimli bir proje geliştirilmiş ve projeye AB’nin desteği sağlanmıştır (Çepel, 2006: 92).

Bu çalışmaların yanı sıra, TOBB, iç ve dış kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla birbirinden farklı çalışmalar gerçekleştirmektedir. Kamuoyunu doğrudan bilgilendirme çalışmaları için TEPAV ile işbirliği içinde uygulanan Avrupa Birliği İletişim Projesi aracılığıyla katılım müzakereleriyle ilgili bilgilerin kamuoyuna medya aracılığıyla doğru aktarılması için 81 ildeki medya kuruluşlarına yönelik bilgilendirme toplantıları yapılmaktadır (Çepel, 2006: 93).

Cicioğlu’nun ifade ettiği gibi TOBB’un AB süreciyle ilgili dört farklı etkinliği bulunmaktadır. TOBB öncelikle oda ve borsaların kapasitelerinin geliştirilmesi ve AB odaları ile sürdürülebilir ilişkilerin oluşturulması üzerine çalışmaktadır. İkinci olarak, firmalara yönelik seminerler yoluyla gerçekleştirilen faaliyetler birliğin çalışma alanını oluşturmaktadır. Üçüncü olarak müktesebat uyumuna yönelik faaliyetler ve son olarak müzakere sürecinde sivil toplum diyalogu sağlamak amacıyla AB’de ve Türkiye’de iletişim çalışmaları yaparak karşılıklı kamuoylarının algılarının olumlu hale dönüştürülmesi faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Cicioğlu, 2011: 182).

Türkiye’deki yatırım iklimini de iyileştirmek amacıyla AB ile diyalogu arttırmayı amaçlayan TOBB, iş dünyasında kapasite oluşturma ve sivil toplum diyalogunu geliştirmek üzere AB’nin mali desteği ile birçok proje yürütmektedir. Türkiye çapında AB Bilgi Merkezleri projesini gerçekleştirmektedir. Bu proje Avrupa Komisyonu’nun en temel ve önemli iletişim projelerinden birisini oluşturmaktadır (TOBB, 2016).

Çalışma kapsamında görüştüğümüz TOBB-ETU Avrupa Birliği Koordinatörü Doç. Dr. Erdoğan Doğdu, TOBB’un ve TOBB’a bağlı olarak faaliyet gösteren

üniversitenin Avrupa Birliği'ne bakışını ve bu süreçteki beklentilerini, Avrupa Birliği'nin Türkiye açısından önemli bir hedef olduğunu ve bu hedefe tam üyelik mümkün olmasa da ulaşılması gerektiğini söyleyerek ifade etmiştir. Ayrıca Doğdu, Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin ve işlevlerinin yetersiz olduğunu ve daha fazla katılımcı bir anlayış ile müzakere sürecinin yürütülmesi gerekliliğini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Doğdu, Avrupa Birliği'nin demokrasi ve medeniyet projesi olduğunu bu çerçevede işbirlikçi, katılımcı bir anlayış doğrultusunda güçlü ekonomi ve yaşam düzeni oluşturmak için AB çıpasının öneminden bahsetmiştir. Avrupa Birliği tarafından yapılan sivil toplum diyalog çağrılarının önemli olduğunu vurgulayan Doğdu, sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte daha aktif bir şekilde rol oynaması özellikle yurt içinde faaliyet gösteren STK'ların yurt dışında ve Avrupa Birliğinde de etkin çalışmalar yapması gerektiğini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Son olarak Doğdu, TOBB olarak üniversite- sanayi işbirliği çerçevesinde Türkiye'de meslek kuruluşu olarak Avrupa Birliği projeleri uyguladıklarını, eğitim alanında da AB ile uyumlaştırılan müfredat çerçevesinde hareket ettiklerini söylemiştir. Kobilerin kapasitelerinin arttırılmasında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne işadamları boyutunda tanıtılmasında TOBB olarak önemli bir rol üstlendiklerini vurgulamıştır (Kişisel Görüşme, 2015).

Özet olarak, TOBB, Avrupa Birliği sürecini desteklemekte ve bu desteğini her platformda dile getirerek bu yönde faaliyetler gerçekleştirmektedir. Avrupa Birliği'nin politik ve ekonomik kriterlerine ulaşılması amacıyla zamanın harcanmaması üzerinde duran TOBB, TÜSİAD gibi Avrupa'da pek çok sivil toplum kuruluşu ağına üyelik yolu ile müzakere sürecinde aktif olarak yer almaktadır.

Genel olarak, Avrupa Birliği- Türkiye ilişkileri ve bu ilişkilerin içeriğini oluşturan bütünleşme ve müzakere sürecinin başarıya ulaşması ve sürecin derinleşip hızlanması, toplumsal aktörlerin yurtiçinde ve yurtdışında gösterecekleri uyuma ve dayanışmaya, daha da önemlisi birlikte hareket etmesine bağlı olacaktır. AB süreci sadece belirli bir kesimin modernleşme projesi olarak değil, tüm Türk halkının arzuladığı bir dönüşüm, çağdaşlaşma ve demokratikleşme süreci olarak görülmeli ve toplumun farklı kesimleri tarafından desteklenmelidir. Bu çerçevede, sivil toplum ve STK'lar "üçüncü alan" olarak müzakere sürecinde önemli bir rol oynamakta,

Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecine katkıda bulunmalıdırlar (Keyman, 2006: 64).

3.4. MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (MÜSİAD)

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği, kurumsal kimlik olarak kendisini resmi web sitesinde: “hakkın ve hukukun, adaletin ve eşitliğin, barışın ve güvenin, refahın ve mutluluğun sağlandığı; tarihte topluma mal olmuş mahalli ve evrensel değerlerin korunduğu, kendi içinde bütün, bölgesinde etkin, dünyada saygın bir Türkiye için yola çıkan hassasiyet sahibi iş adamlarınının, 9 Mayıs 1990’da İstanbul’da kurdukları bir İŞADAMLARI DERNEĞİ “ olarak tanımlamaktadır (Ermağan, 2012: 182).

Üye sayısı 11.000’ne ulaşan, yurt içinde 85 temsilciliği ve yurt dışında 5 aktif temsilcilik ile birlikte çalışmalarını sürdüren MÜSİAD, gerek iş dünyasına ilişkin görüşleri ile gerekse kuruluşun misyon ve vizyonunda belirtilen ilkeler çerçevesinde gerçekleştirdikleri etkinlikler ile kamu kurum ve kuruluşları üzerinde baskı grubu olarak görev yapan bir sivil toplum kuruluşudur.

Tüzüğe göre dernek, bilgi teknolojilerine bağlı olarak kalkınmasını sağlamış, milli ve manevi değerlerini korumuş ve bu değerlerden taviz vermemiş, üretimin hakça paylaşıldığı ve emeğin sömürülmediği, iç ve dış barışını sağlamış, bölgesinde ve küresel dünyada etkin bir aktör olmuş Türkiye’nin meydana gelmesi için kendilerini sorumlu tutmuştur. Ekonomik ve sosyal gelişme ve kalkınmadan yana kurumsallaşmış bir sistemin yerleşmesini savunmaktadır (Cicioğlu, 2011: 136).

Derneğin adının politik ve ideolojik olarak bazı kesimlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Özellikle, derneğin “müstakil” yerine “Müslüman” olarak algılanması, dernek yönetiminin bu durumdan rahatsızlık duymasına neden olmuş, toplumdaki bu yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek için derneğe “müstakil” ismi verilmiştir (Vorhoff, 2001: 329). MÜSİAD, kamuoyunda İslamcı çizgideki politik ideolojilere yakın olarak durmakta ve yaşanan bir dizi siyasi gelişmeyi de bu çizgi çerçevesinde değerlendirmektedir. Özellikle, derneğin Avrupa Birliği adaylık sürecine bakışı ve sürece ilişkin beklentileri dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir. 2000’li yıllardan önce ve sonra olmak üzere iki düzeyde analiz edebileceğimiz bu algısal değişiklik, hakim partilerin anlayışına göre paralellik

göstermiştir.1990'lı yıllarda Refah Parti'sinin AB'ye karşı tutumuyla, 2002'den sonra Adalet ve Kalkınma Partisinin AB'ye karşı tutumu arasındaki ivmenin değişmesi, derneğin de AB'ye karşı bakışını etkilemiştir.

3.4.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı

MÜSİAD'ın Avrupa Birliği sürecine bakışını, iç politikadaki politik ve ideolojik gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. İslamcı çizgide gelişen MÜSİAD'ın AB'ye bakışını etkileyen önemli olayların başında 28 Şubat süreci gelmektedir (Cicioğlu, 2011, 138). İslami aktörler olarak önemli rol oynayan işadamları derneğinin bu süreçten sonra bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Özellikle savunduğu politikaları dini referans temelinden çıkaran dernek daha çok toplumsal ve sosyal politika odaklı, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi talepleri ön plana alan faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.

MÜSİAD'ın Avrupa Birliğine karşı bakışında, AB'nin Kopenhag Kriterleri ile iç politikadaki reform çalışmalarının hız kazanacağına dair beklentileri ekonomik faktörler etkili olmuştur. Türk ekonomisinin dışarıya açılarak dünya ticareti ile bütünleşmesi, yeni gelişme gösteren Anadolu sermayesi için hayati önem taşımaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerin gelişmesi ve derinleşmesi ile birlikte, AB'ye üye olan ülkeler ile birlikte yapılacak ticaret hacminin de artması beklentisi, MÜSİAD'ın AB müzakere sürecine destek vermesine neden olmuştur (Cicioğlu, 2011: 139).

2000 yılında dernek tarafından yayınlanan Türkiye Ekonomisi raporu, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda kat edilmesi gereken daha bir çok yolunun olduğunu içermesi bakımından önemlidir. Helsinki ve Lüksemburg zirveleri sonrası oluşan iç ve dış politik ortamın değerlendirmesini içeren rapor, AB üyeliğinin Türkiye'nin uluslararası imajını olumlu yönde etkileyeceğini, AB yolunda ilerleyen Türkiye'nin, bölgesinde ve İslam dünyasında önemli bir model ülke olacağını altını çizmektedir. Ayrıca, Kopenhag Kriterlerinin içerdiği yapısal reformların Türk ekonomisini ve politikasını güçlendireceğini bunun da gelişmenin uluslararası sermaye akışını kolaylaştırarak, yabancı sermaye girişini hızlandıracağını altını çizmiştir (MÜSİAD, 2000: 42-43-44).

Türkiye ile AB tam üyelik müzakerelerinin başlama tarihi verilmesi için lobi çalışmalarında bulunan MÜSİAD, verilen kararın arkasından dönemin başkanı Bayramoğlu yaptığı açıklamada, uyum çalışmaları hızının ve kararlılığın eksilmeden devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1990'lı yıllarda Avrupa Birliğini çifte standartlı davranıyor diye eleştiren MÜSİAD'ın, 2000'li yılların başından itibaren Avrupa Birliği sürecini destekliyor oluşu ve bu yönde aktif çalışmalar yürütmesi, derneğin dönüşümünü göstermesi bakımından önemlidir (Cicioğlu, 2011: 139-140).

Avrupa Birliği ivmesi ile elde edilecek demokratik kazanımların ve ekonominin liberalleşmesi beklentisi ve rasyonalitesi ile düşüncelerini yumuşatan MÜSİAD'ın, kesin bir AB karşıtlığından (şartlı) bir AB destekçiliğine yönelmesi Türk demokrasisi açısından önemli bir tutumdur (Ayata, 2004: 243- 277).

Eski Başkanlardan Bayramoğlu, 2002 yılında yapılan bir toplantıda MÜSİAD'ın AB'ye ilişkin görüşlerini şöyle tanımlamaktadır: “Türkiye'nin AB ile dengeli bir entegrasyona gitmesini ve bu konuda hükümetin dış politika kararlarını genel olarak doğru bulmaktayız. Ancak bu durum Türkiye-AB ilişkilerinde, Türkiye'nin milli menfaatleri açısından tehlikeli gördüğümüz bazı hususlara dikkat çekmemize mani değildir” (Eрмаğan: 2012: 189).

Dernek, Avrupa Birliği ile ilişkileri; tarihi, coğrafya, toplumsal ve ekonomik standartlar açısından zorunlu görmektedir. Bu zorunluluk çift taraflıdır. Özellikle, günün birinde AB üyesi olan Türkiye, İslam ülkelerinin Batı değerleri ile bütünleşmesini sağlayacak ve bu ülkelerin dünya barışına hizmet etmelerinin yolunu açacaktır. Türkiye, merkez ülke olarak sahip olduğu kimlik ve değerleri iyi şekilde temsil etmelidir (Dünya Gazetesi, 2010).

Buğra'ya göre MÜSİAD'ın altını çizdiği en önemli taleplerin başında AB ile ilişki sürecinde Türkiye'nin sahip olduğu kültürel, dini ve moral değerlerinin korunması gelmektedir (Buğra, 2002: 187- 204). MÜSİAD'a göre; Avrupa Birliği, çoğulcu sistematiği ile kurumsallaşmış bir birliktir. Bu yaklaşım, AB'ye üyelik için kendi değerlerimizle bu çoğulculuğa katkıda bulunmak, AB'nin çok kültürlülüğünü yerleşmesi açısından da önemli olduğu görüşü dile getirilmektedir (Dünya Gazetesi, 2009). 2003 yılında MÜSİAD tarafından çıkarılan “Çerçeve” dergisinde dönemin başkanı Bayramoğlu, Türkiye'nin önünde Avrupa Birliği çıkışının alternatif olduğunu ama AB'nin de tek başına alternatifsiz olmadığını

belirterek, AB ile geliştirilen ilişkilerde Türkiye'nin kendi sosyal, politik, toplumsal ve ekonomik ilerlemesini gerçekleştirmeden birliğe üyeliğin zor olacağını ifade etmiştir (Bayramoğlu, 2003: 1).

2000'li yıllardan sonra AB ile ilgili düşüncelerindeki değişiklik MÜSİAD'ın yapmış olduğu çalışmalarda da somut olarak kendini göstermiştir. 2007 yılında hazırlanan Türkiye Ekonomisi Raporunda, AB ile ilişkilerin derinleşmesi savunulmakta, Türkiye'nin yakalamış olduğu değişim dinamiğinin sürdürülebilir olması istenmektedir. AB vizyonunun Ankara Kriterleri haline getirilerek, AB'nin bir iç çığır olarak Türkiye'nin hak ettiği yerini almasına katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.

2009 yılında dönemin Başkanı Vardan, AB ile ilişkilerin tıkanmasının yalnızca Türkiye'yi değil, AB tarafını da ilgilendirdiğini belirtmiş, Türkiye'ye karşı AB tarafından ekonomik ve politik açılardan çifte standardın uygulandığını ifade etmiştir. Vardan, AB üyeliğinin bölgesel kalkınmanın güçlenmesi ve sürekli olması açısından da önemli olduğunu altını çizmiştir (Haber7 Gazetesi, 2009). 2008 yılından başlayarak günümüze kadar olan süreçte Türkiye- AB ilişkilerinin seyrinin olumsuz devam etmesine paralel olarak MÜSİAD, bütün olumsuzlukların Türkiye tarafına ait olmadığını, dış konjonktürün ve bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye'ye karşı tutumlarının bu sürece zarar verdiklerini düşünmektedir.

Son dönemde ilişkilerin durmasına ilişkin MÜSİAD Başkanı Nail Olpak, Avrupa Genel İdare Toplantısında yapmış olduğu konuşmasında, ekonomik, sosyal ve politik standartlara ulaşmak amacıyla AB üyelik hedefinin önemli olduğunu belirtmiştir. Olpak, geline nokta AB'ye tam üyeliği, alternatifsiz tek bir sistem olarak görmediklerinin altını çizmiştir (Bugün Gazetesi, 2014).

MÜSİAD'ın AB sürecinden beklentileri genel olarak ekonomik ve politik yaşamda istikrarın yerleşmesi olmaktadır. MÜSİAD üyelerinin, gelişmekte olan Anadolu sermayesi sahipleri ve küçük ile orta büyüklükteki işletmeler olduğu göz önüne alındığında, ekonomik ve politik istikrar dernek üyeleri için büyük önem taşımaktadır (Atan, 2004: 112). Demokratikleşme ve refah seviyesinin artmasına paralel olarak gelişecek istikrarlı politik ortamın yanında ekonomik istikrar ortamının da oluşacak olması MÜSİAD üyelerin işine yarayacaktır (Cicioğlu, 2011: 148).

Derneğin AB'ye bakışı evet ya da hayır ikilemi anlayışı ile açıklanamamaktadır. MÜSİAD'ın AB pozisyonunun gelişmesinde birçok faktör etkili olmakla birlikte özellikle 28 Şubat sürecinde kendilerine yakın gördükleri partilerin kapatılması, Türkiye'deki 2000 ve 2001 büyük ekonomik krizler, derneğin AB sürecinden beklentilerini ve faaliyetlerini etkileyerek, derneğin AB bütünleşmesine üçüncü bir yoldan bakmasına sebep olmuştur (Ermağan, 2012: 197).

Son yıllarda, Türkiye- AB ilişkilerinin gündemini iki önemli başlık oluşturmaktadır. Vize Muafiyeti ve Mülteci sorunu kapsamında göç konuları bu başlıkları oluşturmaktadır. MÜSİAD'ın AB'ye ve üyelik sürecine bakışını da bu konu başlıkları çerçevesinde analiz etmek yerinde olacaktır.

MÜSİAD Başkanı Naim Olpak, vize muafiyeti sürecinde Avrupa Birliği'nin taleplerine tepki göstererek Türk karar vericilerinin ve hükümetin yanında bir duruş sergilemektedir. 13 Mayıs 2016 tarihinde MÜSİAD Başkanlar Kurulu toplantısında konuşan Olpak, Avrupa Birliği'nin "vize muafiyeti" konusundaki taleplerine tepki göstererek, vize muafiyeti sürecini terörle mücadele yasasındaki değişikliklere bağlanmasına karşı çıktı. Avrupa Birliği'nin en büyük 5. ticaret ortağı olduklarını, ihracatın yüzde 50'sinin AB ülkelerine yaptıklarını ifade eden Olpak, AB diplomatlarının taleplerini, politikacıların taleplerini ya da zorlaştırıcı engelleri anlatmakta zorluk çektiklerini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 2016).

23 Mayıs 2016 tarihinde MÜSİAD, AGİK toplantısını Viyana'da gerçekleştirdi. Bu toplantıda Türkiye- AB müzakere sürecini değerlendiren Nail Olpak, 55 yıllık AB ilişkilerini evlilik öncesi nişanlılık dönemine benzeterek, eğer bir nişanlılık dönemi 55 yıldır sürüyorsa ve halen evlilik ile ilgili çeyiz pazarlığı yapılıyorsa burada yanlış giden bir şey var demektir. Özellikle Avrupa Birliği'nin bu noktada değerlendirme yapması gerekir, demiştir. Ayrıca, " Türkiye'nin AB istedi diye değil de, vatandaşları hak ettiği için bir şeyler yaptığını belirten Olpak, o seviyeye geldikten sonra Avrupa Birliği'ne üye olup olmamak politik bir karardır. Bir referandum yapılacaktır. Herkes o zaman karar verecektir" dedi (Post Aktüel Gazetesi, 2016).

Nail Olpak; " Türkiye'nin AB'ye bakışını 10 yıl önce sokağa çıkıp birilerine sorsaydınız halkta çok ciddi bir istek olduğunu görürdünüz. Bugün itibarıyla bakıldığında belki AB standartlarını yakalama konusunda aynı hedefler var ama

üyelik konusunda maalesef o eski isteğin kalmadığını görüyoruz” değerlendirmesini yaparak müzakere sürecinde Türkiye’nin hedeflerinde bir sapmanın olmadığını samimiyet testinden geçenin Avrupa Birliği tarafı olduğunu ifade etmiştir (Haberler, 2015).

Yukarıda da belirtildiği gibi MÜSİAD’ın AB üyelik sürecine ilişkin görüşleri ve beklentileri kesin bir çizgi ile ifade edilememektedir. Özellikle son 14 yılda hükümetin AB ile ilgili görüş ve davranışlarını destekler nitelikte çalışmalar yapan dernek, son yıllarda ilişkilerin kırılma noktalarını oluşturan konu başlıklarında da hükümet tarafında yer alarak Avrupa Birliği’ne eleştirel yaklaşmaktadır. Bu eleştirel bakış açısı derneğin faaliyetlerinde ve özellikle Başkan Nail Olpak’ın açıklamalarında net olarak görülmektedir.

3.4.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri

MÜSİAD, ekonomi temelinde bir araya gelen iş adamlarının oluşturduğu dernek olmanın yanı sıra bir sivil toplum kuruluşu olarak karar alıcı mekanizmaları ile ilişkiler geliştirmekte ve politika oluşturma ve uygulama sürecine görüş ve önerileriyle katılım göstermektedir. 17 Aralık 2004 zirve kararları sonrası MÜSİAD’ın hazırladığı rapor bu bakımdan önem taşımaktadır. AB Müzakere Sürecine İlişkin Değerlendirmelerin yer aldığı raporda, hükümete birçok konuda tavsiyelerde ve uyarılarda bulunulmuştur. Örnek olarak 2007 yılında AB uyum konusunda hazırlanan rapor dernek olumlu karşılanmış, programda belirtilen hedef ve önceliklerin devam ettirilmesi hükümetten talep edilmiştir (MÜSİAD, 2008: 182).

MÜSİAD’ın AB sürecine ilişkin gerçekleştirmiş olduğu katkılardan birisi de her yıl düzenledikleri uluslararası fuarlardır. Ekonomik sosyalleşmeye katkı sağlamak ve Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurulmasını amaçlayan MÜSİAD, bu yolla Avrupa pazarlarına ulaşmakta ve ticaret yapabilmektedir. Ticarete oluşturulan standartlar ile ikili çok taraflı antlaşmalar imzalayan ve işbirliği gerçekleştiren MÜSİAD, Avrupa ticaret kültürünü kazanmaktadır. 2003 yılından itibaren Avrupa KOBİler Konfederasyonu (European Confederation of Small and Medium- Sized Enterprises- CEA- PME) üyesi olarak ve Brüksel’de açılan temsilcilik aracılığıyla müzakere sürecini izleyebilmektedir (Cicioğlu, 2011: 151).

MÜSİAD'ın Avrupa Birliği sürecindeki etkinlikleri ulusal ve uluslararası boyutta gerçekleşmektedir. 30 Mayıs 2014 tarihinde Münih'te düzenledikleri "AB Sürecinde Avrupa'daki Türk İşadamlarının Konumu" panelinde Türkiye- AB ilişkilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Panelde MÜSİAD'ın görüşlerini ve bakış açısını başkan Olpak, "Biz AB'yi, ekonomik kalkınmada, tek başına bir alternatif olarak görmüyoruz. Türkiye, sadece refah düzeyini arttırmak için AB'ye girmek istememelidir. Tarihsel süreç içerisinde, birçok neden- toplumsal, ekonomik, politik- AB üyeliğini bir alternatif haline getirmiştir (MÜSİAD, 2014: 1).

MÜSİAD, son zamanlarda Avrupa Birliği ile ilişkilere yön vermek amacıyla Brüksel'de temaslarını arttırmıştır. Ömer Cihad Vardan başkanlığındaki MÜSİAD heyeti, 6-7 Mart 2012 tarihlerinde Brüksel'de temaslarda bulunarak, Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünün ve aynı zamanda Avrupa Birliği üyelik sürecinin ele alındığı ziyaretler gerçekleştirmiştir (Dünya Gazetesi, 2012).

Avrupa Birliği Eski Bakanı ve Baş müzakereci Büyükelçi Volkan Bozkır, MÜSİAD'a yönelik gerçekleştirmiş olduğu ziyarette derneğin çalışmalarını ve AB müzakere sürecindeki rolünü şu şekilde ifade etmiştir. " MÜSİAD, Türkiye'nin güzide bir kuruluşudur. AB sürecine ilişkin Türkiye'nin alacağı önemli kararlarda etkileri bulunmaktadır" diyerek Avrupa Birliği sürecinde karşılaşılan çeşitli senaryolarla ilgili olarak ortak hareket tarzını sık sık bir araya gelerek değerlendireceklerini belirtmiştir (Doğan Haber Ajansı, 2014).

2010 yılında Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Avrupa Birliği İletişim Stratejisi" belgesinin hazırlanması ve uygulanmasını takip etmesi amacıyla kurulan danışma ve yönlendirme kurulu üyesi olarak MÜSİAD, öncelikli hedef konumundaki AB ülkelerinde bulunan sivil toplum kuruluşları ile çalışmalar yaparak müzakere sürecine katkı koymaktadır.

Son olarak belirtmek gerekirse, sivil toplum kuruluşu olan MÜSİAD, Avrupa Birliği müzakere sürecine etkin olarak katılım göstermektedir. Ekonominin ve politikanın istikrara kavuşması açısından Avrupa Birliği sürecini önemli bir çığ olarak gören MÜSİAD, Türkiye'nin üyelik müzakerelerini devam ettirmesi üzerine görüş ve taleplerini karar alma sürecindeki aktörlere iletmektedir. Tarihsel süreç içerisinde MÜSİAD, konjonktüre göre AB süreciyle ilgili görüşlerinde farklılık göstermekle birlikte son dönemde Ak Parti hükümetleriyle artan bir şekilde Avrupa

Birliği sürecine katılım göstermektedir. Özellikle belirtildiği gibi vize muafiyeti ve mülteci sorunu konularında Avrupa Birliğine eleştiren tavır geliştiren MÜSİAD, Türk hükümetinin Avrupa Birliği'ne yönelik izlediği dış politika çalışmalarını desteklemekte dernek olarak müzakere sürecini bu çerçevede yürütmektedir.

Çalışma kapsamında görüştüğümüz MÜSİAD Dış İlişkiler Koordinatör Yardımcısı Yasin Yetişmiş, dernek olarak Avrupa Birliği müzakere sürecinde aktif olarak yer aldıklarını gerek kamu kurumu temsilcileri gerekse de sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yaptıklarını ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan İletişim Strateji'sinde MÜSİAD'ın danışma ve yönlendirme kurulu üyesi olduğunu, İKV, TOBB, TÜSİAD gibi müzakere sürecinde aktif sivil toplum kuruluşları ile birlikte iletişim çalışmaları yaptıklarını belirten Yetişmiş, üyelerinin görüşlerini ve beklentilerini AB üyesi ülkeler ile paylaşarak lobi çalışmalarında da bulduklarını söylemiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

MÜSİAD olarak AB müzakere sürecine dış ilişkiler koordinatörlüğü birimi altında yaptıkları çalışmalar ile katıldıklarını belirten Yetişmiş, MÜSİAD genel olarak süreçte Türk hükümetinin ve karar vericilerin yanında yer alarak, yerel değerleri koruyup insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin de Türkiye'de yerleşmesi açısından AB üyeliğini "onurlu" bir şekilde desteklemektedir (Kişisel Görüşme, 2015).

3.5. TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU (TÜRK İŞ)

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Türk İş, 1952 yılında kurulan ve işçi ve memurları temsil eden sivil toplum kuruluşudur. 1988 yılında Avrupa Sendikalar Konfederasyonuna üye olan Türk İş'in üyeliği devam etmektedir. Ayrıca Türk İş'in Uluslararası Çalışma Örgütü'ne de üyeliği bulunmaktadır. Aynı zamanda Türk İş, ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapmakta ve Türkiye- AB İstişare Komitesi üyeliği de yapmaktadır (Usta ve Karadağ, 2011: 39).

Türk İş, soğuk savaş yıllarında kurulmuş ve Amerikan Sendikacılık Modeli olarak görülen partiler üstü bir yaklaşım doğrultusunda hareket etmiş ve mümkün olduğunca sınıf kavramından uzak durmaya çaba göstermiştir (Sülker, 2004: 178).

Konfederasyonun küreselleşme ve liberalleşme ile birlikte artan en önemli sorunlarından birisini özelleştirmeler nedeniyle örgütlü sendikaların kayıplara uğraması oluşturmaktadır. Türk İş'e bağlı bazı sendikalar özelleştirme konularında konfederasyonun zayıf kaldığını ifade etmektedirler (Baydar ve Dinçel, 1999: 310-311).

1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik için yaptığı başvuruyu destekleyen ancak Gümrük Birliği sürecini eleştiren Türk İş, Genel başkanlığa Bayram Meral'in seçilmesinden itibaren Avrupa Birliği'ne kuşkucu bir pozisyon izlemeye başlamış; Ermeni iddiaları, Kıbrıs ve Yunan ilişkileri gibi konularda rapor hazırlayan Türk İş, bu konularda Avrupa Birliğinin Türkiye'den tavizler istediğini belirterek AB'yi Türkiye'yi bölmek istemekle suçlamıştır (Usta ve Karadağ, 2011: 40). Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu savunan Türk İş bu dönemde Avrupa karşıtı tutum izlemiştir (Doğan, 2003: 28).

Bayram Meral döneminden sonra başkanlığa seçilen Salih Kılıç döneminde sendikanın Avrupa Birliğine olan bakış açısı da farklılık göstermeye başlamıştır. 2004 yılında başkan Kılıç ile gerçekleştirilen mülakatta Kılıç, "tüm olumsuzluklara karşın Türkiye'nin yerinin Avrupa olduğunu" dile getirmiştir (Usta ve Karadağ, 2011: 40).

Ak Parti hükümeti tarafından 2005 yılında düzenlenen Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları ile ilgili toplantıda Kılıç, Avrupa Birliğine uyum sürecinde gerçekleştirilen reformların, modern ve çağdaş demokrasi yaklaşımının bir gereği olduğunu ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini sonuna kadar desteklerini belirtmiştir (Çepel, 2006: 109).

3.5.1. Türkiye'nin AB Üyelik Sürecine Bakışı

Türk İş'in Avrupa Birliği ve müzakere sürecine bakışı dönemselsel olarak farklılık göstermektedir. Özellikle seçilen başkanların politik görüş ve ideolojilerine göre değişiklik gösteren bu anlayış 2000'li yılların başından itibaren Avrupa Birliği destekleyici tutum sergilemektedir.

Meral döneminde başkan danışmanlığını yürüten Yıldırım Koç, Türk İş'in Avrupa Birliğine yönelik "kuşkulu" bakışını şu sözlerle ifade etmiştir (Cicioğlu, 2011: 102):

Avrupa Birliği'nin Türkiye'den talepleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısının bütünlüğü ve bağımsızlığı ile bağdaşmayacak isteklerdir. Bu taleplerin yerine getirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalayarak, ulusumuzu bölecek, yeni bir Yugoslavya yaratacaktır. Türkiye sorunlarını Avrupa Birliği sayesinde çözmeyecektir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelikte güçlenmeyecektir. Türkiye sorunlarını Avrupa Birliği'ne rağmen çözecek ve güçlenecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak kabul edilebilmesi ise Türkiye'nin daha da güçlenmesine bağlıdır.

İfadelerde de görüldüğü gibi Türk İş, bir dönem Avrupa Birliğine şüpheyle bakmakta ve birliğe üyeliğin Türkiye'yi böleceğinden bahsetmektedir. Sendika yönetimi o dönemde ulusalcı bir politika izleyerek, AB üyelik sürecinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar vereceğini belirtmiştir (Cicioğlu, 2011: 103).

Politik konuların yanı sıra Türk İş, Avrupa Birliğine ekonomik alandaki bir takım gelişmeler sonucunda da karşı çıkmıştır. Gümrük Birliği'nin olumsuz sonuçlarına ilişkin 2000 yılında hazırladığı raporda ve 2003 yılında AB'den yapılan ithalatın artmasının Türkiye'deki sanayi ve işletmelere karşı olumsuz durumun ve işsizliğin yükselmesi, Türk İş'in o dönemde üzerinde durduğu ekonomik konuların başında gelmiştir. Ayrıca, AB üyelik sürecinin sendikal hak ve özgürlükler ile işçi haklarının gelişeceği ve iyileştirileceği beklentisinin yanlış olduğu dile getirilmiştir (TÜRK-İŞ, 2001: 231).

3 Ekim 2005 tarihinde başlayan müzakere sürecinin Türkiye- AB ilişkileri sürecinde önemli bir yapı taşı olduğunu vurgulayan eski başkan Kılıç, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması açısından yürütülen çalışmaların önemli bir boyut olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer sendika ve sivil toplum kuruluşları gibi Türk İş'te Avrupa Birliği sürecini sadece belirli bir kesime ya da hükümetlere bağlı olarak görmemekte, müzakere sürecinin vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımı ile devam ettirilmesi savunulmaktadır (Kılıç, 2005).

2007 yılında Kılıç'tan başkanlığı devralan Mustafa Kumlu, 2011 yılında Türkiye- AB Karma İstişare Kurulu(KİK) eş başkanlığına seçilmiş ve bu dönemde müzakere sürecine olumlu bakış devam etmiş ve müzakereler Başkan Kumlu tarafından desteklemiştir (Usta ve Karadağ, 2011: 41).

Avrupa Birliği üyelik sürecinde sosyal politikalar, sendikal hak ve özgürlükler konularında önemli adımlar atıldığı ancak bu somut adımların yeterli olmadığı ve uygulamada bazı sıkıntıların olduğu görüşünü savunan Türk İş, Avrupa Birliği tarafından hazırlanan İlerleme raporlarında da olduğu gibi yapılan

çalışmaların Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO) standart ve yaklaşımlarına uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekliliğine inanmaktadır (Çınar, 2006).

Türk İş'in AB sürecine yönelik geliştirdiği söylemlerde ve stratejilerdeki farklılık bazı faktörlerle açıklanabilir. 1980 sonrası ve 1990'ların başında hükümetlerle karşı karşıya gelmemeye özen gösteren Türk İş, her zaman milli duruştan sapma göstermemiştir. Bu duruma paralel olarak devlet aklı ile politika geliştiren Türk İş, özellikle Kıbrıs, Ermeni iddiaları ve Avrupa Birliği gibi konularda resmi yaklaşıma yakın bir tavır sergilemiştir. Dönemsel olarak ülke yönetimine hakim olan ideolojik anlayış doğrultusunda AB ile ilişkilerin seyrinin değişmesi, Türk İş'inde yaklaşımını etkilemiş ve bu doğrultu da farklılık göstermiştir. Kuruluşundan 1990'ların sonuna kadar AB karşıtı olarak kendini gösteren Konfederasyon, 2000'li yılların başından itibaren sınırlı bir şekilde de olsa Avrupa Birliği müzakere sürecini desteklemiştir. Özellikle 2002 yılında Ak Parti hükümetinin tek başına iktidar olmasıyla birlikte Türk İş de AB ile ilişkilerine ivme kazandırmıştır (Yıldırım ve Haşlak, 2007: 49).

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde Türk İş yönetiminin ulusalcı anlayıştan daha liberal ve özgürlükçü anlayışı savunan yöneticilerin iş başına gelmesi Konfederasyonun politikasını etkilemiştir. Konfederasyon politikası iç dinamikler ile değişim göstermiş, işçi ve sendikal haklar konularında iyileştirilmenin sağlanmasının savunulması kendi iç yönetsel değişiklikler ile doğru orantılı olarak gelişmiştir (Cicioğlu, 2011: 108).

Müzakere sürecinde incelenen diğer sivil toplum kuruluşları gibi TÜRK İŞ'in son dönemdeki gündemini sendikal mücadelenin yanı sıra mülteci sorunu ve vize muafiyeti oluşturmaktadır. Konfederasyonun bu konular ile ilgili bakış açısını Başkan Ergün Atalay'ın açıklamalarında görmekteyiz. Atalay, mülteci sorunu için yaptığı açıklamada bazı Avrupa Birliği üyesi ülkelerin temel insan haklarını hiçe saydıklarını belirterek mülteci sorununun Türkiye ile vize pazarlığında kullanılması bizleri hayal kırıklığına uğratmıştır, değerlendirmesinde bulundu. Ayrıca Türkiye'de sendikalaşma oranlarının çok düşük olduğunu belirten Atalay, bu şartlarda Türkiye'nin tapusunu versek Avrupa Birliği bizi almaz diyerek AB'ye yönelik bakışını ifade etmiştir (Bizim Sakarya Gazetesi, 2016).

3.5.2. Müzakere Sürecindeki Faaliyetleri

Türk İş, uzmanlık alanı olarak görülen sendikal ve işçi hakları konularında eğitimsel çalışmalara önem vermiş bu doğrultuda Avrupa Birliği'nin bu alanlar üzerindeki etkilerini sorgulamıştır. Bu çerçevede, Hayat Boyu İstihdam ve Avrupa Birliği konulu sempozyum düzenleyen Türk İş, sempozyumun çıktılarını içeren Türkçe ve İngilizce iki farklı dilde kitap bastırmıştır. Son olarak 2007 yılında düzenlenen “Sendikal Haklar ve Avrupa Sosyal Modeli” konulu uluslararası sempozyumda sendikal alandaki AB müzakere sürecinin etkileri değerlendirilmiştir (Usta ve Karadağ, 2011: 41).

Çalışma hayatının giderek düzensizleşmesi, işsizliğin artması, sendikal haklar, sosyal içerme gibi konularda Türkiye’de ciddi sorunların olduğuna dikkat çeken Türk İş, Avrupa Birliği sürecinde öncelikli olarak sosyal politika alanında reformların gerçekleştirilmesini talep etmektedir (Yetkin, 2005).

Türk İş, belirtildiği gibi Amerikan yaklaşımı çerçevesinde partiler üstü bir anlayış ile çalışmalarını devam ettirirken bir sivil toplum kuruluşu olarak karar alıcılar üzerinde de baskı grubu olarak aktif bir şekilde faaliyetlerde bulunmaktadır. 2004 yılında Türk İş, Anayasanın “Çalışma Hakkı ve Ödevi” başlıklı 49.madde, “Sendika Kurma Hakkı başlıklı 51. madde, “Toplu Sözleşme Hakkı” başlıklı 53.madde, “Grev ve Lokavt” başlıklı 54.madde gibi sosyal politika alanını içeren maddeleri ve 4857 sayılı İş Kanunu ile ilgili çekincelerini ve taleplerini hükümete bildirmiştir (Kılıç, 2004).

Müzakerelerin başlamasını takip eden süreçte Türk İş, AB’ye aday ülkeler ve AB üyesi ülkeler arasında sivil diyaloga vurgu yapmış ve dönemin başkanı Kılıç’ın ifade ettiği gibi Türk İş, bu bildirge çerçevesinde çalışmalarına devam etmiştir (Cicioğlu, 2011: 114).

Türk İş, Avrupa Birliği yolunda çalışmalarını hızlandırmak amacıyla Konfederasyon bünyesinde bir Avrupa Birliği İlişkileri Departmanı kurmuştur (Usta ve Karadağ, 2011: 40).

Kılıç döneminde, ETUC kapsamında bulunan AB- Türkiye Sendika Koordinasyon üyesi olan Türk İş, müzakere sürecinde bu koordinasyon gurubu faaliyet başlıklarına göre çalışmalarda bulunmuştur. Kılıç bu tecrübeyi, Avrupa Birliğine üye ülkelerde bulunan ve çalışma gösteren işçi sendikaları ile AB müzakere

sürecindeki tecrübeleri paylaştıklarını ve üye sendikal kuruluşlar ile görüş alışverişinde bulduklarını belirtmiştir (Usta ve Karadağ, 2011: 40).

Bu çalışmaların yanı sıra Türk İş, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu(TİSK) ile birlikte ortak projeler gerçekleştirmekte ve bu yolla Avrupa Birliği müzakere sürecine katılım göstermektedir (Kılıç, 2005). Türk İş genel olarak, müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının katılımının önünün açılması gerektiğini vurgulayarak, sivil toplum kuruluşlarının deneyim ve tecrübelerinden faydalanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayışın yanı sıra Türk İş, Avrupa Birliğinin Türkiye'deki işçi haklarının gelişimi ve sağlıklı bir hal almasına hizmet edeceğini düşünmektedir (Çepel, 2006: 110-111).

Konfederasyonun AB müzakere sürecine yönelik görüşlerini, beklentileri ve gerçekleştirdiği faaliyetlerini Türk İş Dış İlişkiler Uzmanı Uğraş GÖK şu şekilde belirtmektedir: “Türk İş, çalışma ve uzmanlık alanları doğrultusunda Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecini desteklemektedir. Müzakere sürecinde Avrupa Birliği'nin, çalışanların haklarını ve çıkarlarını savunmasından dolayı Türkiye'nin AB'ye girmesinden yana pozisyon oluşturmaktadır. Özellikle, 19.fasıl kapsamında bulunan Sosyal Politika ve İstihdam başlığına ayrı önem veren Türk İş, bu konudaki görüş ve önerilerini karar alıcılar ile paylaşmaktadır. Ayrıca, işçi haklarının savunucu grubu olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün hazırlamış olduğu raporları referans olarak kendi eylem planlarını hazırladıklarını dile getirmiştir” (Kişisel Görüşme, 2015).

Türk İş'in Avrupa Birliği Sürecindeki Faaliyetlerini ise geniş boyutta değerlendiren Gök, Türk İş'in, Avrupa Sendikal Konfederasyonu üyesi olduğunu bunun yanı sıra Karma İstişare Komitesinin bir dönem eş başkanlığını yürüttüğünü ve şu anda halen aktif olarak üyesi olduğunu belirtmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından her yıl hazırlanan İlerleme Raporlarını incelediklerini ve sosyal politika, istihdam, çalışanların hakları konularında taleplerini ve düşüncelerini kamuoyu ile paylaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, Türk İş bünyesinde Avrupa Birliği çalışmalarına ayrı bir önem verdiklerini belirten Gök, danışma ve müzakere sürecinin takip edilmesini kolaylaştırmak amacıyla Dış İlişkiler Birimi altında Avrupa Birliği çalışma grubunun oluşturulduğunu söylemiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Son olarak, Hükümetin özellikle karar alıcı mekanizmaların sivil toplum kuruluşlarının öneri ve düşüncelerini dikkate almasının gerekliliği üzerinde duran Gök, Türk İş'in, Avrupa Birliği üyelik sürecini savunan Konfederasyon olarak, Avrupa Birliği projeleri gerçekleştirmekte olduklarını, sivil toplum kuruluşları ile yapılan diyalog toplantılarına düzenli olarak katılım gösterdiklerini ve Avrupa Birliği sürecinde etkin ve aktif bir sivil toplum kuruluşu olarak sürece ilişkin bütün gelişmeleri takip ettiklerini belirtmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Türk İş, sosyal diyalog mekanizmalarını kullanarak mevcut hükümet üzerinde kendi çalışma ve uzmanlık alanlarını ilgilendiren konularda görüşlerini iletmek doğrultusunda süreci etkilemeye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. Ayrıca, Türk İş'in AB- Karma İstişare Komitesine ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e üye olması nedeniyle Türk İş, alınan kararlarda doğrudan etkili olmaya çalışmaktadır (Cicioğlu, 2011: 117).

SONUÇ

Geleneksel yönetim anlayışı, küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin ekonomik, sosyal ve politik hayatta yarattığı etki sonucunda bir dönüşüme uğramıştır. Yeni yönetim anlayışı olarak ifade edilen “yönetişim” yaklaşımı, aşırı bürokratik ve merkeziyetçi bir anlayışın yerini daha az bürokratik, esnek örgütlenmeye dayalı, ademi merkeziyetçi bir yaklaşıma bırakmıştır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımında, hesap verebilirlik, etkinlik, şeffaflık, hukukun üstünlüğü ve katılımcılık ilkeleri ön plana çıkmış, idarenin yönetiminde verimliliğin ve kalitenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yeni yönetim anlayışı kapsamında katılımcılık kavramı ön plana çıkmış bu kapsamda katılımcılığın yeni modelleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımda sivil toplum kuruluşları politika yapım sürecinde önemli bir aktör olarak kendini göstermiştir. Değişen anlayış çerçevesinde vatandaş anlayışı da değişmiş, daha katılımcı ve çok yönlü ilişkiler yürüten, karar alma ve uygulama mekanizmalarına farklı aktörler ile birlikte katılarak devlet ile vatandaş arasında etkileşimsel bir ilişkinin kurulması sağlanmıştır.

Siyasal, yönetsel ve sistemsal olarak üç boyutlu olarak tanımlanan yönetişim yaklaşımı içerisinde sistemsal olarak yönetişim, devletin geleneksel olarak sahip olduğu güç ve yetkilerin sivil toplum kuruluşlarına doğru dağılımını ifade etmektedir. Bu doğrultuda vatandaşların devletin her kademesinde yönetime ortak olmasını ve bir paydaş olarak sürece katılımlarını tanımlamaktadır. Çok düzeyli yönetişim yaklaşımı olarak da belirlenen bu yönetim çerçevesinde yerel, ulusal ve ulus üstü karar organlarına işbirliği ve karşılıklı etkileşim bağlamında sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katılımını içermektedir. Bu aktörler, kendilerini tanımladıkları anlayışlara, hedeflere ve önceliklere göre bazen tek başlarına bazen de diğer kuruluşlarla amaç ve konularda işbirliği yaparak iktidar üzerinde baskı unsuru olarak politika yapım sürecine katılım gösterirler.

Toplumsal iş bölümünün yeniden şekillendiği günümüzde tek aktörün devlet olduğu anlayışı erozyona uğramış, yerel, ulusal ve uluslararası boyutta yeni aktörler karar alma ve uygulama süreçlerine katılım göstermeye başlamıştır.

Klasik yönetim anlayışının tersine yeni yönetişim yaklaşımı içerisinde en önemli aktör olarak görülen sivil toplum kavramı son 20 yıldır ülkemizde ve

dünyada ön plana çıkmıştır. İdare tarafından alınan kararların yapım, uygulama ve denetlenme sürecinde sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katılımı öngörülmektedir. Alınan kararların meşruluğunun artması, politikanın toplumsallaşması, iktidarın tabana yayılması gibi işlevleri yerine getiren sivil toplum kuruluşları günümüz yönetim anlayışı çerçevesinde önemli işlevleri yerine getiren bir aktördür. Özel sektör ve kamu sektörü aktörlerinin yanında üçüncü önemli aktör olarak yer alan sivil toplum kuruluşları, vatandaşların belirli bir amaç ve hedef doğrultusunda örgütlenerek oluşturdukları, gönüllü olarak çalışmalar yürüttükleri örgütler olarak tanımlanmaktadır.

Yaygın yaklaşıma göre sivil toplum kuruluşlarının sivilliğinin güçlü olmasının en önemli şartı iktidardan bağımsız ve özerk olmasıdır. Kendini sivil toplum kuruluşu olarak tanımlayan bir kuruluşun, öncelikle kendiliğinden oluşmuş, gönüllü olarak hareket eden, bireysel çıkarlardan ziyade toplumsal çıkarı önceleyen, iktidardan mali ve kurumsal anlamda bağımsız olarak örgütlenmiş olması gerekmektedir.

Sivil toplum, ilk çağlardan itibaren farklı dönemlerde farklı tanımlamalarla gündeme gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde temelde iki farklı anlayış doğrultusunda sivil toplum kavramı gelişme göstermiştir. Birinci anlayışa göre sivil alan ile kamusal alan arasında bir ayrım yoktur. Kamusal alan ile sivil alan birbirleri ile iç içe geçmiş ve kamusal alanın bir parçası olarak sivil alan tanımlanmıştır. Aristo'nun öncülüğünü yaptığı bu ekolde temel olan devlet ve onun iktidar alanıdır. Ortaçağ'dan sonra Aydınlanma felsefesi anlayışı doğrultusunda farklılaşan ve liberal gelenekler doğrultusunda tanımlanan sivil toplum kavramı, kamusal alana bir alternatif olarak sunulmuş, kamusal alan ile sivil alan arasında bir ayrım yapılarak tanımlamalar getirilmiştir. Özellikle liberal düşünürler tarafından teorisi oluşturulan bu anlayış doğrultusunda sivil alan, bağımsız ve kendiliğinden örgütlenerek kamunun iktidarına karşı bir baskı aracı olarak işlev görecektir. Sivil alanın, vatandaş ile devlet arasında bir aracı konumda olduğu da bu anlayış çerçevesinde dile getirilmiştir.

Sivil toplum, devlet iktidarından bağımsız olarak kurulan ama yasalarla birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarının bulunduğu bir alanı ifade etmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının tarihsel olarak gelişim süreci Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de tamamen farklılık göstermektedir. Özellikle, Batı Avrupa'da ortaya çıkan sivil toplum kavramı, Avrupa Birliği için hayati derecede önemli bir aktör olarak görülmektedir. Birlik düzeyinde alınan kararların toplumsallaşması ve son zamanlarda tartışılan demokrasi açığının azaltılması açısından sivil toplum anahtar kavram olarak belirtilmektedir. Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi farklı ulus üstü organlar ile sivil toplum kuruluşları arasında ilişki kurulmakta, alınacak kararlarda sivil topluma danışma temel prensip haline gelmektedir.

2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından çıkarılan Beyaz Kitap Avrupa Yönetişim raporunda Birlik, kurumsal olarak vatandaşlara daha yakın hale getirilmeye çalışılmış, Birlik ile vatandaşlar arasında var olan uzaklığın giderilmesi için eylem planları antlaşmalar ile uygulanmıştır. Özellikle, Birlik kararlarının “iyi yönetim” ilkeleri çerçevesinde alınması ve vatandaşların katılımını içermesi nedeniyle Avrupa Birliği demokratik yönetimin temel ilkesi olarak görülen katılımcı bir modeli hayata geçirmeye çalışmış ve bunu da uygulamalarda göstermiştir. Avrupa Birliğinin ulaşmayı hedeflediği asıl nokta çok düzeyli yönetim anlayışı olarak ifade edilmektedir. Birlik bağlamında yerel, ulusal ve ulus üstü olmak üzere üç farklı düzey bulunması, her boyutta kararların alım ve uygulama süreçlerine farklı aktörlerin katılımını zorunlu kılınması bu zorunlulukta yeni bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Çok düzeyli yönetim yaklaşımı bu çıkmazı açan ve farklı düzeylerde yönetim anlayışı doğrultusunda kararların alınmasını hâkim kılan bir yaklaşımı oluşturmaktadır.

Türkiye'de sivil toplum ve yönetim kavramlarının gelişimi tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde meydana gelmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı'dan aldığı siyasi kültür ve idari anlayışı içerisinde sivil toplum kavramına önem verilmekle birlikte karar alma süreçlerinde sivil toplumun aktif olarak katılımı hiç istenmemiştir. Karar alma süreçlerinde farklı aktörlerin katılımını dahil etmede direnç gösteren karar vericiler sivil toplum kuruluşlarını ve aktivistleri kendilerine düşman olarak görmüşlerdir. Klasik yönetim yaklaşımı çerçevesinde aşırı bürokratik ve merkeziyetçi bir anlayış doğrultusunda 1980'li yıllara göre yönetilen Türkiye, iç ve dış faktörlerin etkisiyle farklı bir yöne

doğru gelişme göstermiştir. Liberalleşme ile birlikte serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıkması ve Türkiye'nin yaşadığı iç siyasetindeki gelişmeler ile birlikte Avrupa Birliği adaylık süreci, Türkiye'nin bütün politikasını, toplumsal, kültürel ve yönetsel alanlarını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu tarihlerden itibaren farklı tematik alanlarda kurulan sivil toplum kuruluşu sayısında ciddi bir artış yaşanmış, sivil toplum kavramı aydınlar ve politikacılar tarafından da sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği'nin etkisi ile yapısal olarak yasal ve mevzuat reformları yapan Türkiye'de, sivil toplum alanı gelişme göstermiştir.

Avrupa Birliği adaylık süreci, ülkemizde sivil toplum kuruluşlarını etkilemiş, kapasite geliştirme ve faaliyetlerin sürdürülebilir kılınması amacıyla çeşitli program ve destekler ile STK'ların önünün açılmasını sağlamıştır. Avrupa Birliği ile Aday Ülkeler Arasında uygulanan Diyalog programı çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının Avrupalı karşılıkları ile diyalog kurulması sağlanmış, halklar arasında 'bir yakınlaşma öngörülmüştür. Genel olarak değerlendirme yapıldığında Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren gelişme gösteren sivil toplum alanının önünde birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunları özet olarak, kuruluşlarının kendilerinden kaynaklanan iç sorunlar ve dışarıdan kaynaklanan dış sorunlar olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırmak mümkündür. STK'ların kapasitelerinin yetersiz olması, gönüllülüğün ön planda olması gerekirken projecilik adı altında maddi anlamda kar amacı güden çalışmaların yapılması, bağımsız ve özerk olması gereken kuruluşların politik ve ideolojik olarak iktidarlar ile çalışmaları ve onların yan kuruluşu olarak faaliyet göstermeleri, idari ve mali anlamda kurumsal kapasiteden uzak olmaları iç sorunlar olarak gösterilebilir. Yasal ve mevzuat anlamında vatandaşların örgütlenmesinin önündeki engellerin olması ise dış sorunlar olarak örnek verilebilir.

Türkiye'de yönetim çalışmaları kapsamında yerel ve ulusal çerçevede Avrupa Birliği uyum sürecinde birçok reform yapılmış, yönetim anlayışının ilkeleri yasal düzenlemelerde yer almıştır. Yerel anlamda, kent konseylerinin kurulması, ulusal anlamda Bilgi edinme kanunu, Ombudsmanlık gibi yasal gelişmeler ile iyi yönetim sağlanmaya çalışılmış ancak yasal olarak hayat bulan anlayış, uygulamada yer bulmamıştır. Hesap verebilir ve katılımcı bir yönetsel anlayışın hakim olmadığı günümüz Türkiye'sinde, kağıt üzerinde yer alan ilkelerin uygulamada da hayat bulması gerekmektedir.

Yaşanan değişim ve dönüşüm hayatımızın her alanını etkilediği gibi, siyaset ve yönetim alanını da etkilemektedir. Klasik yönetim anlayışından, modern yönetim anlayışının hâkim olduğu günümüzde, ülkemizde de yönetim çerçevesinde kararlar alınmalı, karar alma sürecine mümkün olduğu kadar farklı aktörlerin katılımı sağlanmalıdır. Bu yöntemle alınacak kararlar, politik anlamda meşruluğu güçlü, demokrasinin sürdürülebilirliği kalıcı, iktidarın ve devletin sağlam bir şekilde devam etmesine imkân tanıyacaktır.

Çok Düzeyli Yönetişim yaklaşımı çerçevesinde sivil toplum kuruluşları etkin bir aktör ve paydaş olarak yerel ve ulusal anlamda ülkemizde karar alma sürecine katılım göstermeye çalışmaktadır. Bu katılım sürecinin en önemli yapı taşlarından birisini Avrupa Birliği tam üyelik süreci oluşturmaktadır. Birbirinden farklı tematik alanlarda çalışma gösteren STK'lar, AB müzakere sürecinde faaliyetlerde bulunmakta ve kendi amaçları ve gündemlerine göre karar alıcıları etkilemeye çalışmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, sivil aktör olarak AB reformlarının toplumsallaşmasını sağlamakta ve bu süreç ile ilgili taleplerini karar alıcılara iletmesi bakımından farklı işlevleri yerine getirmektedir. Çalışma kapsamında incelediğimiz sivil toplum kuruluşları da kendi çalışma alanlarında karar alıcıları etkilemeye çalışarak, farklı çalışmalar ile AB sürecinde etkin rol oynamaktadırlar.

Temel çalışma alanlarının yanında, Türkiye-AB ilişkileri konusunda da faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları, Türkiye'nin AB üyeliğinin sadece mevzuat uyumu ile sınırlı olmadığını bilinciyle hareket ederek AB üyeliğini; vatandaş düzeyinde politik, sosyal ve ekonomik hakların korunmasını, ulusal düzeyde daha demokratik, şeffaf ve katılımcı süreçlerin hayata geçirilmesini ve uluslararası düzeyde küresel konulara yön verecek birlik politikalarının içinde yer almasını sağlayacak stratejik hedef olarak tanımlayarak faaliyetlerini bu doğrultuda geniş tutmaktadırlar.

Tez kapsamında incelediğimiz STK'ların hepsinin Avrupa Birliğine ve AB tam üyelik sürecine ilişkin görüşleri birbirinden farklılık gösterse de ortak bir noktada buluşmaktadır. AB'nin temel kuruluş amacının, üyeler arası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olsa da AB, "çeşitlilikte birlik" temel ilkesi etrafında politik ve sosyal alanda hayata geçirilen bir barış projesi olduğunu belirten

sivil toplum kuruluşları, AB üyeliğinin Türkiye'ye stratejik, ekonomik ve sosyal haklar alanında önemli getirilerinin olacağını düşünmektedirler. AB üyeliğinin getirileri olarak, demokratik bir politik yaşam, çağdaşlaşma vizyonu ile karar alma mekanizmalarına aktif katılan vatandaşların oluşturacağı bir toplum yapısı teminat altına alınacaktır. AB politikalarına aktif katılımın yanı sıra, tüketicinin hakkını daha iyi savunduğu bir hukuk düzeni ile daha yüksek standartlar, daha iyi yaşam koşulları sağlanacaktır.

Sivil toplum kuruluşları temsilcileri ile elit mülakat sonucunda ortaya çıkan bir sonuç olarak, sivil toplum kuruluşları, demokrasinin temini için en temel aktörlerden biri olarak görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları, toplumun bilinçlendirilmesine yardımcı olan ve çözüm yolları üretebilen yapıları ile toplumda eksik kalan kısımların tamamlayıcısı görevini üstlenmelidir anlayışı ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin AB üyelik sürecini takip eden sivil toplum kuruluşları ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde hareket etmeli ve önümüzdeki dönemlerde de diğer sivil toplum kuruluşlarıyla koordinasyon süreçlerinde yer almalıdırlar. Tez kapsamında görüştüğümüz kuruluşların temsilcileri hazırladığımız sorular çerçevesinde kurumlarının AB sürecine olan bakış açılarını ve müzakere sürecinden beklentilerini ifade etmişlerdir.

Genel olarak değerlendirme yapmak gerekirse, TÜSİAD, İKV, TOBB, Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecini desteklemekte, müzakerelerin tam üyelik ile sonuçlanmasını istemektedirler. Demokrasinin kurumsallaşması, insan hakları ve özgürlüklerin artırılması konusunda AB sürecini Türkiye için önemli bir çığır olarak değerlendirmektedirler. MÜSİAD ve TÜRK İŞ kurumlarının sürece olan yaklaşımları dönemsel farklılıklar göstermekle beraber gerek kendi iç karar alıcıların politik görüşleri gerekse de merkezi yönetim ile olan ilişkiler bağlamında değişkenlik göstermektedir. Ancak bu değişkenlik AB sürecinden tamamen kopma anlamında değerlendirilmemektedir.

Mülakat sırasında görüştüğümüz temsilcilerin hepsi, kurumlarının AB sürecinde önemli bir aktör olduklarını ve bu alanda çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Karar alma süreçlerine katılım noktasında zaman zaman sıkıntıların olduğu görülse de söz konusu STK'lar ülkemizde Avrupa Birliği politikasının şekillenmesinde ulusal ve uluslar arası alanda önemli birer aktör konumundadırlar.

Avrupa Birliği üyelik süreci hükümetler arası ilişkilerin yanı sıra halklar arasında da bir ilişkinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Politika karar alma

süreçlerine sivil toplum kuruluşlarının katılımı arttırılmalı ve AB tam üyelik sürecinin toplumsallaşması ve müzakere sürecinin ilerlemesi açısından yurtiçi ve yurtdışında STK katılımı canlı tutulmalıdır. Toplum AB üyeliğine hazırlanmasında sivil toplum kuruluşlarının gücünden ve etkisinden yararlanılmalı bu noktada yasal olarak bulunan engeller kaldırılmalıdır. İletişim stratejileri ile birlikte Türkiye'nin yurtdışında ve özellikle Avrupa Birliğinde mevcut algılarının olumluya çevrilmesinde etkin olarak STK'lar yer almalı, özellikle Avrupa halkı üzerinde Türkiye'nin tanıtım çalışmaları yapılmalıdır.

İKV, TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD ve TÜRK İŞ gibi farklı tematik alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yurtdışında bulunan temsilcilikleri aracılığıyla çalışmaların etkin olarak yürütülmesi sağlanmalıdır.

Sonuç olarak tez kapsamında teorik olarak incelediğimiz ve uygulamada gerçekleştirdiğimiz mülakat çalışmaları çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de yeterince kurumsallaşmış olmadığı özellikle Avrupa Birliği tam üyelik sürecinde aktif olarak pek çok STK'nın yer almadığı görülmektedir. AB üyelik sürecinin toplumsal anlamda birçok alanda değişim ve dönüşümü içermesine rağmen STK'ların etkin olarak süreçte yer almaması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Ancak, somut bir öneri olarak iç ve dış politikada, politika yapım sürecinde, STK katılım kanalları açılmalı ve toplumsal hayatta farklı alanlarda örgütlenen vatandaşların farklılaşan çıkarlarının Türkiye'nin dönüşümündeki etkileri göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akatay, Ayten ve Nazan Yelkikalan. **Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülük ve İnsan Kaynakları**, Ekin Yayınları, Ankara, 2007.

Akyüz, Abdullah, Bernhard Welschke, Kiran Pasricha, Peter S. Rashish ve Stefan Bogdan Salej. **Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2014.

Altınbaşak, İpek ve Elem Yalçın. **Avrupa Birliği Yolunda Türkiye'nin Tanıtımı TÜSİAD Örneği**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2008.

Ardhart, Larry. **Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi**, (Çev: Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara, 2004.

Arslan, Osman. **Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayınları, Ankara 1999.

Arslan, Osman. **Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001.

Avrupa Komisyonu. **Avrupa Birliği İle Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu**, T.C. Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Tercümesi ve Yayını, Ankara, 2005.

Avrupa Komisyonu. **Sivil Toplum İş Başında**, STGM Yayını, Ankara, 2010.

Bozkurt, Enver, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş. **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.

Corsino, D. **Uluslararası İşbirliğinde STÖ'lerin Payı, Sivil Toplum Örgütleri Neoliberalizmin Araçlarını, Halka Dayalı Alternatifler mi?**, (Çev: Işık Ergüden), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1998.

Çaha, Ömer. **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Çaha, Ömer. **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Plato Film Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Çaha, Ömer. **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, (Çev: Ertan Özansel), Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

Çoker, Ziya. **Yönetimde Yeniden Yapılanma**, 20 Mayıs Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Çukurçayır, M. Akif, Tuğba Eroğlu ve Hülya Ekşi Uğuz. **Yönetişim**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.

Demir, Ömer ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

- Eken, Musa. **Yönetimde Şeffaflık**, Sakarya Kitabevi, Adapazarı, 2005.
- Erdoğan, Mustafa. **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- Gönel, Aydın. **Önde Gelen STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.
- Güder, Nafiz. **Sivil Toplumcunun El Kitabı**, STGM Yayını, Ankara, 2007.
- Güler, Birgül Ayman. **Devlette Reform Yazıları: Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.
- Keane, John. **Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum İle Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850**, Sivil Toplum ve Devlet, çev. Levent Köker, Ayrıntı Yayını, İstanbul, 1993
- Keyman, Fuat. **Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: Bir İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha**, STGM Yayını, Ankara, 2006.
- Koç, Yıldırım. **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No:66, Ankara, 2001.
- Kongar, Emre. **21.Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Kooiman, Jan. **Modern Governance, California (USA)**, Sage Publications, 1993.
- Leonard, Nial. **STK-Devlet İlişkilerine Dünyadan Bakış: Avrupa Birliği, Devlet ve STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.
- Mardin, Şerif. **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, (Ed; Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Özüerman, Tülay. **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- Rubin, Barry. **Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, (Ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sarıbay, Ali Yaşar. **Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi**, Global Yerel Eksende Türkiye, (Der. Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman) , Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000.
- Saygılıoğlu, Nevzat ve Selçuk Arı. **Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sülker, Kemal. **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, TÜSTAV Yayınları, Adıyaman, 2004.
- Tağma Korkmaz. **Yeniden Yapılanma Kuralları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.

Tağma, Korkmaz. **Siyasi Sistemler, Yönetim Modelleri ve Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.

Tekeli, İlhan. **Kuramsal Yaklaşımlar, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

Tekeli, İlhan. **Sivil Toplum Kuruluşları, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2002.

Tekeli, İlhan. **Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine**, (Ed. Burhan Aykaç, Şenol Durgun ve Hüseyin Yayman), Türkiye'de Kamu Yönetimi, Ankara, 2002.

Toksöz, Fikret. **İyi Yönetişim El Kitabı**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.

Tortop, Nuri, Eyüp İşbir Aykaç, Burhan G, Hüseyin Yayman ve Mehmet Akif Özer. **Yönetim Bilimi**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.

Tosun, Gülgün Erdoğan. **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Tosun, Gülgün Erdoğan. **İzmir'de Sivil Toplum**, Alfa Aktüel, İstanbul, 2006.

Tosun, Gülgün Erdoğan. **Sivil Toplum**, Çağdaş Kamu Yönetimi I, (Ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003.

Tuncel, Gökhan. **Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi**, (Ed: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı. **Avrupa Birliği, Devlet ve STK'lar**, Numune Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Türküne, Mümtaz 'er. **Devletli Sivil Toplum, Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2005.

Uğur, Aydın. **Sivil Toplum Kuruluşları Yaklaşımları, Sivil Toplum Kuruluşları-Etik Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

Ulaş, Tacizer. **Merhaba Sivil Toplum**, Helsinki Vatandaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 2001.

Yeğen, Mesut, Fuat Keyman ve Mehmet Ali Çalışkan. **Türkiye'de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü**, Yaşama Dair Vakfı Yayını, İstanbul, 2010.

Yıldırım, İbrahim. **Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004.

Yılmaz, Aytekin. **Çağdaş Siyasal Akımlar, Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

Yılmaz, Aytekin. **Çağdaş Siyasi Akımlar, Vadi Yayınları**, Ankara, 2001.

Yılmaz, Aytekin. **Modern Demokrasinin Gelişimi ve Sorunları**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.

MAKALE VE RAPORLAR

Akıncı, Selçuk. “Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Sivil Toplum Kuramcıları”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı:11, 2014, ss.192-216.

Aktan, Coşkun Can. ve Dilek Dileyici. “Demokrasi Eleştirileri”. **Sivil Toplum Yazıları**, sayı 3, 2005, ss.38-45.

Aktaş, Hasret. “Batı’da ve Türkiye’de Sivil Toplum (Gelişim Süreci)”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, 2008, ss.91-104.

Alemdar, Zeynep. “Sendika Konfederasyonları-Devlet İlişkileri: Avrupa Birliği Söylemlerinde Çeşitlilik ve Nedenleri”, **Sivil Toplum Dergisi**, Cilt:5, Sayı:19, 2007, ss.57-62.

Armstrong, Kenneth A. “Rediscovering Civil Society: The European Union and the White Paper on Governance”, **European Law Journal**, Vol:8, Issue:1, 2002, ss.101-132.

Aslan M. ve Kaya G. “1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2004, ss.213-223.

Aslan, Seyfettin. “Türkiye’de Sivil Toplum”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:31, 2010, ss.260-283.

Aşkın, M. Devrim. “Eşitlik ve İyi Yönetişim”, İyi Yönetişimin Temel Unsurları, **T.C. Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı**, Ankara, Nisan-2003, ss.94- 112.

Ataay, Faruk. “Türkiye’de Yönetişim ve Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, 2006/1, ss.121-141.

Atan, Serap. “Europeanisation of Turkish Peak Business Organisations and Turkey-EU Relations”, **Turkey and European Integration, Accession Prospects on Issues**, **Routledge**, London, New York, 2004, ss.100-121.

Atar, Yavuz. “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Dualizmi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:18, Ankara. 1997, ss.78-105.

Ateş, Davut ve Ahmet Uysal. “Merkez-dışı Ülkelerdeki Ulus Ötesi Sivil Toplum Kuruluşları: Dış politika, Finansman ve Meşruiyet”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı16, 2006, 63-86.

Ayata, Sencer. “Changes in Domestic Politics the Foreign Policy Orientation of the AK Party”, (Ed: L. Martin and D. Kerides), **The Future of Turkish Foreign Policy**, **M.I. T Press**, Cambridge, 2004, ss.243-277.

Aytuğ, Hüseyin Kutay. “Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cit:15, Sayı:1, 2008, ss.149-161.

Azaklı, Sedat. “Devlet- Sivil Toplum ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, Yıl:3, Sayı:18, Ankara, 1997, ss.224-230.

Baglioni, Simone. “Multi-Level Governance, the EU and Civil Society: A Missing Link?”, **Critical Perspectives on International Public Sector Management**, V:4, 2015, ss163-182.

Barry, Andrew. “The European Community and European Government: Harmonization, Mobility and Space”, **Economy and Society**, Vol:22, Issue:3, 1993, ss.314-326.

Baydar, O. “Türkiye’de İşçi Örgütlenmesine Bir Kuş Bakışı”, (Ed. O. Baydar ve Gülay Dinçel), 75. Yılda Çarkları Döndürenler, **Türk Tarih Vakfı Yayınları**, İstanbul, 1999, ss.305-315.

Bayramoğlu, Ali. “Avrupa Birliği ve Türkiye”, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl:14, Sayı:39, 2003, ss.1-3.

Bayramoğlu, Sonay. “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, 2002, ss.85-116.

Bedük, Aykut, Sefa Usta ve Mehmet Kocaoğlu. “Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyolları”, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:10, Yıl:9, 2006, ss.52-64.

Bıçkı, Doğan ve M. Zahid Sobacı. “Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime: Post Fordizm Bağlamında Yerel Yönetimleri Anlamak”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 9(2), 2011, ss.219-33.

Bikmen Filiz ve Zeynep Meydanoğlu. “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci”, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu, **TÜSEV Yayınları**, Sayı:39, İstanbul, 2006.

Bolay, Hayri S. “Sivil Toplum ve Manası”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:18, 1997, ss.7-8.

Bora, Tanıl. “Türkiye’de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Millinin Muğlak Kesişim Alanı”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, (Ed: YERASİMOS, S vd.), **İletişim Yayınları**, İstanbul, 2002, ss.265-310.

Buğra, Ayşe. “Labor, Capital, and Religion: Harmony and Conflict Among the Constituency of Political Islam in Turkey”, **Middle Eastern Studies**, 2 (38), 2002, ss.187-204.

Bulut Yakup ve Mehmet Kahraman. “Türkiye’de Sivil Toplumun Sivillliği Üzerine Bir Tartışma”, **V. Uluslararası STK’lar Kongresi: Küresel Barış Bildiriler Kitabı**, Ç.O.M.Ü. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 24-26.10.2008, Çanakkale, ss.735-741.

Ceylanoğlu, Namık. “Vakıf ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl: 4, Sayı:15, 2006, ss.149-153.

Cihangir, Damla. “Avrupa Birliği ve Sivil Toplumun Rolü”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu**, Sayı:32, 2011, ss.1-5.

Comission of the European Communities. **Report By Group 4c, Report by Working Group on “Multi-level Governance: Linking and Networking the Various Regional and Local Levels”** (Group 4c), 2001b.

Commission of the European Communities. “European Governance A White Paper”, **Brussels: COM(2001a)**, 428.

Coşkun, Selim. “Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı”. (Ed.: Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk ve Bayram Coşkun), **Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Seçkin Yayıncılık**, İstanbul, 2008, ss.67-82.

Çaha Ömer, Adem Çaylak ve Hüseyin Tutar. **Sivil Toplum Kuruluşları Profili, Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları**, Ankara, 2013.

Çaha, Ömer. “The Inevitable Coexistence of Civil Society and Liberalism: The Case of Turkey”, **Journal of Economic and Social Research**, Vol:3, Issue:2, 2001, ss.35-50.

Çiftçi, Cengiz. “Sivil Toplum: Kökenler, Örgütlenme ve Çalışma Yaklaşımları”, **Kadın ve Kadın STK’larının Güçlendirilmesi Projesi Raporu**, Ankara, 2012.

Çukurçayır M. Akif ve Esra Banu Sipahi. “Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 50-51, Temmuz- Aralık, 2004, ss.35-66.

Çukurçayır, Akif. “Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim”. (Ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), **Çağdaş Kamu Yönetimi, Nobel Yayıncılık**, 2003, ss.259-275.

Dartan, Muzaffer. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Almanya’daki Türk Lobi Gücünün Rolü”, **Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:20, Sayı:2, İstanbul, 2012, ss.141-164.

Dede, Dilek. “Çok Düzeyli Yönetişim Kavramının Bilimselliği Sorunu”, **IX. Kamu Yönetimi Forumu: "Kuram ve Yöntem Açısından Türkiye’de Kamu Yönetimi"**, Ankara, 19-21 Ekim 2011(a), ss.243-257.

Diamond, Larry. “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, **Journal of Democracy**, Vol: 5, Issue: 3, 1994, ss.4-17.

Doğan Erhan ve Semra Cerit Mazlum. “Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler”, **Sivil Toplum ve Dış Politika**, (Ed. Erhan Doğan ve Semra Cerit Mazlum), Bağlam Yayınları, İstanbul,2006, ss.11-22.

Doğan Erhan. “AB Katılım Süreci, Neo- Korporatizm Ve Türk Siyasetindeki Korporatist Kalıntılar”, **Sivil Toplum ve Dış Politika**, (Ed. Erhan Doğan ve Semra Cerit Mazlum), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, ss.35-54.

Doğan, Erhan. "Sendikalar ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Siyaseti", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:6, 2003, ss.19-43.

DPT. **9. Kalkınma Planı 2007-2013 Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.

Duran, Burhanettin. "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation", **The Emergence of New Turkey: Democracy and the Ak Party**, (Ed: Yavuz Hakan), University of Utah Press, Salt Lake City, 2006, ss.281-305.

Dündar, Sezer Tijen, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Örgütlenme Özgürlüğü ve Sivil Toplum Kuruluşları", ", **III. Uluslararası STK'lar Kongresi: STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi Bildiriler Kitabı**, Ç.O.M.Ü. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale, 9-10.12.2006, ss.37-47.

Eliçin, Yeşeren. "Avrupa Birliğinde Yönetişim", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:38, 2011, ss.44-60.

Ensaroğlu, Yılmaz. "İnsan Hakları Mücadelesinde Sivil Toplum Örgütlenmesinin Önemi, Mazlumder Örnek Olayı", **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:3, Sayı:18, 1997, ss.324-337.

Erdal L.ve Genç F.N. "Türkiye'de AB'ne Uyum Çabaları ve Sivil Toplum" ,**3. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi**, 18 Mart Üniversitesi, 09.12.2006, Çanakkale, 2006.

Eren, Veysel. "Kamu Yönetiminde Yeni Meşruluk Temeli Olarak Müşteri Odaklı Yönetim Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, sayı 58-1, 2003, ss.55-70.

Ermağan, İsmail. "Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Bir Aktör Olarak MÜSİAD'IN Avrupa Birliği Davranışı", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı:2, 2012, ss.179-202.

Goetz, K.H., S. Hix, European Integration and National Political Systems, special issue, **Westn European Politics**, 2000, 23:4.

Göküş, Mehmet. "Kamu Hizmeti Kavramı ve Yönetişim Yaklaşımı", (Ed.: M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu, Hülya Ekşi Uğuz), **Yönetişim Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2010, ss.585- 615.

Gle, Nilüfer. "Toward an autonomization of politics and civil society in Turkey, **in Politics in the Third Turkish Republic**, (Ed: M. Heper and A. Evin. Boulder, San Francisco and Oxford), Westview Press, 1994, ss.213-222.

Göymen, Korel, Röportaj. "Yönetişimi Uygulamaya Mecburuz", **Sivil Toplum Dergisi**, Nisan- Eylül 2004.

Göymen, Korel. "Türk Yerel Yönetimlerinde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Devlette Yönetişim Dinamikleri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:32, Sayı:4, 1999, ss.67-83.

Göymen, Korel. “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı:2, 2000, ss.3-13.

GÜÇDEMİR, Yeşim Akıncıoğlu. “Yeni Bir Yönetim Modeli: Yönetişim”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, Sayı:20, 2004, ss.249-251.

Gül, Hüseyin ve Alper Arısoy. “AB ve Sivil Toplum Kuruluşları: Uluslararası Düzeyde Etkileşim ve Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası(ERT- European Roundtable of Industrialist) Örneği”, Ç.O.M.Ü. Biga İ.İ.B.F, **III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi**, Çanakkale, 2006, ss.541-549.

Gül, Songül Sallan ve Zehra Aksu Coşkun. “1980’lerin Sivil Toplum Anlayışı ve Gönüllü Kadın Kuruluşları Üzerine Bir Çalışma”, **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı**, (Ed. Oya Çiftçi), TODAİE Yayın No: 285, Ankara, 1998.

GÜLALP, Haldun. Sivil Toplum: Kavramsal Bir Değerlendirme, Cogito, **Yapı Kredi Yayınları**, Sayı:32, İstanbul, 2002.

Güler, Birgül Ayman. “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, **Praksis Dergisi**, Kış-Bahar, 2003, ss.93-116.

GÜNDOĞAN, Ertuğrul. “Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutları”, **Yönetişim Kuram Boyutlar Uygulama**, (Ed.) M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu, ve Hülya Eşki Uğuz Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, ss.13-56.

Gürpınar, Bulut. “Türk Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD”, **Sivil Toplum ve Dış Politika**, (Ed. Erhan Doğan, Semra Mazlum Ceritli), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, ss.233-253.

Güzeloğlu, Esra. “Avrupa Birliği Yönetişim Modelinde Bir Türk Aktör: İktisadi Kalkınma Vakfı”, **İktisat Dergisi**, Sayı:441-444, 2003, ss.76-88.

Haşlak İrfan ve Gülenler Serdar. “Sosyal ve Siyasal Düşüncede Sivil Toplum Tartışmaları ve Toplulukçu Düşüncede Topluluk, Birey ve Devlet Anlayışı”, **III. Uluslararası STK’lar Kongresi: STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi Bildiriler Kitabı**, Ç.O.M.Ü. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale, 9-10.12.2006, ss.3-8.

Heidbreder, Eva G. “Civil society participation in EU governance”, **Living Reviews in European Governance**, V:7, N:2, 2012, ss.5-30.

Hooghe, Liesbet ve Gary Marks. “European Union?”, **West European Politics**, 31:1, 2008, ss.108-129.

İçduygu, Ahmet. “Interacting actors: The EU and civil society in Turkey”, **South European Society and Politics**, 16 (3), 2011, ss.381-394.

İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi. **İKV Yayını**, Sayı:198, İstanbul, 2015.

İKV. 40.Yıl, **İKV Yayınları**, İstanbul, 2005.

İnalçık, Halil. “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, ss.87-98.

İzbul, Ali İhsan. “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetler Arası Konferans”, **Sayıstay Dergisi**, Sayı:49, 2003, ss.81-89.

Jalali, Rita. “Civil Society and the State: Turkey After the Earthquake”, **Disasters**, Vol:26, Issue:2, 2002, ss.120-139.

Karabacak, Hakan. “Hukukun Üstünlüğü ve İyi Yönetişim”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2003, ss.63-78.

Karakılıçık, Yusuf. “Yerel Yönetişim ve Bölge Kalkınma Ajansları: Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan İşlevleri Açısından Bir İrdeleme”, **III. Uluslararası STK’lar Kongresi**, Ç.O.M.Ü. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale, 9-10.12.2006, ss.223-232.

Karaman, Lütfullah M. “Cumhuriyet(Devlet)’in Altını Çizerken “Demokrasi’nin Üstünü Çizen Bir Siyasal Düzendeki “Sivil Toplumun (Varlıkla Yokluk Arasındaki Yeri”, **Yeni Türkiye**, Yıl:3, Sayı:18, Ankara, 1997, ss.4-22.

Kaşıkcı, Tamer. “Mısır’ın Demokratikleşmesinde Sivil Toplumun Rolü”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2012, ss.15-28.

Keleş, Ruşen. “Yönetişim Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Yönetişim Kuram Boyutlar Uygulama**, (Ed. M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu ve Hülya Eşki Uğuz), Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, ss.57-71.

Keyman, E. Fuat ve Ahmet İçduygu. “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey Actors, Boundaries and Discourses”, **Citizenship Studies**, Vol:7, No:2, 2003, ss.219-234.

Kılıç, Salih. ”Avrupa Birliği Süreci ve Türk-İş” **TİSK İşveren Dergisi**, Ekim, 2005.

Koçak, Süleyman Yaman. “Avrupa Birliği ve Yönetişim”, (Ed: M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu, Hülya Ekşi Uğuz), **Yönetişim Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2010, ss.465- 493.

Kösecik, Muhammet ve Süleyman Yaman Koçak. “Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Denizli, Cilt:2, 1-19.03.2004, ss.1-19.

Kösecik, Muhammet. “Türk Yerel Yönetim Sistemi Açısından Avrupalılaştırma ve Çok Düzlemli Yönetişim”, (Ed.: M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu, Hülya Ekşi Uğuz), **Yönetişim Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2010, ss.149- 195.

Kubicek, Paul, “The Earthquake, Civil Society and Political Change in Turkey: Assessment and Comparison with Eastern Europe”, **Political Studies**, Vol:50, 2002, ss.761-773.

Maç, Nazlı. “Avrupa Birliği Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları”, **Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu**, Sayı: 42/15, 2006, ss.1-5.

Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. İyi Yönetişimin Temel Unsurları, Maliye Bakanlığı, **Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayını**, Ankara, 2003.

Mercan, Sezgin. S. “Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, 2011, ss.67-83.

Metin, Yüksel. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:57, Sayı:4, 2002, ss.35-63.

MÜSİAD. Türkiye Ekonomisi 2000, **MÜSİAD Araştırmaları**, Cilt:36, İstanbul, 2000.

MÜSİAD. Türkiye Ekonomisi 2008, **MÜSİAD Araştırmaları**, Sayı:56, İstanbul, 2008.

MÜSİAD. Türkiye Ekonomisi 2007, **MÜSİAD Araştırmaları**, Sayı:51, İstanbul, 2007.

Okçu, Murat. “Avrupa Yönetişel Alanına Doğru Türk Kamu Yönetimi: Çok Düzlemli Yönetişim”, (Ed. Ahmet Nohutçu ve Asım Balcı), **Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması- I**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2005, 258-298.

Okçu, Murat. “Yönetişim Tartışmalarına Katkı: Avrupa Birliği İçin Yönetişim Ne Anlama Geliyor?”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2007, ss.299- 312.

Ökmen, Mustafa ve Baştan, Serhat. “Küreselleşme –Yerelleşme Dinamikleri ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler”. **Yerel Yönetimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, 2004, ss.209-243.

Ökmen, Mustafa, Serhat Baştan ve Abdullah Yılmaz. “Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler” (Ed. Mustafa Ökmen ve Abdullah Yılmaz), **Kamu Yönetimi: Kuramdan Uygulamaya**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, ss.24-80.

Öner, Selcen. “Internal factors in the EU’s transformative power over Turkey: the role of Turkish civil society”, **Southeast European and Black Sea Studies**, 14:1, 2014, ss.23-42.

Özer, M. Akif. “Yönetişim Üzerine Notlar”. **Sayıştay Dergisi**, sayı 63, 2006, ss.59-89.

Özsöz Melih, Çisil İleri, Büşra Çatır, Ahmet Ceran ve İlke Özkan. “Türkiye Kamuoyunda AB Desteği Ve Avrupa Algısı: Kamuoyu Araştırması, 2015”, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Öztürk, Yunus Emre. “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Bağlamında Yönetişim Kavramı, Türkiye’de Uygulanabilirliği ve Bir Yönetişim Aracı Olarak Yerel Gündem 21 Uygulaması (Mersin Örneği)”, **SÜ Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-2, 2006, ss.229-256.

Palabıyık, Hamit. “Yönetimden Yönetişime Geçiş ve Ötesi Üzerine Kavramsal Açıklamalar”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:1, 2004, s. 63-85.

Peeters, Marguerite A. “The Principle of Participatory Democracy in The New Europe: A Critical Analysis”, **American Enterprise Institute, Conference on Nongovernmental Organizations**, The Growing Power of Unelected Few, 2003.

Rumford, Chris. “European Civil Society or Transnational Social Space? Conceptions of Society in Discourses of EU Citizenship, Governance and the Democratic Deficit: An Emerging Agenda”, **European Journal of Social Theory**, Vol:6, Issue:1, 2003, ss.25-43.

Sözen Süleyman ve Bülent Algan. İyi Yönetişim, **İçişleri Bakanlığı Yayını**, No:654, Ankara, 2009.

Stoker, Gerry. “Governance as Theory: Five Propositions”, **International Social Science Journal**, Vol:155, 1998, pp.17-27.

Tamer, Mine Gözübüyük. “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı:1, 2010, ss.89-105.

TOBB. **Avrupa Birliği ile İlişkilerde Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni**, Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, 05-09.05.2004, ss.1-13.

Tosun, Elif Karakurt. “Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, (e-dergi), Yıl:3, Sayı:2, 2007, ss.1-16.

Tutar, Filiz, Erdiñç Tutar ve Çisil Erkan.” Avrupa Birliği- Türkiye İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:5, Sayı:10, 2012, ss.439-459.

Türk- İş. “Avrupa Birliği, Kıbrıs, Ermeni Soykırımı İddiaları, Azınlıklar- Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye’den Ne İstiyor”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 25, 2001, ss.231-317.

Usta, Sefa ve Ahmet Karadağ. “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:3, 2011, ss.29-52.

Vardan, Ömer Cihad. “İKV 50.Yılına Kutlarken, AB Hedefini Yeniden Gündeme Getiriyor”, Röportaj, **İKV Dergisi**, İstanbul, 2014, Sayı:197, ss.26-29.

Vorhoff, Karin. “Türkiye’de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında”, (Ed: Yerasimos, S), **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.311-353.

White, Gordon. “Civil Society, Democratization and Development(I): Clearing the Analytical Ground”, **Democratization**, Vol:1, No:3, 1994, ss.375-390.

Yaprak, Ş. ve Bacak B. “Kadınların Çalışma Yaşamında Katılımının Arttırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşu Kongresi**, Çanakkale, 2005.

Yatkin, A. “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, 2008, ss.29-38.

Yetiş, Mehmet. “Marx ve Sivil Toplum”, **Praksis Dergisi**, Sayı:10, 2003, ss.35-72.

Yıldırım, Arzu. “Türkiye’de Yerel Yönetişimin Uygulanabilirliği ve Yerel Gündem 21 Örneği Üzerinden Bir İnceleme”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2014, ss.75-96.

Yıldırım, Engin ve İrfan Haşlak. “Evet, Ama: Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonları ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyeliği”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:5, S:19, 2007, ss.43-56.

Yıldırım, Murat. “Sivil Toplum ve Devlet”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:27, Sayı: 2, 2003, ss.226-242.

Yıldız Özkan. “Sivil toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk”, **Sivil Toplum**, 2(5), 2004, ss.85-92.

Yılmaz, Gözde. “From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014”, **Journal of Contemporary European Studies**, 24:1, 2016, ss.86-100.

Yılmaz, Gözde. “Türkiye, Avrupalılaşıma ve Yerel Değişim”, **Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:22, Sayı:2, 2014, ss.63-84.

Yılmaz, Kadir Kürşat. “Devletlerin Dış Politika Oluşturma ve Uygulamalarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:36, 2013, ss.1-14.

Yılmaz, Muharrem. “Yeni Bir Dönemin Eşiğinde”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Sayı:77, 2013, ss.12-14.

Yılmaz, Mustafa. “Yönetimden Yönetişime: Trabzon İlçe Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı: 5, 2010, ss.83-100.

Yiğit, Dilek. “Avrupa Birliği’nde Karar Alma Sürecine Katılım ve “Avrupa Vatandaşları Girişimi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt:7, Sayı:26, 2011, ss.29-53.

Yücaoğlu, Erkut. “2000 Yılı Gündemi”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, İstanbul, 1999.

Yücaoğlu, Erkut. “AB Yolunda Türkiye’de İyi Yönetişim Konferansı Açılış Konuşması”, **TÜSİAD Yayınları**, İstanbul, 1999.

Yücaoğlu, Erkut. “Küreselleşen Sivil Toplum”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Sayı:43, 2000.

Yüksel, Mehmet. “Yönetişim(Governance) Kavramı Üzerine”, **Ankara Barosu Dergisi**, Cilt:58, Sayı:3, 2000, ss.145-159.

Zeytinoğlu, Ayhan. “Ülkemizin Avrupa’ya İhtiyacı Olduğu Kadar Avrupa’nın da Türkiye’ye İhtiyacı Var”, Röportaj, **İKV Dergisi**, İstanbul, 2015, Sayı:198, ss.26-29.

Zihnioğlu, Özge. “The “civil society policy” of the European Union for promoting democracy in Turkey: golden goose or dead duck?”, **Southeast European and Black Sea Studies**, 13:3, 2013, ss.381-400.

TEZLER

Ak, Nevzat. **AB Sürecinde Sivil Toplumun Yeri ve Önemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Akçay, Mehmet. **Belediyeler ve İyi Yönetişim**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Akpınar A. **Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

Alemdar, Zeynep. **Civil Society and Intergovernmental Organizations: Turkish Domestic Organizations Exercising Influence via The European Union**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Kentucky, 2005.

Arslanel, M. Nazan. **Türkiye’de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001.

Cicioğlu, Filiz. **Sivil Toplum- Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Çağlar, Selda. **Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerindeki Etkisi(1961-1982 Anayasaları Açısından)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011.

Çepel, Zühal Ünalp. **Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Dede, Dilek. **Çok Düzeyli Yönetişim Olgusunun Kent Konseyleri Bağlamında İncelenmesi: Helsinki, Stockholm, Bergen, Barselona Kent Konseyleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011(b).

Demirkol, Özhan. **Civil Society as Foreign Policy Actor: The Case of TÜSİAD**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Doğan, Erhan. **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Yönelik Dış Politika Oluşum Süreci: Avrupa Konseyinin Lüksemburg(Aralık 1997)- Helsinki(Aralık 1999) Zirveleri Arası Dönem**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Ertuç Hüseyin. **İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2007.

Güçlü, Müzeyyen. **Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetişim Anlayışına İlişkin Algıları: Antakya Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2013.

Gündoğan, Ertuğrul. **Katılımcı Demokrasi Bağlamında Yönetişim ve Bağcılar Belediyesi Örneği**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Işık, Gülcan. **Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolü'nün Yazılı Basında Sunumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Kabasakal, Mehmet. **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Denetçi Yeterlilik Tezi, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008.

Karaca, Seher. **EU Policy-Making and Domestic Business Interest: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dublin European Institute, İrland, 2004.

Karahan, Erdoğan. **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde TÜSİAD'ın Rolü ve Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Karakuş, Gülşen. **5018 sayılı Kanun ile Yönetişim İlke ve Esasları Çerçevesinde Kamu Hizmetlerinin Sunumu**, Mesleki Yeterlilik Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2010.

Karakuş, Olcay. **Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Kaya, Özer. **Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma**, Yeterlilik Tezi, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008.

Kocalar, Niyazi. **Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Özalp, Ali. **Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008.

Tamkan, Özden Özdemir. **Sivil Toplum Kuruluşlarının Kültür ve Turizme Etkileri: Ankara’da Faaliyet Gösteren Dernek, Vakıf ve Meslek Birlikleri Örneği**, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Telseren, Pelin. **The Development of Civil Society Organizations in the Process of Turkey’s Integration with the EU: With Special Reference to the Civil Society Organizations Representing the Business Sector**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Tosun, Gülgün. **Demokratikleşme Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Ve Türkiye Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1998.

Turhan, Aydın. **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Dernekler Ve Vakıflar Hukuku**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2008.

Usta, Sefa. **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

Uyar, Can. **Dış Politika Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Türkiye’nin Dış Politika Uygulamasında İşadamı Örgütlerinin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Yalçın, Arzu. **İyi Yönetişim İlkeleri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

AB Haber Sitesi. **“Haluk Dinçer: TÜSİAD Türkiye’nin AB hedefinin en tutarlı ve en aktif destekçilerinden biri”**, 22.01.2015, <http://www.abhaber.com/tusiad-eski-baskani-haluk-dincer-tusiad-turkiyenin-ab-hedefinin-en-tutarli-ev-en-aktif-destekcilerinden-biri/>, (20.05.2015).

ABGS. **“ MÜSİAD Genel Başkanı Ali Bayramoğlu: AB Türkiye’yi Oyalayıp Bekleme Odasında Tutmaya Devam Ediyor”**, 10.10.2002, [+http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=21464&l=1](http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=21464&l=1), (23.06.2015).

Akçadağ, Emine. **“Avrupa Birliği Sürecinde Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”**, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/siviltoplumkuruluslari.pdf>, (26.05.2015).

Avrupa Birliği Bakanlığı. “**Türkiye’nin Yeni Avrupa Birliği Stratejisi**”, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/turkiyenin_yeni_ab_stratejisi.pdf, (26.05.2015).

Avrupa Komisyonu. “**Sivil Toplumun Karar Verme Sürecine Katılımıyla İlgili İyi Uygulama İlkeleri**”, 1.10.2009, https://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Turkish_final.pdf (25.04.2015).

Bayburtlu, Mustafa. “**TOBB AB Çalışmaları: Nasıl Hazırlandık? Faaliyetlerimiz**”, <http://www.tobb.org.tr/abm/haberler/abkatilimsureci/M%5B1%5D.Bayburtlu%20-%20TOBB.pdf>, (20.05.2015).

Belediye Kanunu. 2005, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> (25.05.2015).

Bizim Sakarya Gazetesi, “**Hakkımızı Yedirmeyiz**”, 04.06.2016, <http://www.bizimsakarya.com.tr/25541-hakkimizi-yedirmeyiz-haberi.html> (17.07.2016).

Bugün Gazetesi. “**MÜSİAD AB Genel İdare Toplantısı**”, 14.12.2014, <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/musiad-avrupa-genel-idare-kurulu-haberi/1390734>, (23.06.2015).

Business HT Gazetesi, “**TÜSİAD/Kaleağası: AB sürecinde köprünün çok ortalarındayız**”, 07.03.2016, <http://www.businessht.com.tr/guncel/haber/1206243-tusiadkaleagasi-ab-surecinde-koprunun-cok-ortalarindayiz> (17.07.2016).

Cumhuriyet Gazetesi, “**Siyasetçilik oynama vakti değil**”, 26.09.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/376553/_Siyasetcilik_oynama_vakti_degil_.html (17.07.2016).

Çalışkan, Özgür. “**Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliğinin Yeni Kurumsal Yapısı**”, Sunum Metni, Ankara Üniversitesi, 21.01.2011, https://www.academia.edu/7485500/Lizbon_Antla%C5%9Fmas%C4%B1_Sonras%C4%B1_Avrupa_Birli%C4%9Finin_Yeni_Kurumsal_Yap%C4%B1s%C4%B1 (25.05.2015).

Çınar, Cengiz. “**Dünya Gazetesinde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın**”, 2006, http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm, (24.06.2015).

Demircan, Sunay. “**Avrupa Birliği ve Sivil Toplum**” <http://www.stgp.org/makaleler/AvrupaBirliği.doc>, (25.05.2015).

Devlet Planlama Teşkilatı. “**Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı**”, **Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/hukuk/temelhak.pdf> (26.05.2015).

Devlet Planlama Teşkilatı. **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, 2010, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (26.05.2015).

Dinçkök, Ayça. “**Türkiye’nin İŞ Kültürünü Avrupa’ya Anlatıyoruz**”, 01.04.2006, <http://www.capital.com.tr/sirketler-ve-yoneticiler/%E2%80%9Cturkiyenin-is-kulturunu-avrupaya-anlatiyoruz%E2%80%9D-haberdetay-3954>, (20.05.2015).

Doğan Haber Ajansı. “**Bakan Bozkır’dan TÜSİAD ve MÜSİAD’a Ziyaret**”, 25.12.2014, http://www.dha.com.tr/bakan-bozkirdan-tusiad-ve-musiada-ziyaret_832767.html, (23.06.2015).

Dünya Gazetesi. “**MÜSİAD Heyeti 35 İŞadamı İle Brüksel’e Gidiyor**”, 04.03.2012, <http://www.dunya.com/musiad-heyeti-35-isadami-ile-bruksele-gidiyor-147601h.htm>, (23.06.2015).

Dünya Gazetesi. “**MÜSİAD, Kat Sayı Uygulamasının Kaldırılması Kararını Destekliyor**”, 27.05.2009, http://www.dunya.com/news_detail.php?id=54984, (23.06.2015).

Dünya Gazetesi. “**MÜSİAD: Komşu ülkelerle olan irtibat arttırılmalı**”, 10.05.2010, http://www.dunya.com/news_detail.php?id=87093, (23.06.2015).

Euractiv Haber Sitesi. “**TÜSİAD: AB’ye uyum süreci canlanmalı**”, 10.05.2011, <http://www.euractiv.com.tr/ab-ve-turkiye/article/tusiad-abye-uyum-sureci-canlandirilmali-018020>, (20.05.2015).

Hisarcıkloğlu, Rifat. “**TOBB 62.Genel Kurul Konuşması**”, Basın Bülteni, 27.05.2007, <http://www.tobb.org.tr/Baskanimiz/Sayfalar/Konusmalari.php>, (20.05.2015).

<http://www.haber7.com/>, 17.10.2009, (23.06.2015)

<http://www.tusiad.org.tr/tusiad/tusiadin-vizyonu/>, (20.05.2015)

Hürriyet Gazetesi. “**Hisarcıkloğlu, Yeniden EUROCHAMBRES Başkan Yardımcısı**”, 17.10.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24933010.asp>, (20.05.2015).

İKV, “**İKV Başkanı Vardan, Stefan F LE’nin Katıldığı Toplantıyı Y netti**”, Basın Bülteni, 12.06.2014, http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=74&id=811, (20.06.2015).

İKV, “**Onlar İstiyor Diye AB  yelik Hedefinden Vazgececek Değiliz**”, Basın Bülteni, Haziran 2016, 17.07.2016.

İKV, “**Türkiye- AB Mülteci UzlaŐısının Daha Fazla Gecikme L ks  Yok**”, Basın Bülteni, 17 Mart 2016, (15.07.2016)

İKV. **Projeler**, http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=48 (20.05.2015)

İKV. “**İktisadi Kalkınma Vakfı 47. Genel Kurul Raporu**”, 18.06.2009, http://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=3867&id=3869, (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

İKV. “**İKV İftar Davetinde AB Süreci İle İlgili Önerilerini Açıkladı**”, Basın Bülteni, 09.07.2014, http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=74&id=811, (20.05.2015).

Kalkınma Bakanlığı. “**Onuncu Kalkınma Planı (2014- 2018)**”, 2013, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> (25.05.2016).

Keyman, Fuat. “**Küreselleşme ve Türkiye’nin Kültürel Ekonomisi: Aktörler, Söylemler ve Stratejiler**”, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_fuatkeyman.html, (20.05.2015).

Keyman, Fuat. “**Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum**”, <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/avrupa-da-ve-turkiye-de-sivil-toplum> (20.04.2015).

Mercan, Faruk. “**Türkiye İçin Düşünce Üretiyorlar**”, 02.08.2011, <http://arsiv.zaman.com.tr//2001/02/08/odosya/dusunce.htm>, (25.05.2015).

Milliyet Gazetesi, “**MÜSİAD Genel Başkanı Olpak’tan AB’nin Talebine Tepki**”, 13.05.2016, <http://www.milliyet.com.tr/musiad-genel-baskani-olpak-tan-ab-nin-adiyaman-yerelhaber-1370959/> (17.07.2016).

Milliyet Gazetesi, “**TÜSİAD Başkanı Symes: Mülteci Meselesi Tarihe Geçecek**”, 11.02.2016, <http://www.milliyet.com.tr/tusiad-baskani-symes-multeci-meselesi-istanbul-yerelhaber-1208739/> (17.07.2016).

MÜSİAD, “**AB Sürecinde Avrupa’daki Türk İşadamlarının Konumu Paneli**”, 30.05.2014, http://www.musiad.org.tr/F/Root/burcu2014/Ba%C5%9Fkandan/Konu%C5%9Fmalar/AGiT_-_Avrupa_Genisletilmis_istisare_Toplantisi_30_Mayis_2014.pdf (17.07.2016).

MÜSİAD. “**AB Sürecinde Türk İşadamlarının Konumu Paneli**”, Basın Bülteni, 30.05.2014, http://www.musiad.org.tr/F/Root/burcu2014/Ba%C5%9Fkandan/Konu%C5%9Fmalar/AGiT_-_Avrupa_Genisletilmis_istisare_Toplantisi_30_Mayis_2014.pdf, (23.06.2015).

NTV. “**TOBB AB İçin Uyardı**”, 24.01.2005, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/306305.asp>, (20.05.2015).

Öğütçü, Davut. “**Müzakere Süreci ve İş Dünyası**”, TİSK İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69, (25.05.2015).

Post Aktüel Gazetesi, “**MÜSİAD Viyana’da Toplandı**”, 23.05.2016, <http://www.postaktuel.com/musiad-agik-viyanada-toplandi/> (17.07.2016).

Sarıbay, Ali Yaşar. “**Sivil Toplum**”, Sivil Toplum Dergisi, www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_2.htm, 2003, ss.1-25 (20.05.2015)

TEPAV, “**Sak: Yeni AB Yakınlaşma süreci çok önemli**”, 25.04.2016, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4049> (25.07.2016).

TOBB, “**İKV'nin 54. Genel Kurulu İstanbul'da yapıldı**”, 26.07.2016, <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=7023&lst=Haberler> (27.07.2016).

TOBB, “**İş dünyası vize, taşıma kotaları ve TTIP konularında çözüm istedi**”, 25.04.2016, <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=21163&lst=MansetListesi> (17.07.2016).

TOBB. “**Başkan Hisarcıkhoğlu'nun Avrupa Birliği Üye Ülke Büyükelçileri İle Çalışma Toplantısı Açılış Konuşması**”, Basın Bülteni, 25.11.2014, <http://www.tobb.org.tr/Baskanimiz/Sayfalar/Konusmalari.php>, (20.05.1015).

TOBB. “**Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar**”, 22.07.2004, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERİ%202003-2004.doc>, (20.05.2015).

TOBB. <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AmaciveYapisi.php>, (20.05.2015).

Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç'ın Avrupa Birliği İlerleme Raporuna İlişkin Basın Toplantısı Metni. 11.10.2004, <http://www.turkis.org.tr/icerik/skilicilerlemeraporu.htm>, (25.06.2015).

TÜSİAD. “**TÜSİAD AB Liderlerine Mektup Gönderdi**”, **Basın Bülteni**, 12.12.2004, http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/basin-bulteni-2004-123.pdf, (20.05.2015).

TÜSİAD. “**Yapısal Reformlar Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine hız kazandıracaktır**”, Basın Bülteni, 13.08.2002, http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/basin-bulteni-2002-29.pdf, (20.05.2015).

TÜSİAD. “**Yönetim Kurulu Başkanı Haluk Dinçer'in Türkiye-AB İlişkileri: Geleceğe Yönelik Senaryolar Konferansı Açılış Konuşması**”, 20.11.2014, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-haluk-dincerin-turkiye-ab-iliskileri--gelecege-yonelik-senaryolar-konferansi-konusmasi/>, (20.05.2015).

Uçar, Bilal. “**Türkiye İle AB Ülkeleri Dernekler Mevzuatının Tarihi Gelişimi**”, 15.03.2010, <http://www.kentakademisi.com/turkiye-ile-ab-ulkeleri-dernekler-mevzuatinin-tarihi-gelisimi/15163/>, (26.05.2015).

Yankaya, Dilek. “**The Europeanization of MÜSİAD: Political Opportunism, Economic Europeanization, Islamic Eurocepticism**”, European Journal of Turkish Studies, No:9, www.ejts.org (23.06.2015).

Yetkin, Murat. “**İşçinin Ümidi Avrupa**”, 06/10/2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=166122>, (25.06.2015).

Yetkin, Murat. “**TÜSİAD Cumhurbaşkanına Dönerken Siyaset ve Ekonomi**”, 21.12.2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=173565>, (20.05.2015).

Zete Gazetesi, “**TÜSİAD: AB ile aramızda kaybet- kaybet denklemi oluştu**”, 18.03.2016, <https://zete.com/tusiad-ab-ile-aramizda-kaybet-kaybet-denklemi-olustu/> (17.07.2016).

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Melih ÖZSÖZ, **İK V Genel Sekreteri**, 2015.

Doç. Dr. Erdoğan DOĞDU, **TOBB- ETU AB Koordinatörü**, 2015.

Uğraş GÖK- **Türk İş Dış İlişkiler Uzmanı**, 2015.

Yasin YETİŞMİŞ, **MÜSİAD Dış İlişkiler Koordinatör Yardımcısı**, 2015.

Zafer ÇAĞ, **TÜSİAD Dış İlişkiler Uzman Yardımcısı**, 2016.

